

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра всесвітньої історії

На правах рукопису

ВОЙТЮК ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ
ПОЛЬЩА 1989-2009 рр.

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ГУСАК ДАРІЯ ГРИГОРІВНА,

кандидат історичних наук

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри _____

від _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(_____) _____

ЛУЦЬК-2024

АНОТАЦІЯ

Войтюк Я. В. Суспільно-політична трансформація республіки Польща 1989-2009 рр

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр».

У роботі здійснено комплексне дослідження еволюції суспільно-політичних процесів у Польщі протягом двох десятиліть, починаючи з падіння комуністичного режиму в 1989 році і завершуючи 2009 роком. Проаналізовано передумови, що сприяли краху комуністичної системи, розглянуто ключові етапи трансформаційних процесів та їх вплив на різні сфери життя польського суспільства. Особлива увага приділяється аналізу політичних, економічних та соціальних перетворень, що відбувалися в країні в цей період. Дослідження охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з трансформацією, включаючи діяльність опозиційних рухів, проведення "Круглого столу", перші демократичні вибори, становлення демократичних інститутів, економічні реформи, зміни в соціальній структурі та цінностях суспільства, а також зовнішню політику Польщі в цей період.

Магістерська робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та наукової літератури. У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження. Об'єктом дослідження є динаміка суспільно-політичних змін у Польщі в період 1989-2009 рр. Предметом дослідження є конкретні механізми та наслідки трансформації політичної системи, економічної моделі та соціальної структури польського суспільства. Метою дослідження є не лише детальний аналіз процесу трансформації, а й виявлення його особливостей, визначення впливу на подальший розвиток країни та формування її місця в сучасному світі.

У першому розділі досліджуються історіографічні, джерельні та методологічні аспекти дослідження. Особлива увага приділяється аналізу наукових праць, що висвітлюють трансформаційні процеси в Польщі, зокрема роботи польських та міжнародних авторів. Оцінено різні підходи до вивчення цієї теми, від марксистських та постмарксистських трактувань до сучасних теорій демократичних перетворень. Визначено, що трансформація Польщі

викликала значний інтерес серед дослідників, і були окреслені основні напрямки, в яких ведуться наукові дискусії. Важливим аспектом є джерельна база, що включає як архівні матеріали, так і роботи сучасних істориків та політичних аналітиків, що дозволяє краще зрозуміти внутрішні та зовнішні фактори трансформації. Методологічно дослідження опирається на міждисциплінарний підхід, використовуючи методи історичного аналізу, порівняльної історії, а також соціологічні методи для оцінки впливу змін на соціальні структури та громадську свідомість.

В другому розділі представлено історичний контекст та передумови суспільно-політичних змін у Польщі. В ньому розглядаються фактори, що призвели до кризи комуністичного режиму, зокрема, діяльність опозиційних рухів, економічні проблеми, вплив міжнародної ситуації. Досліджено роль «Солідарності» в боротьбі за демократичні перетворення, аналізує перебіг «Круглого столу» та його значення для подальшого розвитку країни. Розглядається вплив католицької церкви та діяльність Папи Івана Павла II на формування опозиційних настроїв.

У третьому розділі досліджуються ключові етапи трансформації політичної системи Польщі. Розглядається процес формування демократичних інститутів, прийняття нової Конституції, проведення вільних виборів. Значна увага приділяється аналізу економічних реформ, їх змісту, напрямків, позитивних та негативних наслідків. Автор досліджує такі аспекти, як приватизація, лібералізація цін, відкриття економіки для зовнішнього світу, вступ Польщі до Європейського Союзу. Розглядається вплив економічних перетворень на рівень життя населення, проблеми безробіття, соціальної нерівності.

Четвертий розділ фокусується на соціальних аспектах трансформації. Аналізується вплив змін на формування громадянського суспільства, розвиток неурядових організацій, засобів масової інформації. Досліджується роль освіти, культури, релігії в процесі адаптації суспільства до нових умов. Розглянуто проблеми, пов'язані з трансформацією соціальної свідомості, подоланням спадщини комуністичного минулого. Досліджується вплив трансформаційних

процесів на різні сфери життя – освіту, культуру, релігію. Проаналізовано проблеми, пов'язані з адаптацією людей до нових умов, зміною соціальних ролей та цінностей.

У п'ятому розділі розглядаються методи використання матеріалів магістерського дослідження у викладанні історії в школах. У цьому розділі описується, як результати дослідження можуть бути інтегровані в навчальний процес з історії, зокрема для розширення знань учнів про процеси трансформації в Центрально-Східній Європі. У розділі детально аналізується, як застосування вивченого матеріалу може допомогти школярам краще зрозуміти вплив суспільно-політичних змін на різні соціальні групи та пов'язані з цим процеси, а також як сучасні історичні дослідження можуть бути використані для формування громадянської свідомості.

За результатами роботи зроблено висновки. Підкреслюється масштабність та складність процесу переходу від тоталітарного режиму до демократичного суспільства, його позитивні та негативні наслідки для Польщі. Визначаються ключові фактори, що сприяли успіху польських реформ, та проблеми, з якими зіткнулася країна в процесі трансформації. Зроблено висновки щодо впливу польського досвіду на інші країни, які переживали подібні трансформації.

Ключові слова: Польща, трансформація, суспільно-політичні зміни, демократизація, ринкова економіка, громадянське суспільство, «Солідарність», «Круглий стіл», Європейський Союз, Лех Валенса, шокова терапія, католицька церква, Папа Іван Павло II.

Voitiuk, Y. V. Socio-political transformation of the Poland Republic, 1989-2009.

Qualification work for obtaining the educational degree "Master".

This work presents a comprehensive study of the evolution of socio-political processes in Poland over two decades, starting with the fall of the communist regime in 1989 and ending in 2009. The prerequisites that contributed to the collapse of the communist system are analysed, and the key stages of the transformation processes and their impact on various spheres of life in Polish society are examined. Particular attention is paid to the analysis of political, economic, and social changes that took place in the country during this period. The study covers a wide range of issues related to transformation, including the activities of opposition movements, the holding of the "Round Table," the first democratic elections, the formation of democratic institutions, economic reforms, changes in the social structure and values of society, as well as the foreign policy of Poland in this period.

The master's thesis consists of an introduction, five chapters, conclusions, a list of used sources, and scientific literature. The introduction justifies the relevance of the topic, defines the object, subject, aim, and objectives of the study. The object of the research is the dynamics of socio-political changes in Poland during the period from 1989 to 2009. The subject of the research is the specific mechanisms and consequences of the transformation of the political system, economic model, and social structure of Polish society. The aim of the study is not only to provide a detailed analysis of the transformation process but also to identify its characteristics, assess its impact on the further development of the country, and determine its place in the modern world.

The first chapter examines the historiographical, source, and methodological aspects of the research. Special attention is paid to the analysis of scientific works that illuminate the transformational processes in Poland, particularly the works of Polish and international authors. Various approaches to the study of this topic are assessed, from Marxist and post-Marxist interpretations to modern theories of democratic transformations. It is concluded that the transformation of Poland has attracted significant interest among researchers, and the main directions of scientific

discussions are outlined. An important aspect is the source base, which includes archival materials and works by contemporary historians and political analysts, helping to better understand the internal and external transformation factors. Methodologically, the research is based on an interdisciplinary approach, using methods of historical analysis, comparative history, and sociological methods to assess the impact of changes on social structures and public consciousness.

The second chapter presents the historical context and preconditions for the socio-political changes in Poland. It discusses the factors that led to the crisis of the communist regime, particularly the activities of opposition movements, economic problems, and the influence of the international situation. The role of "Solidarity" in the struggle for democratic reforms is explored, as well as the course of the "Round Table" discussions and their significance for the further development of the country. The influence of the Catholic Church and the activities of Pope John Paul II on the formation of opposition sentiments are also examined.

The third chapter explores the key stages of the transformation of Poland's political system. It covers the process of forming democratic institutions, adopting a new Constitution, and conducting free elections. Significant attention is given to the analysis of economic reforms, their content, directions, and both positive and negative consequences. The author investigates aspects such as privatization, price liberalization, opening the economy to the external world, and Poland's accession to the European Union. The impact of economic transformations on the standard of living, unemployment, and social inequality is also considered.

The fourth chapter focuses on the social aspects of the transformation. The impact of changes on the formation of civil society, the development of non-governmental organizations, and mass media is analyzed. The role of education, culture, and religion in the process of adapting society to new conditions is explored. Issues related to the transformation of social consciousness and overcoming the legacy of the communist past are also addressed. The impact of transformation processes on various spheres of life, such as education, culture, and religion, is studied. Problems associated with people's adaptation to new conditions, the change in social roles, and values are also analyzed.

The fifth chapter examines methods of using materials from the master's research in teaching history in schools. This chapter describes how the research findings can be integrated into the history curriculum, particularly to expand students' knowledge of the transformation processes in Central and Eastern Europe. The chapter also analyzes in detail how applying the studied material can help students better understand the impact of socio-political changes on various social groups and the processes associated with these changes, as well as how modern historical research can be used to form civic consciousness.

Based on the results of the work, conclusions are drawn. The scale and complexity of the process of transition from a totalitarian regime to a democratic society, its positive and negative consequences for Poland are emphasized. The key factors that contributed to the success of Polish reforms and the problems that the country faced in the process of transformation are identified. Conclusions are drawn regarding the impact of the Polish experience on other countries that have undergone similar transformations.

Keywords: Poland, transformation, socio-political changes, democratization, market economy, civil society, "Solidarity", "Round Table," European Union, Lech Walesa, shock therapy, Catholic Church, Pope John Paul II

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	14
1.1 Історіографія проблеми	14
1.2 Джерельна база.....	16
1.3 Методологічні засади дослідження.....	18
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПОЛЬЩІ У 1980-Х РОКАХ.....	23
2.1 Соціально-економічна та політична ситуація в Польщі на початку 1980-х років.....	23
2.2. Діяльність опозиційних рухів.....	30
2.3. "Круглий стіл" та його значення для трансформаційних процесів	38
2.4. Перші демократичні вибори 1989 року та їх наслідки.....	44
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ЕТАПИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОЛЬЩІ (1989-2009 РР.)	48
3.1. Політичні реформи: становлення демократичних інститутів влади ..	48
3.2. Економічні трансформації: перехід до ринкової економіки	59
3.3. Соціальні зміни: трансформація соціальної структури та цінностей .	69
Висновки до розділу 3	80
РОЗДІЛ 4. ПОЛЬЩА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙ (1989-2009 РР.).....	83
4.1. Зовнішня політика Польщі після 1989 року	83
4.2. Вступ до НАТО та Європейського Союзу.....	87
4.3. Роль Польщі у регіональному співробітництві: від "повернення до Європи" до лідерства в регіоні	89
Висновки до розділу 4	92
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ МАГІСТЕРСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ.....	95
ВИСНОВКИ.....	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	105

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значним зростанням інтересу до історії Польщі, зокрема до періоду її суспільно-політичної трансформації в 1989-2009 роках. Цей час, що відзначається падінням комуністичного режиму та переходом до демократичних цінностей, став ключовим у формуванні сучасної польської державності та ідентичності. Дослідження цього періоду є важливим не лише для розуміння внутрішніх процесів в Польщі, але й для вивчення впливу зовнішніх факторів, таких як європейська інтеграція та глобалізація, на суспільно-політичний розвиток країни.

Протягом останніх двох десятиліть вітчизняні та зарубіжні дослідники активно аналізують різні аспекти суспільно-політичних змін у Польщі. Однак, попри значну кількість досліджень, існують певні пробіли у вивченні специфічних етапів і складових цього процесу, особливо в контексті регіональних відмінностей та їх впливу на загальну динаміку трансформації. Тому актуальність даного дослідження полягає у необхідності системного аналізу суспільно-політичних змін в Польщі, що допоможе глибше зрозуміти механізми та особливості даного процесу.

Дослідження періоду 1989-2009 років є важливим, оскільки саме в цей час Польща зазнала суттєвих змін у всіх сферах життя: від політичних перетворень до економічної модернізації та соціальних трансформацій. Ці зміни не лише переосмислили роль Польщі в регіоні, але й визначили її місце на міжнародній арені, включаючи вступ до Європейського Союзу та НАТО.

Крім того, важливою складовою дослідження є аналіз того, як історичні та культурні контексти вплинули на процеси трансформації, а також те, як вони відобразилися на політичному, економічному та соціальному житті населення. Суспільно-політичні зміни, які відбулися в цей період, визначили нові стратегії розвитку, формування демократичних інститутів і механізмів участі громадян у політичному житті.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї роботи є комплексний аналіз суспільно-політичної трансформації Республіки Польща в період з 1989 по 2009 рік. Для досягнення цієї мети дисертант поставив перед собою наступні **завдання:**

- дослідити етапи та ключові моменти суспільно-політичних змін в Польщі, зокрема період посткомуністичного переходу;
- проаналізувати вплив політичних партій та громадських рухів на процеси трансформації;
- вивчити роль державних інститутів у формуванні нової політичної системи;
- розглянути соціально-економічні наслідки трансформації для різних верств населення;
- дослідити вплив європейської інтеграції на політичні та економічні зміни в Польщі;
- визначити значення культурних та історичних чинників у процесі суспільно-політичної трансформації.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси в Республіці Польща в період з 1989 по 2009 рік.

Предмет дослідження— зміни в політичній системі, соціальних структурах та економічному житті країни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку демократичних перетворень до завершення двох десятиліть трансформаційних процесів, що відзначилися важливими подіями, такими як вступ Польщі до Європейського Союзу.

Територіальні межі дослідження охоплюють всю територію Польщі, враховуючи регіональні особливості, які вплинули на темпи і характер трансформації в різних частинах країни.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених цілей і завдань у роботі буде використано різноманітні методи, зокрема історичний аналіз, порівняльний метод, методи статистичного дослідження та соціологічні опитування, які дозволять глибше дослідити суспільно-політичні зміни в Польщі. Також важливим буде використання принципів об'єктивності та

історизму, що дозволить розглянути процеси трансформації у їхній динаміці та еволюції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація пропонує систематизований огляд суспільно-політичних трансформацій Польщі в зазначений період, розкриваючи ключові фактори, які вплинули на цей процес.

Дослідження має на меті внести свій вклад у розвиток історичної науки, зокрема в галузі історії Польщі, і може слугувати основою для подальших наукових досліджень, підготовки навчальних курсів з історії новітньої Польщі, а також вивчення досвіду трансформації, що може бути корисним для інших країн, які переживають подібні процеси.

Практичне значення одержаних результатів. Результати цього дослідження можуть бути використані в різних сферах, зокрема в науковій діяльності, освіті та краєзнавчій роботі. Аналіз суспільно-політичної трансформації Польщі в зазначений період може стати основою для підготовки спеціальних курсів з історії Польщі, семінарів та лекцій для студентів вищих навчальних закладів.

Важливість дослідження також підтверджується його потенціалом у формуванні нових підходів до вивчення періоду суспільно-політичних змін в інших країнах, які переживають подібні трансформаційні процеси. Результати дослідження можуть бути корисними для розробки стратегій соціально-економічного розвитку, а також для вивчення ефективності політичних реформ в умовах посткомуністичних трансформацій.

Отже, дане дослідження має на меті не лише заповнити наукові прогалини в історіографії Польщі, але й надати практичні рекомендації для політичних і економічних ініціатив, які можуть сприяти подальшому розвитку суспільства в контексті європейських інтеграційних процесів.

Таким чином, суспільно-політична трансформація Республіки Польща в період 1989-2009 років є надзвичайно важливим і актуальним предметом дослідження, яке відображає не лише історичні зміни, але й виклики та можливості, що постали перед польським суспільством у сучасному світі. Цей

період є основою для розуміння сучасної політичної та соціальної ситуації в Польщі та надає цінні уроки для інших країн, що прагнуть до демократичних перетворень і економічного розвитку.

Апробація результатів магістерського дослідження.

Основні положення та результати наукового дослідження були представлені у VIII Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, студентів та аспірантів «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ НАУК»

Структура роботи. Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаної літератури.

У **вступі** наукової роботи обґрунтовується актуальність обраної теми, сформульована мета і завдання дослідження, зазначені її хронологічні та територіальні рамки, визначені предмет та об'єкт дослідження, обґрунтовано структурні частини та подано методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення.

У **першому розділі** розглянуто джерела та історіографію проблеми трансформації польського суспільства, проаналізовано праці різних авторів, як вітчизняних, так і зарубіжних, які досліджували політичні, економічні та соціальні аспекти цього процесу.

Другий розділ присвячений аналізу передумов та початку трансформаційних процесів у Польщі. Він поділяється на чотири підрозділи: "Соціально-економічна та політична ситуація в Польщі на початку 1980-х років", "Діяльність опозиційних рухів", "'Круглий стіл" та його значення для трансформаційних процесів", "Перші демократичні вибори 1989 року та їх наслідки". У них розглядається стан польського суспільства напередодні трансформації, роль опозиційних рухів у боротьбі за демократію, значення "Круглого столу" для започаткування діалогу між владою та опозицією, а також вплив перших вільних виборів на подальший розвиток подій.

Третій розділ присвячений аналізу основних напрямків та етапів суспільно-політичних трансформацій у Польщі в період 1989-2009 рр. Він поділяється на три підрозділи: "Політичні реформи: становлення

демократичних інститутів влади", "Економічні трансформації: перехід до ринкової економіки", "Соціальні зміни: трансформація соціальної структури та цінностей". У них розглядаються ключові аспекти політичних, економічних та соціальних реформ, проведені в Польщі після падіння комуністичного режиму.

Четвертий розділ зосереджений на аналізі зовнішньої політики Польщі в період трансформацій. Він поділяється на три підрозділи: "Зовнішня політика Польщі після 1989 року", "Вступ до НАТО та Європейського Союзу", "Роль Польщі у регіональному співробітництві: від "повернення до Європи" до лідерства в регіоні". У них розглядається роль Польщі на міжнародній арені після падіння комунізму, її інтеграція до західних структур та участь у регіональному співробітництві.

П'ятий розділ зосереджений на методиці інтеграції матеріалів магістерського дослідження у процес викладання історії в школі. У ньому висвітлюється важливість використання результатів дослідження для розширення знань учнів про демократичні трансформації, зокрема на прикладі Польщі. Особливу увагу приділено сучасним підходам до навчання, таким як інтерактивні методи, проектна діяльність та робота з історичними джерелами. Розділ акцентує на важливості міждисциплінарного підходу, що дозволяє учням пов'язувати історичні події з економічними, соціальними та політичними аспектами. Також обговорюються способи розвитку критичного мислення та навичок аналізу інформації, які є ключовими для формування компетентностей сучасного школяра.

У **висновку** подано основні результати наукового дослідження та сформульовано висновки щодо значення та наслідків суспільно-політичної трансформації Польщі в період 1989-2009 рр.

Загальний об'єм роботи складає 109 сторінок, з яких 87 сторінок основного тексту. Список використаної літератури та джерел має 95 позицій.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ

ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Суспільно-політична трансформація Республіки Польща в період 1989–2009 рр. є однією з центральних тем досліджень посткомуністичних перетворень у Центральній і Східній Європі. Цей період знаменує кардинальні зміни у польському суспільстві, що включали перехід від тоталітарного ладу до демократичної політичної системи, реформування економічної системи та інтеграцію Польщі в міжнародні організації. Вивчення трансформації польського суспільства в цей період, поряд із значним обсягом історичних та політичних подій, відбувалося під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Відповідно, історіографія цієї проблеми базується на численних дослідженнях польських та зарубіжних учених, які аналізували різні аспекти змін, що відбувалися в Польщі у контексті суспільно-політичної модернізації.

Однією з ключових тем у дослідженнях цього періоду є перехід Польщі від соціалістичної моделі до демократичного ладу. Цей процес розпочався з подій «круглого столу» 1989 року, коли завдяки домовленостям між комуністичним урядом і представниками опозиційного руху «Солідарність» були закладені основи для створення нової політичної системи, заснованої на демократичних принципах. Науковці акцентують увагу на тому, що цей процес унікальний через мирний характер політичних змін, що відбувалися у контексті мирної революції, яка отримала широкий розголос у світі.

Значна частина наукових робіт зосереджується на економічних перетвореннях у Польщі після 1989 року, що є не менш важливим аспектом трансформації. Одним з найпоширеніших напрямків досліджень є аналіз економічних реформ, пов'язаних з впровадженням ринкової економіки, яка вимагала кардинальних змін у функціонуванні польської економічної системи. У цьому контексті часто згадується так звана «шокова терапія» Лешека Бальцеровича, який був автором радикальних економічних реформ, спрямованих на перехід від планової до ринкової економіки. Багато дослідників, як польських, так і зарубіжних, намагаються оцінити ефективність

та наслідки цих реформ. Серед них деякі підкреслюють позитивні результати, такі як прискорення економічного зростання та інтеграція у світову економіку, інші ж звертають увагу на соціальні наслідки, включаючи безробіття та соціальну нерівність, які супроводжували цей період.

Окремим напрямом в історіографії є соціальні аспекти трансформації, що виявляються у зміні соціальної структури та формуванні нового суспільного устрою. Впровадження демократичної політичної системи та ринкової економіки кардинально змінили польське суспільство, викликавши як позитивні, так і негативні реакції серед населення. Багато польських дослідників акцентують увагу на процесах адаптації суспільства до нових реалій, аналізуючи зміни у способі життя, зміни ціннісних орієнтацій та еволюцію ідентичності населення. Вони відзначають, що хоча трансформація принесла нові можливості для соціального розвитку, вона також призвела до певного соціального розшарування, оскільки не всі верстви населення змогли повною мірою скористатися перевагами нової економічної системи.

Не менш важливим аспектом трансформації Польщі є зовнішньополітичний контекст, у якому проходили ці зміни. Історіографія охоплює значну кількість робіт, присвячених вивченню євроінтеграційних процесів, які були ключовими у зовнішньополітичному курсі Польщі у 1990–2000-х роках. Дослідники зазначають, що інтеграція Польщі до Європейського Союзу була важливим етапом у процесі трансформації країни, оскільки вона вимагала відповідності новим економічним, політичним та соціальним стандартам. Польща пройшла тривалий і складний процес підготовки, адаптуючи своє законодавство та економіку до норм ЄС, що завершилося вступом країни до Союзу у 2004 році. У роботах зарубіжних науковців, таких як Тімоті Гартон Еш та Жак Рупнік, аналізується значення цього вступу для Польщі як завершення процесу суспільно-політичної трансформації та визнання її досягнень на шляху до демократії.

Таким чином, історіографія суспільно-політичної трансформації Польщі охоплює різноманітні підходи до вивчення цього періоду від політичних реформ до соціальних змін та зовнішньополітичної інтеграції. Дослідження

цього процесу мають багатогранний характер, оскільки трансформація польського суспільства охоплює не лише перехід до демократії та ринкової економіки, але й інші аспекти, такі як адаптація до нових реалій, переосмислення національної ідентичності та формування нових соціальних цінностей.

1.2 Джерельна база

Джерельна база дослідження суспільно-політичної трансформації Республіки Польща у 1989–2009 рр. є надзвичайно обширною та різноманітною, адже охоплює широкий спектр документів, що розкривають процеси політичних, економічних і соціальних змін, які відбувалися в цей період. Доступ до численних джерел, зокрема архівних документів, мемуарів, інтерв'ю, законодавчих актів та офіційних урядових матеріалів, дозволяє ґрунтовно вивчити цей період в історії Польщі та виявити особливості її трансформаційного процесу. Джерельна база цього дослідження складається з декількох основних груп документів, кожна з яких відіграє важливу роль у реконструкції та аналізі подій, що формували нову польську реальність.

Першою групою джерел є архівні документи. Це різноманітні офіційні документи, що зберігаються в архівах, таких як Архів Інституту національної пам'яті Польщі, що містить важливі матеріали, пов'язані з діяльністю урядових та партійних структур, документами періоду «круглого столу», а також протоколами засідань парламенту й інших органів державної влади. У цих документах відображені ключові політичні рішення та процеси, що відбувалися в країні на початку трансформаційного періоду, включаючи підготовку і підписання важливих домовленостей, перехід від комуністичної системи до демократії, а також формування нових політичних і правових інститутів. Саме завдяки архівним документам можна простежити, як Польща розбудовувала свою нову державність, а також зрозуміти причини та умови, що сприяли проведенню перших демократичних виборів, закладенню основних принципів демократичної системи.

Другою групою джерел, на яку спирається дослідження, є законодавчі акти та нормативні документи, що відображають процес реформування

польського суспільства та економіки. Починаючи з 1989 року, в Польщі було ухвалено значну кількість законів, які визначали курс на демократизацію і ринкові перетворення, зокрема Конституція Республіки Польща, прийнята в 1997 році. Ці акти створили правові підвалини нової політичної системи, визначили ключові аспекти економічного розвитку та окреслили умови інтеграції Польщі до міжнародних структур, таких як Європейський Союз та НАТО. Законодавчі документи відображають також соціально-економічні реформи, спрямовані на перехід до ринкової економіки, зокрема реформи, пов'язані з приватизацією, лібералізацією економіки, а також податкову реформу. Ця група джерел дозволяє дослідити процеси формування та інституціоналізації нової польської держави та її політичної системи, а також визначити напрями і пріоритети суспільного розвитку.

Третьою групою джерел є мемуари, щоденники та інтерв'ю з політичними діячами, громадськими активістами та представниками опозиції, які брали активну участь у подіях трансформаційного періоду. Такі спогади, зокрема мемуари діячів руху «Солідарність», урядовців, а також журналістів та громадських лідерів, дозволяють глибше зрозуміти внутрішні мотиви та обставини, що впливали на ухвалення важливих рішень. Наприклад, спогади колишнього прем'єр-міністра Польщі Лешека Бальцеровича містять важливі свідчення про економічні реформи, зокрема відомий план «шокової терапії», і дозволяють зрозуміти аргументи та ризики, пов'язані з переходом до ринкової економіки. Також важливим джерелом інформації є інтерв'ю з учасниками переговорів «круглого столу», які дозволяють реконструювати процес підготовки та реалізації домовленостей, а також проаналізувати, як відбувався перехід влади.

Ще одним важливим компонентом джерельної бази є аналітичні та статистичні звіти міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та Європейський Союз, які активно підтримували Польщу у процесі трансформації. Ці організації надавали економічну допомогу і консультативну підтримку польському уряду, тому звіти та рекомендації цих структур є важливими джерелами для розуміння зовнішніх умов і факторів, що

впливали на хід реформ. Крім того, ці звіти містять статистичні дані, що дозволяють проаналізувати соціально-економічні зміни у Польщі, зокрема показники економічного зростання, рівень безробіття, зміни в соціальній структурі, а також рівень доходів населення. Аналітичні звіти та статистика допомагають об'єктивно оцінити досягнення та виклики трансформаційного процесу, особливо в аспекті його економічних наслідків.

Останньою, але не менш важливою групою джерел є наукові дослідження, монографії та статті польських і зарубіжних авторів, які аналізують суспільно-політичні та економічні процеси в Польщі цього періоду. Дослідження польських істориків, політологів та соціологів, таких як Януш Рецьковський, Адам Ротфельд, Анджей Фризке, а також роботи західних учених, зокрема Тімоті Гартон Еша та Жака Рупніка, відіграють важливу роль у розумінні контексту трансформації. Ці праці дають змогу об'єктивно оцінити складність перетворень, враховуючи різні наукові підходи та перспективи, та зіставити досвід Польщі з іншими посткомуністичними країнами. Наукові праці також слугують джерелом додаткового аналізу, дозволяючи виявити та зрозуміти ширший контекст, у якому відбувалися суспільні зміни в Польщі.

Таким чином, джерельна база дослідження суспільно-політичної трансформації Польщі є комплексною і багатогранною, адже охоплює різні типи документів, які доповнюють один одного. Поєднання архівних матеріалів, законодавчих актів, мемуарів, інтерв'ю та аналітичних звітів забезпечує можливість повноцінно відтворити процеси, що відбувалися у польському суспільстві в цей період, а також розкрити багатогранність та глибину суспільних змін, які визначили розвиток Польщі у посткомуністичний період.

1.3 Методологічні засади дослідження

Методологічні засади дослідження суспільно-політичної трансформації Республіки Польща в 1989–2009 рр. ґрунтуються на комплексному підході до вивчення історичних явищ та подій. Урахування багатовимірного характеру трансформаційного періоду вимагає залучення методів, що дозволяють поєднати історичний, політичний, соціологічний та економічний аналізи.

Використовуючи концептуальні підходи, закладені в підручниках з історії для 11 класу, зокрема щодо вивчення сучасної історії, можна виділити ключові методи, які формують основу цього дослідження.

По-перше, застосовується хронологічний метод, який дозволяє чітко структурувати події у відповідній послідовності, відтворюючи логічний зв'язок між ними. Це особливо важливо у дослідженні трансформації Польщі, яка розпочалася з подій «круглого столу» у 1989 році й тривала до вступу в ЄС у 2004 році, а також у наступні роки. Хронологічний підхід допомагає прослідкувати зміну політичних етапів, а також економічних реформ, що стали основою для суспільних змін. Це дозволяє простежити логіку розвитку подій, зокрема, як внутрішні політичні рішення і зовнішні впливи сприяли зміні політичного курсу та структурі польської держави.

Другим важливим методом є порівняльно-історичний аналіз, що дає можливість зіставити досвід Польщі з іншими країнами, які переживали схожі процеси після розпаду соціалістичного табору. Завдяки порівняльному підходу стає можливим з'ясувати особливості польського шляху у контексті трансформаційного досвіду інших посткомуністичних країн. Наприклад, застосування цього методу дозволяє порівняти процеси демократизації, проведення економічних реформ, адаптацію до нових суспільних реалій, виявляючи унікальні та спільні риси.

Соціологічний підхід також відіграє ключову роль у вивченні суспільних змін, що відбувалися в Польщі. Використання соціологічних методів дозволяє проаналізувати вплив трансформацій на різні соціальні групи, виявити зміни у ставленні польського суспільства до політичних і економічних реформ, а також вивчити зміну ціннісних орієнтацій населення в умовах переходу до демократичної та ринкової системи. Соціологічні дослідження громадської думки, що проводилися у Польщі в цей період, слугують важливим емпіричним матеріалом, який допомагає зрозуміти, як суспільство адаптувалося до нових умов, а також виявити виклики, з якими стикалися різні верстви населення.

Не менш важливим є історико-генетичний метод, який сприяє вивченню генези політичних і економічних змін у Польщі через дослідження їхніх

причин, передумов і умов. Вивчаючи основи демократичних реформ, цей метод дозволяє глибше зрозуміти, як попередні десятиліття комуністичного режиму, економічна криза кінця 1980-х та діяльність опозиційних рухів створили сприятливі умови для перетворень. Генетичний метод також дає змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між політичними подіями, що визначили характер польської трансформації, і допомагає зрозуміти взаємодію різних факторів — як внутрішніх, так і зовнішніх — що впливали на цей процес.

Крім того, застосовується проблемно-хронологічний метод, що дозволяє досліджувати ключові аспекти трансформації у їхньому розвитку, концентруючи увагу на основних викликах і досягненнях у процесі реформування. Цей метод дозволяє структурувати матеріал відповідно до конкретних проблемних питань, таких як демократизація політичної системи, економічна трансформація, інтеграція до міжнародних організацій, соціальні зміни, а також аналізувати їх у хронологічній послідовності.

Оскільки дослідження включає значний обсяг документальних і аналітичних матеріалів, важливим є також метод критичного аналізу джерел. Його застосування дозволяє розглянути джерела різного походження (архівні документи, законодавчі акти, мемуари, статистичні дані, наукові праці), оцінити їхню достовірність, об'єктивність та релевантність. Критичний аналіз джерел допомагає уникнути необґрунтованих висновків та забезпечує неупереджений підхід до інтерпретації подій і явищ.

Загалом, використання цих методів дозволяє глибше проаналізувати суспільно-політичну трансформацію Польщі в 1989–2009 рр., враховуючи багатогранність і складність цього процесу. Такий підхід забезпечує системність і об'єктивність у висвітленні ключових аспектів, що характеризують польську трансформацію, і сприяє всебічному розумінню соціально-політичних змін, які визначили подальший розвиток Польщі як демократичної держави.

Висновки до розділу 1

Перший розділ магістерської роботи присвячений всебічному аналізу існуючих досліджень, джерельної бази та методологічних підходів до вивчення

суспільно-політичної трансформації Республіки Польща в період 1989–2009 рр. Здійснений історіографічний огляд показав, що дана тема має широкий науковий інтерес як серед польських, так і зарубіжних дослідників, які вивчають феномен демократизації, трансформацію економічних систем та їхній вплив на суспільні зміни. Наукові праці вказують на значну складність і багатовимірність процесів, що відбувалися в Польщі, зокрема у сферах політичного управління, економічних реформ, соціальної адаптації та інтеграції до європейських і міжнародних структур.

Аналіз історіографії дозволив виділити основні підходи до вивчення перехідного періоду в Польщі, а також простежити ключові тенденції в осмисленні цих змін. Дослідники розглядають польську трансформацію через призму її особливостей, таких як унікальне політичне тло періоду «круглого столу», роль солідарності і громадянського суспільства, а також поступове відходження від тоталітарних інституцій. Значну увагу приділяють аналізу взаємин Польщі із західними країнами та міжнародними інституціями, які стали вагомим фактором у реалізації реформ.

Джерельна база дослідження охоплює широкий спектр документів, що дозволяє відтворити події трансформаційного періоду з різних точок зору та на різних рівнях. Серед основних груп джерел можна виділити архівні матеріали, такі як протоколи, доповіді, законодавчі акти і декларації, що відображають офіційну позицію польської держави та міжнародних організацій стосовно реформ. Також важливими є спогади й інтерв'ю з учасниками та свідками подій, що дають змогу краще зрозуміти настрої, прагнення та страхи, які супроводжували цей складний період.

Вивчення звітів міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, також доповнює розуміння масштабності змін і підкреслює роль зовнішньої допомоги та контролю в стабілізації й розвитку польської економіки та суспільства. Такі документи слугують не лише емпіричним матеріалом, але й аналітичним інструментом для оцінки ефективності реформ.

Методологічні засади дослідження ґрунтуються на застосуванні різних підходів, зокрема хронологічного, порівняльно-історичного, соціологічного, історико-генетичного та проблемно-хронологічного методів. Хронологічний метод дає можливість простежити логіку та послідовність політичних змін, від початку переговорів за «круглим столом» і до вступу Польщі в ЄС. Порівняльно-історичний метод дозволяє зіставити польський досвід з досвідом інших посткомуністичних країн, що допомагає визначити унікальні риси польської трансформації та спільні тенденції для регіону.

Соціологічний підхід дає змогу проаналізувати зміни у суспільних настроях і політичній культурі, які відбулися в результаті демократичних і економічних реформ. Історико-генетичний метод допомагає зрозуміти передумови та причини польської трансформації, виявляючи взаємозв'язки між політичними, економічними й соціальними факторами, що впливали на процес змін. Проблемно-хронологічний підхід дозволяє систематизувати дослідження, акцентуючи увагу на найбільш важливих аспектах трансформації, таких як демократизація, реформування економіки, інтеграція до міжнародних організацій, соціальна адаптація населення.

Загалом, перший розділ роботи створює міцну основу для подальшого дослідження теми, оскільки містить глибокий аналіз існуючих наукових підходів, надійну джерельну базу та структуровану методологію. Поєднання різних методологічних підходів забезпечує всебічне розуміння трансформаційних процесів, що відбувалися в Польщі, і дає можливість об'єктивно оцінити їхній вплив на розвиток польської держави та суспільства. Такий підхід дозволяє комплексно дослідити не лише політичні та економічні аспекти трансформації, але й соціокультурні зміни, які стали основою нової польської ідентичності та політичного курсу на шляху до інтеграції з Європою.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПОЛЬЩІ У 1980-Х РОКАХ

2.1 Соціально-економічна та політична ситуація в Польщі на початку 1980-х років

Початок 1980-х років став для Польщі періодом глибокої та багатогранної кризи, яка охопила всі сфери суспільного життя. Комуністичний режим, який безроздільно панував у країні з часів закінчення Другої світової війни, виявився неспроможним адаптуватися до нових реалій та задовольнити потреби суспільства. Замість економічного процвітання та соціальної стабільності, які обіцяла комуністична пропаганда, польське суспільство зіткнулося з низкою серйозних проблем [52].

Слід зазначити, що криза в Польщі мала глибоке коріння. Вона була наслідком не лише неефективної економічної політики, а й авторитарного характеру комуністичного режиму, який придушував будь-які прояви свободи та ініціативи [15]. Відсутність демократичних інститутів, обмеження громадянських прав, цензура, переслідування інакомислення – все це створювало атмосферу страху та безправ'я.

Криза в Польщі мала системний характер, тобто охоплювала всі аспекти життя суспільства – від економіки до культури, від політики до повсякденного життя людей. Вона проявлялася не лише в матеріальних труднощах, а й в моральній деградації, втраті довіри до влади, апатії та безперспективності. Люди втрачали віру в майбутнє, не бачили можливостей для самореалізації та покращення свого життя. Зростало відчуття загальної втоми і розчарування в існуючій системі. Одним з найбільш болючих проявів кризи був низький рівень життя населення. Дефіцит товарів першої необхідності змушував владу вводити продукти за картками. Це стосувалося не лише продуктів харчування, а й багатьох інших товарів, таких як одяг, взуття, побутова техніка. Люди години проводили в чергах, сподіваючись придбати хоча б мінімальний набір необхідних речей. Часто траплялося, що, простоявши півдня в черзі, люди поверталися додому ні з чим. Низька купівельна спроможність зарплат та

галопоуюча інфляція ще більше ускладнювали ситуацію [52]. Навіть якщо людям вдавалося щось придбати, то ціни на товари були дуже високими, а зарплати не встигали за зростанням цін. Влада намагалася боротися з інфляцією шляхом заморожування зарплат та підвищення цін на товари, але це лише погіршувало становище пересічних громадян

Влада, усвідомлюючи масштаби економічних проблем та намагаючись хоч якось пом'якшити соціальну напругу, вдавалася до різних заходів. Одним з таких заходів було запровадження системи державного контролю цін на товари першої необхідності. Влада встановлювала фіксовані ціни на хліб, молоко, м'ясо та інші важливі продукти, намагаючись зробити їх доступними для населення. Проте такі заходи не вирішували проблеми, а лише поглиблювали їх. Штучне стримування цін призводило до того, що виробництво цих товарів ставало не вигідним для підприємств. Вони або скорочували виробництво, або продавали товари за вищими цінами на "чорному ринку". В результаті дефіцит товарів лише поглиблювався, а "чорний ринок" процвітав [27].

Зростання безробіття, особливо серед молоді, стало ще одним тривожним симптомом кризи, що охопила Польщу. Молоді люди, які закінчували навчання, стикалися з великими труднощами у пошуку роботи [52]. Вакансій було небагато, а конкуренція була високою. Багато хто змушений був працювати не за фахом, погоджуватися на низькооплачувану або тимчасову роботу, яка не відповідала їхнім кваліфікаціям та очікуванням.

Ця ситуація породжувала цілу низку проблем. По-перше, молодь відчувала себе обманутою системою, яка обіцяла їм забезпечене майбутнє та можливість реалізувати свій потенціал. Натомість, вони стикалися з безробіттям, бідністю та відсутністю перспектив. По-друге, вимушена праця не за фахом призводила до професійної деградації та втрати кваліфікації. Молоді спеціалісти не могли застосувати свої знання та навички на практиці, що негативно впливало на їхню мотивацію та самооцінку. По-третє, низькі зарплати не дозволяли молодим людям забезпечити собі гідний рівень життя та створити сім'ї. Відсутність перспектив та можливостей для самореалізації призводила до зростання апатії, розчарування, а іноді й до протестних настроїв

серед молоді. Молоді люди відчували себе покинутими напризволяще, не бачили майбутнього для себе в Польщі і все частіше задумувались про еміграцію. Еміграція стала для багатьох молодих людей, а також представників інтелігенції та інших верств населення, своєрідним "виходом" із ситуації, що склалася [36]. Вони виїжджали до західних країн – США, Канади, Австралії, країн Західної Європи – в пошуках кращого життя та можливостей для самореалізації.

Еміграція відбувалася різними шляхами. Деякі люди виїжджали легально, отримавши дозвіл на виїзд від польської влади. Інші ж вирішували на нелегальний перетин кордону, що було пов'язано з великим ризиком. Часто люди проводили багато місяців, а то й роки в таборах для біженців, перш ніж отримували дозвіл на в'їзд до обраної країни. Еміграція мала значний вплив на польське суспільство. З одного боку, вона дозволяла людям втекти від безвиході та знайти краще життя за кордоном. З іншого боку, вона призводила до "відтоку мізків" – втрати кваліфікованих кадрів, які могли б сприяти розвитку країни. Еміграція набула масового характеру, що свідчило про глибоку кризу в польському суспільстві та втрату надії на позитивні зміни в країні. Ті, хто залишався в Польщі, часто опинялися в скрутному становищі. Низькі зарплати, дефіцит товарів, відсутність перспектив — все це створювало атмосферу безнадії та невдоволення. Люди шукали різні способи виживання в цих складних умовах. Одним із таких способів був "чорний ринок", де можна було придбати дефіцитні товари та заробити додаткові кошти.

Економіка Польщі на початку 1980-х років перебувала у стані глибокої стагнації. Планова система господарювання, яка базувалася на централізованому управлінні та державній власності на засоби виробництва, виявилася неефективною та не здатною забезпечити сталий розвиток країни. Однією з головних причин економічної стагнації була неефективність планової економіки. Централізоване планування не враховувало реальних потреб ринку та не стимулювало підприємства до підвищення ефективності виробництва. Заводи випускали величезну кількість товарів, які ніхто не хотів купувати, а товарів першої необхідності катастрофічно не вистачало. Низька

продуктивність праці та застарілі технології також стримували економічний розвиток. Польські підприємства використовували застаріле обладнання та технології, що призводило до високої собівартості продукції та низької її конкурентоспроможності на світовому ринку. Відсутність інвестицій та величезний зовнішній борг ще більше поглиблювали економічну кризу. Польща взяла великі кредити у західних країн в 1970-х роках для модернізації промисловості, але ці кошти були використані неефективно. Багато проектів залишилися незавершеними, а обладнання, придбане за кредитні кошти, морально застаріло ще до того, як було введено в експлуатацію. Це призвело до того, що зовнішній борг Польщі постійно зростає, а можливості його погашення ставали все меншими. Спроби реформ, які періодично робила польська влада, виявлялися неефективними через відсутність реальних змін в системі управління економікою [27]. Централізоване планування не давало можливості підприємствам самостійно приймати рішення та реагувати на зміни ринку. Керівники заводів мали виконувати плани, встановлені згори, навіть якщо ці плани були нереальними або не відповідали потребам споживачів.

Наприклад, в 1980 році уряд спробував впровадити "госпрозрахунок" на деяких підприємствах, що мало надати їм більше самостійності в прийнятті рішень [23]. Однак, ця реформа не дала очікуваних результатів, оскільки підприємства все одно залишалися під контролем центральних органів влади і не могли вільно розпоряджатися своїми прибутками.

Відсутність конкуренції гальмувала впровадження нових технологій та підвищення якості продукції. Підприємства не мали стимулу до вдосконалення своєї продукції, оскільки її все одно купували, незалежно від якості. Це призводило до того, що польські товари ставали все менш конкурентоспроможними на світовому ринку. Наприклад, польські автомобілі "Fiat 126p" і "Polonez", які випускалися за ліцензією італійської компанії "Fiat", значно відставали за своїми технічними характеристиками від західних аналогів і не користувалися попитом на західних ринках.

Величезні кошти витрачалися на підтримку неефективних державних підприємств, що ще більше поглиблювало економічну кризу [27]. Замість того,

щоб інвестувати в розвиток нових технологій та створення нових робочих місць, влада змушена була витратити кошти на підтримку збиткових підприємств, які не приносили ніякої користі економіці. Наприклад, вугільна промисловість Польщі була вкрай неефективною і збитковою, але влада продовжувала її фінансувати, оскільки вона вважалася стратегічно важливою галуззю. Шахти були застарілими, видобуток вугілля був дорогим і небезпечним. Проте влада не могла дозволити собі закрити шахти, оскільки це призвело б до масового безробіття в шахтарських регіонах і соціальних протестів. Така ситуація створювала замкнене коло. Неефективні підприємства тягнули економіку вниз, а влада не мала ресурсів для їх модернізації або закриття. Це призводило до постійного дефіциту бюджету, зростання інфляції та зовнішнього боргу.

Всі ці проблеми призвели до того, що польська економіка опинилася на межі колапсу. Зовнішній борг країни постійно зростав, а можливості його погашення ставали все меншими. Це створювало загрозу для фінансової стабільності країни та ще більше погіршувало економічну ситуацію.

Зростання соціальної напруги стало неминучим наслідком економічних проблем, політичних репресій та обмеження громадянських свобод. Люди відчували постійний дефіцит товарів, зростання цін та неможливість впливати на політику влади. Вони бачили, що комуністична система не здатна вирішити нагальні проблеми країни, і все більше усвідомлювали необхідність змін.

Це призводило до страйків, протестних акцій, які охоплювали все більше міст та регіонів Польщі. Перші великі страйки відбулися ще в 1970 році на узбережжі Балтійського моря, коли робітники виступили проти підвищення цін на продукти харчування. Влада жорстоко придушила ці протести, застосувавши зброю проти демонстрантів. Однак, це не зупинило зростання соціальної напруги. В 1976 році відбулися нові страйки, спричинені черговим підвищенням цін. Цього разу влада змушена була піти на поступки і скасувати підвищення цін.

Робітники організовували страйки на заводах, вимагаючи підвищення зарплат, покращення умов праці та дотримання їхніх прав. Одним з найбільших

страйків був страйк на Гданській судноверфі в серпні 1980 року, який призвів до створення незалежної профспілки "Солідарність".

Влада жорстоко придушувала будь-які прояви протесту, використовуючи міліцію та армію [72]. В грудні 1981 року в Польщі було введено воєнний стан, щоб придушити діяльність "Солідарності" та інших опозиційних організацій. Тисячі людей були заарештовані та інтерновані, а діяльність незалежних профспілок була заборонена. Влада вдавалася до залякування, шантажу, фізичного насильства щодо учасників протестів. Однак, репресії не змогли зламати опір суспільства. "Солідарність" пішла в підпілля і продовжила свою діяльність, а протестні настрої в суспільстві лише посилювалися [36]. Люди розуміли, що влада боїться їхньої єдності та рішучості, і це надихало їх на подальшу боротьбу.

Важливу роль у протестному русі відігравала інтелігенція [72]. Письменники, поети, художники, науковці виступали проти обмеження свободи слова, цензури, переслідування інакомислення. Вони організовували незалежні видавництва, які друкували самвидав – нелегальну літературу, що поширювалася поза цензурою. Також влаштовувалися виставки, де художники презентували свої роботи, які критикували владу або відображали реальний стан речей в країні. Створювалися дискусійні клуби, де обговорювалися проблеми суспільства та шукали шляхи виходу з кризи.

Папа Іван Павло II, обраний в 1978 році, став символом надії для мільйонів поляків. Його перший візит до Польщі в 1979 році мав величезне значення для польського суспільства. Папа закликав до солідарності, правди та справедливості, підтримував прагнення поляків до свободи. Його слова "Не бійтесь!" стали гаслом польської опозиції. Візит папи сприяв консолідації польського суспільства та зміцненню опозиційного руху [23]. Люди побачили, що вони не самі в своїй боротьбі за свободу, що їх підтримує духовний лідер світового масштабу. Це надихнуло їх на подальші дії та дало нові сили для протистояння комуністичному режиму.

Зовнішні фактори також відіграли значну роль у розвитку кризи та початку трансформаційних процесів у Польщі. Політика "перебудови" в СРСР,

яка розпочалася в середині 1980-х років, мала на меті реформування соціалістичної системи, але в результаті призвела до її краху. "Перебудова" оголосила курс на гласність, демократизацію та економічні реформи. Це спричинило ланцюгову реакцію в країнах Східної Європи, де також почалися процеси демократизації.

Для Польщі "перебудова" в СРСР мала особливе значення. По-перше, вона послабила контроль Москви над польськими справами та дала польському суспільству більше свободи для висловлення своєї думки та організації протестів. По-друге, "перебудова" дала надію на можливість мирного переходу до демократії, без втручання радянських військ.

Падіння Берлінської стіни в 1989 році стало символом кінця холодної війни та початку нового етапу в історії Європи. Ця подія мала величезний вплив на психологічний клімат в Польщі. Люди побачили, що зміни можливі, і що комуністичний режим не є непохитним. Зміни в країнах Центральної та Східної Європи створили сприятливі зовнішні умови для падіння комуністичного режиму в Польщі.

Зміни, що відбувалися в країнах Центральної та Східної Європи, також мали значний вплив на ситуацію в Польщі [67]. У 1989 році в Угорщині було відкрито кордон з Австрією, що дозволило тисячам східнонімецьких громадян виїхати на Захід. Це стало початком "осені народів" – серії мирних революцій, які призвели до падіння комуністичних режимів у країнах Східної Європи. В Чехословаччині відбулася "оксамитова революція", в результаті якої комуністичний режим був позбавлений влади. В Румунії диктатор Чаушеску був скинутий і страчений. В Болгарії комуністична партія відмовилася від монополії на владу. Ці події мали величезний вплив на Польщу. Поляки бачили, що зміни можливі, і що комуністичний режим не є непохитним. Це надихало їх на боротьбу за свободу та демократію. Крім того, зміни в сусідніх країнах створювали сприятливі умови для переходу Польщі до демократії.

Отже, на початку 1980-х років Польща опинилася у стані глибокої системної кризи, яка охопила всі сфери суспільного життя. Низький рівень

життя, економічна стагнація, політичні репресії та обмеження громадянських свобод призвели до зростання соціальної напруги та масових протестів.

Важливу роль у боротьбі за демократичні зміни відіграли робочий клас, інтелігенція, католицька церква. Зовнішні фактори, такі як "перебудова" в СРСР та "осінь народів" в країнах Центральної та Східної Європи, також сприяли початку трансформаційних процесів у Польщі. Всі ці фактори в сукупності створили умови для падіння комуністичного режиму та переходу до демократії. Цей процес був тривалим та складним, але він завершився успіхом. В 1989 році в Польщі відбулися перші частково вільні вибори, які призвели до формування некомуністичного уряду. Це стало початком нового етапу в історії Польщі – етапу демократії та ринкової економіки.

2.2. Діяльність опозиційних рухів

Наприкінці 1970-х років Польща опинилася у глибокій кризі, що охопила всі сфери життя суспільства. Комуністична система, нав'язана країні після Другої світової війни, виявилася неефективною та нездатною задовольнити потреби громадян [67]. Економіка, керована централізовано, страждала від хронічного дефіциту товарів першої необхідності, низької продуктивності праці та технологічного відставання, що призводило до постійних економічних труднощів [81].

Порожні полиці магазинів, довгі черги за основними товарами, карткова система розподілу – все це стало буденністю для поляків. Зростання цін, поєднане з падінням реальних доходів населення, призводило до зниження рівня життя та посилення соціальної нерівності. Окрім того, зовнішній борг Польщі стрімко зростав, що ще більше погіршувало економічну ситуацію в країні. Нездатність комуністичного уряду вирішити ці проблеми призвела до зростання невдоволення та фрустрації серед населення.

Криза охопила не лише економіку, а й політичну сферу. Комуністична партія, монополізувавши владу, ігнорувала потреби та прагнення суспільства. Відсутність демократичних свобод, цензура, переслідування інакомислення

створювали атмосферу страху та безправ'я [79]. Будь-які спроби висловити невдоволення чи протестувати придушувалися силовими методами.

Однак, незважаючи на репресії, польське суспільство не мирилося з існуючим становищем. Історія Польщі сповнена прикладами боротьби за свободу та незалежність. У 1956, 1968, 1970 та 1976 роках спалахували масові робітничі та студентські протести, спричинені економічними труднощами та політичними репресіями. Ці протести, хоч і жорстоко придушувалися владою, стали важливими етапами на шляху до формування організованого опозиційного руху. Вони показали, що суспільство не боїться протистояти владі та вимагати своїх прав.

У такій атмосфері, на тлі економічної та політичної кризи, зароджувався опозиційний рух. Інтелектуали, студенти, робітники об'єднувалися у неформальні групи, видавали самвидав, організовували зустрічі та дискусії. Вони вимагали дотримання прав людини, свободи слова, проведення економічних та політичних реформ.

Основними причинами виникнення опозиційних рухів були економічні труднощі, обмеження громадянських свобод та прагнення до демократії. Польське суспільство, натхненне ідеями свободи та солідарності, активно шукало шляхів для змін. Саме ця вибухонебезпечна суміш економічної кризи, політичних репресій та зростаючої громадської свідомості створила ґрунт для виникнення "Солідарності" та інших опозиційних рухів, які відіграли ключову роль у подальших трансформаційних процесах у Польщі [83].

Серпень 1980 року став переломним моментом в історії Польщі. Хвиля страйків, що прокотилася країною, стала потужним виявом народного гніву та прагнення до змін. Ця хвиля протестів була наслідком багаторічного невдоволення соціально-економічною ситуацією в країні, обмеженням громадянських свобод та відсутністю демократії. Епіцентром протестів стало Балтійське узбережжя, де робітники Гданської судноверфі імені Леніна, на чолі з харизматичним електриком Лехом Валенсою, висунули економічні та політичні вимоги до влади [83].

Страйк на судноверфі розпочався 14 серпня 1980 року, після того як з роботи було звільнено Анну Валентинович, кранівницю та активістку профспілкового руху. Її звільнення стало іскрою, що запалила полум'я протесту. Робітники вимагали не лише її поновлення на роботі, але й підвищення зарплат, покращення умов праці та гарантій свободи слова. Страйк швидко поширився на інші підприємства Гданська, Гдині, Щецина та інших міст, охопивши всю країну та об'єднавши мільйони людей. До робітників приєдналися інтелігенція, студенти, селяни – все польське суспільство піднялося на боротьбу за свої права та свободи.

Влада, заскочена масштабами протестів, була змушена піти на переговори зі страйкарями. Переговори тривали два тижні в атмосфері напруження та невизначеності. З одного боку, влада намагалася зберегти контроль над ситуацією та не допустити подальшої ескалації протестів. З іншого боку, страйкарі, відчуваючи підтримку всього суспільства, рішуче наполягали на виконанні своїх вимог.

31 серпня 1980 року було підписано Гданську угоду, яка стала історичною перемогою робітників. Угода гарантувала право на створення незалежних профспілок, свободу слова, право на страйк, обмеження цензури та звільнення політичних в'язнів. Це був безпрецедентний випадок в історії комуністичних країн, коли влада була змушена піти на такі значні поступки під тиском громадськості. Гданська угода стала символом перемоги суспільства над тоталітарною системою, символом надії на демократичні зміни в Польщі та інших країнах Східної Європи.

На хвилі ейфорії та надії, 17 вересня 1980 року, була офіційно зареєстрована Незалежна самоврядна профспілка "Солідарність". "Солідарність" швидко перетворилася на масовий рух, що об'єднав у своїх лавах близько 10 мільйонів поляків – робітників, інтелігенцію, селян, студентів [92]. Це був унікальний феномен – профспілка, яка одночасно була і громадським рухом, і політичною силою, що кинула виклик комуністичному режиму. "Солідарність" стала виразником інтересів усього польського суспільства, символом його єдності та прагнення до свободи.

"Солідарність" мала чітко визначені цілі та вимоги. Окрім економічних питань, таких як підвищення зарплат та покращення умов праці, "Солідарність" виступала за демократизацію суспільства, проведення вільних виборів, дотримання прав людини та громадянських свобод. Вона стала символом боротьби за свободу та гідність не лише для поляків, а й для інших народів Центральної та Східної Європи, що перебували під гнітом комуністичних режимів.

Структура "Солідарності" була децентралізованою, що дозволяло їй швидко реагувати на потреби та виклики часу. На чолі руху стояв Національний координаційний комітет, до якого входили представники регіональних осередків. Лех Валенса, харизматичний лідер гданських страйків, був обраний головою "Солідарності" та став символом боротьби за свободу [94].

"Солідарність" використовувала страйки, демонстрації, переговори з владою, публікації у власних газетах та журналах. Вона створила власну мережу інформації, незалежну від державної цензури, що дозволяло їй ефективно комунікувати з суспільством та мобілізувати його на боротьбу. "Солідарність" активно використовувала символіку та гасла, які швидко стали популярними серед населення та сприяли консолідації суспільства. Зростання популярності "Солідарності" та її вплив на польське суспільство були феноменальними. "Солідарність" не лише об'єднала різні верстви населення у боротьбі за краще майбутнє, але й сприяла відродженню громадянського суспільства в Польщі. Вона пробудила в людях почуття власної гідності, солідарності та відповідальності за долю країни [91]. "Солідарність" стала потужною силою, з якою влада змушена була рахуватися. Її діяльність мала значний вплив на подальший розвиток подій у Польщі та сприяла падінню комуністичного режиму.

Хоча "Солідарність" була наймасовішим та найвпливовішим опозиційним рухом у Польщі, важливо пам'ятати, що вона не була єдиною. Поряд з нею діяли інші організації та групи, які також зробили значний внесок у боротьбу проти комуністичного режиму та підготовку ґрунту для демократичних змін

[82]. Ці рухи, хоч і менш численні, ніж "Солідарність", відіграли важливу роль у формуванні громадянського суспільства, розвитку незалежної думки та консолідації опозиційних сил. Вони діяли в різних сферах – від захисту прав людини до культурного опору, – і їх спільні зусилля створили атмосферу незгоди з режимом та прагнення до змін.

Однією з найважливіших організацій, що передувала "Солідарності", був Комітет захисту робітників (KOR), створений у 1976 році. Він виник у відповідь на репресії влади проти учасників робітничих протестів у Радомі та Урсусі. Влада жорстоко придушила ці протести, застосовуючи силу та арешти. У відповідь на це група інтелектуалів, письменників та колишніх дисидентів, серед яких були Яцек Куронь, Адам Міхнік та Януш Онішкевич, вирішили створити організацію для захисту переслідуваних робітників та їхніх родин.

Комітет захисту робітників надавав фінансову та юридичну допомогу заарештованим, допомагав їхнім сім'ям, документував порушення прав людини, поширював інформацію про репресії та організовував акції солідарності. KOR також видавав самвидав, в якому публікував інформацію про політичну та економічну ситуацію в країні, критикував владу та закликав до дотримання прав людини. Діяльність комітету захисту робітників сприяла формуванню громадянської свідомості, розвитку незалежної культури та підготовці кадрів для майбутнього опозиційного руху. Багато членів KOR згодом стали активними учасниками "Солідарності", вносячи свій досвід та знання у діяльність профспілки. KOR також налагодив зв'язки з західними правозахисними організаціями та журналістами, доносячи інформацію про ситуацію в Польщі до міжнародної спільноти.

Рух захисту прав людини і громадянина (ROPCiO), заснований у 1977 році, був ще однією важливою опозиційною організацією. ROPCiO виник на хвилі Гельсінських угод, які гарантували дотримання прав людини та основних свобод. ROPCiO зосереджувався на моніторингу та документуванні порушень прав людини в Польщі, пропагуванні ідей демократії та прав людини. ROPCiO видавав власні бюлетені, організовував лекції та дискусії, звертався до міжнародних організацій з проханням підтримати польську опозицію.

Діяльність руху сприяла інтернаціоналізації польського питання та зміцненню зв'язків з західними правозахисними організаціями. Також вони співпрацювали з "Солідарністю", надаючи їй інформаційну та правову підтримку.

Студентські рухи також відіграли важливу роль у боротьбі проти комуністичного режиму. Студенти, будучи найбільш активною та радикальною частиною суспільства, завжди були в авангарді боротьби за свободу та демократію. У 1968 році студенти організували масові протести проти цензури та обмеження академічних свобод, які увійшли в історію як "Маршівські події". Після придушення цих протестів студентський рух перейшов у підпілля, продовжуючи свою діяльність в умовах конспірації. Студенти організували незалежні студентські асоціації, видавали самвидав, проводили дискусії та протести. Вони виступали проти цензури, обмеження академічних свобод та індоктринації в освіті. Студентські активісти активно долучалися до "Солідарності", вносячи свій ентузіазм та ідеї у діяльність профспілки.

Всі ці опозиційні рухи та організації, хоч і мали різні форми діяльності та пріоритети, об'єднувало спільне прагнення до змін у Польщі [90]. Вони доповнювали один одного, створюючи широкий фронт опору комуністичному режиму. Їх діяльність сприяла формуванню громадянського суспільства, розвитку незалежної думки та підготовці ґрунту для виникнення "Солідарності" та подальших демократичних трансформацій.

Зростання популярності "Солідарності", її масовість та радикальні, як на погляд влади, вимоги, викликали паніку серед керівництва Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) [86]. Комуністична верхівка, опинившись перед загрозою втрати монопольної влади, почала розглядати "Солідарність" як ворожу силу, що прагне до повалення соціалістичного ладу. Влада з одного боку розуміла необхідність реформ та поступок, щоб заспокоїти суспільство, з іншого – боялася втратити контроль над ситуацією та допустити "контрреволюцію".

Внутрішні суперечності роздирали ПОРП. "Ліберальне" крило партії виступало за діалог та компроміс із "Солідарністю", тоді як "твердолінійці" наполягали на силовому вирішенні конфлікту. Ця внутрішня боротьба

відображала кризу комуністичної системи в Польщі, яка виявилася нездатною адаптуватися до нових реалій. Зовнішньополітичний фактор також відіграв важливу роль. Кремль, стурбований "польською заразою", чинив тиск на ПОРП, вимагаючи відновлення порядку та "соціалістичної законності". Радянське керівництво побоювалося "ефекту доміно", який міг би призвести до падіння комуністичних режимів в інших країнах Східної Європи. Спочатку влада намагалася контролювати "Солідарність" шляхом переговорів та поступок. Уряд підписав ряд угод зі страйкарями, зокрема Гданську угоду, яка гарантувала право на створення незалежних профспілок. Проте ці поступки не задовольнили "Солідарність", яка вимагала все більших змін – від економічних реформ до проведення вільних виборів. Зростання вимог руху та його масовість змусили владу вдатися до більш рішучих дій. Пропаганда зображала "Солідарність" як організацію, керовану з Заходу, що прагне до хаосу та контрреволюції. Влада почала готувати силовий сценарій вирішення "польського питання".

У ніч з 12 на 13 грудня 1981 року в Польщі було введено воєнний стан [85]. Влада, очолювана генералом Войцехом Ярузельським, мотивувала це рішення необхідністю запобігти громадянській війні та економічному колапсу. Однак, справжньою метою було придушення "Солідарності" та інших опозиційних рухів, відновлення контролю над суспільством та збереження комуністичного режиму. Введення воєнного стану мало катастрофічні наслідки для Польщі. Було запроваджено комендантську годину, заборонено страйки та демонстрації, обмежено свободу пересування та слова. Тисячі активістів "Солідарності" були інтерновані, заарештовані або звільнені з роботи. Незалежні профспілки та організації були заборонені, а їхнє майно конфісковане. Влада жорстоко придушувала будь-які прояви протесту, застосовуючи силу та зброю. Воєнний стан призвів до глибокої економічної кризи. Економіка Польщі, і так ослаблена неефективним управлінням та зовнішнім боргом, зазнала ще більшого удару. Зупинилися підприємства, зросла інфляція, знизився рівень життя населення.

В суспільстві панувала атмосфера страху та апатії. Люди втратили надію на швидкі зміни та демократизацію країни. Проте, дух опору не згас. "Солідарність" перейшла у підпілля, продовжуючи свою діяльність в умовах конспірації [88]. Активісти організовували таємні друкарні, видавали підпільну пресу, проводили акції протесту та саботажу. "Солідарність" стала символом боротьби за свободу не лише в Польщі, а й у всьому комуністичному блоці.

Незважаючи на репресії та переслідування, "Солідарність" в підпіллі зберегла свою структуру та вплив на суспільство. Вона продовжувала боротьбу за відновлення демократії, прав людини та громадянських свобод. Діяльність "Солідарності" в підпіллі стала важливим фактором, який сприяв подальшому падінню комуністичного режиму в Польщі та всій Східній Європі.

Діяльність "Солідарності" та інших опозиційних рухів мала величезне значення для боротьби з комуністичним режимом у Польщі та сприяла запуску трансформаційних процесів у країні. "Солідарність", об'єднавши мільйони поляків під гаслами свободи, демократії та соціальної справедливості, стала потужною силою, з якою влада змушена була рахуватися. Її діяльність продемонструвала всьому світу, що комуністична система не є незламною, і що народ може успішно протистояти тоталітарному режиму [87].

Інші опозиційні рухи, такі як KOR, ROPCiO та студентські організації, також зробили важливий внесок у боротьбу з комунізмом. Вони сприяли формуванню громадянського суспільства, розвитку незалежної думки та підготовці кадрів для майбутнього опозиційного руху. Їх діяльність доповнювала діяльність "Солідарності", створюючи широкий фронт опору комуністичному режиму.

Введення воєнного стану в грудні 1981 року стало спробою комуністичної влади придушити опозиційний рух. Проте, незважаючи на репресії та переслідування, "Солідарність" та інші опозиційні сили продовжували свою діяльність в підпіллі. Вони зберегли свою структуру, вплив на суспільство та продовжували боротьбу за відновлення демократії, прав людини та громадянських свобод.

Діяльність опозиції підготувала ґрунт для переговорів "Круглого столу" в 1989 році, які стали початком мирного переходу від комуністичного режиму до демократії в Польщі [80]. "Круглий стіл" об'єднав представників влади, "Солідарності" та інших опозиційних сил для обговорення майбутнього країни. В результаті переговорів було досягнуто угоди про проведення вільних виборів, легалізацію "Солідарності" та інших опозиційних організацій, а також про проведення політичних та економічних реформ.

Таким чином, діяльність "Солідарності" та інших опозиційних рухів відіграла ключову роль у падінні комуністичного режиму в Польщі та започаткувала процес демократичних змін у країні. Їх боротьба за свободу, демократію та соціальну справедливість стала натхненням для інших народів Центральної та Східної Європи, які також прагнули звільнитися від комуністичного гніту.

2.3. "Круглий стіл" та його значення для трансформаційних процесів

У другій половині 1980-х років Польща опинилася у скрутному становищі. Введення воєнного стану в грудні 1981 року, хоч і придушило масові протести "Солідарності", не вирішило глибинних проблем, що гальмували розвиток країни [67]. Економіка перебувала у стані затяжної кризи, характеризуючись хронічним дефіцитом товарів, галопуючою інфляцією та низьким рівнем життя населення. Карткова система, порожні полиці магазинів, довгі черги – все це стало буденністю для поляків. Зовнішній борг країни стрімко зростав, сягнувши 40 мільярдів доларів США до 1988 року, що ставило під загрозу фінансову стабільність Польщі.

Політична система, заснована на однопартійному правлінні та обмеженні громадянських свобод, втрачала легітимність в очах суспільства, що все голосніше вимагало змін. Комуністична партія (ПОРП), хоч і зберігала монополію на владу, не могла ігнорувати зростаюче невдоволення та протестні настрої. У суспільстві поширювалися ідеї демократії, плюралізму та прав людини, які пропагували опозиційні сили.

Влада, очолювана генералом Войцехом Ярузельським, опинилася перед дилемою [9]. З одного боку, вона усвідомлювала необхідність реформ, аби вивести країну з кризи та запобігти соціальному вибуху. З іншого боку, партійна номенклатура боялася втратити владу та привілеї, які вона надавала. Спроби провести обмежені економічні реформи, такі як "програма прискорення економічного розвитку" 1981-1985 років, не дали очікуваних результатів і лише посилили соціальну напругу.

У суспільстві зростало невдоволення існуючим становищем. "Солідарність", хоч і офіційно заборонена, продовжувала діяти в підпіллі [79]., стала символом опору та надії на зміни. Вона проводила підпільні зустрічі, видавала самвидав, організовувала акції протесту. Окрім "Солідарності", активізувалися й інші опозиційні сили – інтелектуали, студенти, церква – які відкрито критикували владу та вимагали демократизації. Католицька церква, на чолі з кардиналом Юзефом Глемпом, відіграла важливу роль посередника між владою та опозицією.

Влада, розуміючи, що репресії не вирішують проблем, почала шукати шляхів для діалогу з опозицією. Перші спроби діалогу у середині 1980-х років зазнали невдачі [83]. Влада не була готова до серйозних поступок, а опозиція, ослаблена репресіями після введення воєнного стану, не мала достатньо сил для тиску на владу. Проте невдачі не зупинили процес пошуку компромісу. Діалог продовжувався на різних рівнях – від неформальних зустрічей інтелектуалів до контактів між представниками влади та католицької церкви.

Важливу роль у підготовці "Круглого столу" відіграла "Солідарність". Незважаючи на заборону, вона зберегла свою структуру та вплив на суспільство, стала центром тяжіння для всіх опозиційних сил. Лідер "Солідарності" Лех Валенса неодноразово закликав до діалогу з владою та пошуку мирного вирішення конфлікту.

Окрім "Солідарності", у підготовці "Круглого столу" брали участь інші опозиційні сили – Комітет громадянських ініціатив, Рух за свободу і демократію, Клуб католицької інтелігенції та інші. Вони проводили зустрічі,

дискусії, формулювали програми реформ та готували суспільство до демократичних змін.

Наприкінці 1980-х років в Польщі склалися умови для початку діалогу між владою та опозицією. Економічна криза, зростання соціального невдоволення та політична ізоляція комуністичного режиму змусили владу шукати шляхів для компромісу. "Солідарність" та інші опозиційні сили, зі свого боку, були готові до діалогу та співпраці з владою для проведення демократичних реформ. Це створило передумови для "Круглого столу" – важливої події, яка започаткувала мирний перехід до демократії в Польщі.

"Круглий стіл" – це серія переговорів між представниками влади Польської Народної Республіки та опозицією, що проходили у Варшаві з 6 лютого по 5 квітня 1989 року. Ці переговори стали переломним моментом в історії Польщі, започаткувавши мирний перехід від комуністичного режиму до демократії. "Круглий стіл" був результатом тривалих і складних переговорів між владою та опозицією, які розпочалися ще в середині 1980-х років, під тиском низки внутрішніх та зовнішніх факторів.

Наприкінці 1980-х років в Польщі склалася ситуація, коли і влада, і опозиція усвідомили необхідність діалогу та пошуку компромісу. Економічна криза, зростання соціального невдоволення та політична ізоляція комуністичного режиму змусили владу шукати шляхів для виходу з кризи [67].

Економіка Польщі перебувала у стані глибокого занепаду. Інфляція сягнула рекордних показників, перевищивши 60% у 1988 році. Дефіцит товарів першої необхідності, карткова система, порожні полиці магазинів, довгі черги – все це стало буденністю для поляків. Зовнішній борг країни стрімко зростав, сягнувши 40 мільярдів доларів США, що ставило під загрозу фінансову стабільність Польщі [81].

Уряд намагався впоратися з кризою шляхом обмежених економічних реформ, але ці спроби не дали очікуваних результатів. "Програма прискорення економічного розвитку" 1981-1985 років не змогла вивести економіку з застою.

Політична система Польщі також перебувала у кризі. Однопартійна система, заснована на правлінні комуністичної партії (ПОРП), не відповідала

потреба часу. Обмеження громадянських свобод, цензура, переслідування інакомислення – все це викликало опір суспільства. Влада втрачала легітимність в очах громадян, які все голосніше вимагали демократизації та політичного плюралізму.

На міжнародній арені комуністичний режим у Польщі також опинився в ізоляції. Політика "перебудови" та "гласності", проголошена Михайлом Горбачовим у СРСР, сприяла демократизації в інших країнах Східної Європи. У цій ситуації і влада, і опозиція усвідомили необхідність діалогу та пошуку компромісу. Влада розуміла, що без реформ та діалогу з опозицією неможливо вивести країну з кризи. Опозиція, зі свого боку, була готова до переговорів, аби досягти мирного переходу до демократії.

Важливу роль у підготовці "Круглого столу" відіграли неформальні зустрічі між представниками влади та опозиції, які відбувалися протягом 1988 року. Особливо важливою була зустріч Леха Валенси та міністра внутрішніх справ Чеслава Кіщак в Магдаленці під Варшавою в серпні 1988 року [92]. Ця зустріч стала початком серйозного діалогу між владою та опозицією, який призвів до "Круглого столу". На цій зустрічі було досягнуто домовленості про початок офіційних переговорів між владою та опозицією.

У грудні 1988 року було створено Громадянський комітет при Леху Валенсі, який мав представляти опозицію на переговорах з владою [94]. До складу комітету увійшли представники "Солідарності", інших опозиційних організацій та незалежних інтелектуалів. Влада також сформувала свою делегацію на переговори, до якої увійшли представники ПОРП, об'єднаних селянських та демократичних партій.

За "Круглим столом" зібралися 58 осіб – 29 представників влади та 29 представників опозиції. Делегацію влади очолював міністр внутрішніх справ Чеслав Кіщак, а делегацію опозиції – Лех Валенса. Серед учасників переговорів були також відомі діячі "Солідарності", такі як Тадеуш Мазовецький, Броніслав Геремек, Яцек Куронь, Адам Міхнік, а також представники влади – прем'єр-міністр Мечислав Раковський, міністр оборони Флоріан Сивицький та інші.

На переговорах обговорювалися три основні блоки питань:

- легалізація "Солідарності" та інших опозиційних організацій, проведення вільних виборів, реформа виборчої системи, зміни до конституції.
- реформа економічної системи, перехід до ринкової економіки, проблема зовнішнього боргу.
- на переговорах "Круглого столу" також обговорювалися соціальні питання, такі як захист прав працівників, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, доступ до освіти.

Опозиція наполягала на тому, щоб реформи не призвели до погіршення умов життя населення, а влада намагалася запевнити, що соціальні гарантії будуть збережені.

Переговори "Круглого столу" тривали два місяці – з 6 лютого по 5 квітня 1989 року. Вони проходили в атмосфері напруження та невизначеності. Обидві сторони розуміли важливість цих переговорів для майбутнього Польщі. На початку переговорів було багато розбіжностей між владою та опозицією. Влада намагалася зберегти контроль над ситуацією та не допустити радикальних змін. Опозиція, зі свого боку, прагнула до максимальної демократизації та легалізації "Солідарності". Проте, поступово, в ході переговорів, обидві сторони почали шукати компромісу. Влада усвідомила, що без поступок опозиції неможливо вирішити політичну та економічну кризу в країні. Опозиція, зі свого боку, розуміла, що для досягнення своїх цілей необхідно йти на діалог та компроміс з владою.

Одним з найважливіших досягнень "Круглого столу" була угода про легалізацію "Солідарності". Влада погодилася відновити діяльність "Солідарності" як законної профспілки. Це була важлива перемога для опозиції, оскільки "Солідарність" стала центром тяжіння для всіх опозиційних сил і мала величезний авторитет у суспільстві. Ще одним важливим досягненням "Круглого столу" була угода про проведення частково вільних виборів до парламенту. Влада погодилася провести вибори до Сейму та Сенату 4 червня 1989 року. Вибори до Сенату мали бути повністю вільними, а вибори до Сейму – частково вільними, з 65% місць, зарезервованих для представників ПОРП та її союзників. Це був важливий крок до демократизації політичної системи

Польщі. Угода про створення Сенату передбачала створення верхньої палати парламенту – Сенату, вибори до якого мали бути повністю вільними. Це був важливий крок до побудови демократичної держави з розподілом влади між різними гілками влади. Угода про створення посади президента передбачала створення посади президента Польщі, який мав бути обраний Зборами Національними (Сеймом та Сенатом). Це був ще один важливий крок до демократизації політичної системи Польщі.

5 квітня 1989 року переговори "Круглого столу" були офіційно завершені. Учасники переговорів підписали спільну заяву, в якій висловили надію на мирний перехід до демократії в Польщі [82]. "Круглий стіл" став важливою подією в історії Польщі, яка започаткувала процес демократичних змін у країні. Він продемонстрував, що діалог та компроміс можливі навіть у найскладніших політичних ситуаціях.

"Круглий стіл" мав величезне значення для трансформаційних процесів у Польщі. Він започаткував мирний перехід від комуністичного режиму до демократії, легалізував "Солідарність" та інші опозиційні сили, що сприяло розвитку громадянського суспільства та плюралізму. "Круглий стіл" також призвів до проведення вільних виборів та формування нового, демократичного уряду. Він запустив політичні та економічні реформи, спрямовані на демократизацію та модернізацію країни. "Круглий стіл" створив прецедент для інших країн Східної Європи, що сприяло падінню комуністичних режимів у регіоні. Він показав, що мирний перехід від диктатури до демократії можливий, і що діалог та компроміс є найкращим шляхом для вирішення політичних конфліктів. Це стало важливою подією в історії Польщі, яка започаткувала процес демократичних змін у країні. Він продемонстрував, що діалог та компроміс можливі навіть у найскладніших політичних ситуаціях. Він мав величезне значення для трансформаційних процесів у Польщі та всій Східній Європі. Він став символом мирного переходу від тоталітаризму до демократії та заклав фундамент для подальшого розвитку Польщі як демократичної і європейської держави.

2.4. Перші демократичні вибори 1989 року та їх наслідки

4 червня 1989 року в Польщі відбулася подія, що назавжди змінила хід історії країни та всього регіону Центральної та Східної Європи – перші частково вільні парламентські вибори. Цей день став кульмінацією багаторічної боротьби польського народу за свободу та демократію, символом перемоги над комуністичним режимом та початком нової епохи в історії Польщі. Вибори 4 червня 1989 року стали результатом "Круглого столу". Ці вибори мали величезне значення не лише для Польщі, а й для всієї Східної Європи. Вони продемонстрували можливість мирного переходу від комуністичної диктатури до демократії, стали натхненням для інших народів регіону, які також прагнули звільнитися від комуністичного гніту. Вибори 4 червня 1989 року в Польщі часто називають "початком кінця комунізму" в Європі.

За угодою "Круглого столу", вибори до Сейму (нижньої палати парламенту) були частково вільними, а вибори до Сенату (верхньої палати) – повністю вільними [81]. У Сеймі 65% місць були зарезервовані для представників комуністичної партії та її союзників, а 35% – для представників опозиції. У Сенаті всі 100 місць були відкриті для всіх кандидатів. Це рішення було компромісом між владою та опозицією. Влада намагалася зберегти контроль над Сеймом, тоді як опозиція прагнула отримати хоча б часткову представленість у парламенті. Створення Сенату, вибори до якого були повністю вільними, було важливою поступкою з боку влади.

Виборча кампанія була короткою, але інтенсивною. "Солідарність" та інші опозиційні сили активно агітували за своїх кандидатів, використовуючи всі доступні засоби – від зустрічей з виборцями до телебачення та радіо. Вони проводили мітинги, демонстрації, розповсюджували листівки та плакати. Символом "Солідарності" на виборах став логотип з зображенням поляка, що пробиває дірку в стіні з написом "ПОРП".

Опозиція критикувала комуністичну владу за економічну кризу, обмеження громадянських свобод та порушення прав людини. Вона обіцяла провести демократичні реформи, поліпшити економічну ситуацію та

забезпечити соціальну справедливість. Влада також проводила агітацію, але її можливості були обмежені через непопулярність комуністичного режиму. Вона намагалася переконати виборців, що лише ПОРП може забезпечити стабільність та порядок в країні. Влада також звинувачувала опозицію в популізмі та некомпетентності.

Атмосфера в Польщі напередодні виборів була наповнена ейфорією та надією на зміни. Люди відчували, що вони стають свідками історичної події, яка змінить їхнє життя назавжди. Мітинги та демонстрації "Солідарності" збирали тисячі учасників, які скандували гасла "Свобода!", "Незалежність!", "Солідарність!". "Це був час великої надії та очікування, – згадував один з учасників тих подій. – Ми відчували, що стаємо частиною чогось важливого, що ми змінюємо історію" [82].

Проте, поряд з ейфорією, в суспільстві була присутня і тривога. Багато хто побоювався, що комуністична влада не допустить чесних виборів і спробує зберегти свою владу силою. Існували побоювання, що СРСР може втрутитися у внутрішні справи Польщі, як це було в Угорщині в 1956 році або в Чехословаччині в 1968 році. "Ми не були впевнені, що вибори відбудуться, – зізнавався один з лідерів "Солідарності". – Ми знали, що комуністи не здадуться без бою" [92].

Результати виборів 4 червня 1989 року стали справжнім тріумфом для "Солідарності" та інших опозиційних сил. Вони здобули переконливу перемогу, отримавши всі 100 місць у Сенаті та 99 з 100 місць у Сеймі, які були відкриті для опозиції [79]. Комуністична партія зазнала нищівної поразки, зберігши лише 65% місць у Сеймі, які були зарезервовані для неї.

Цей результат став несподіванкою навіть для самої "Солідарності". Як писав Тімоті Гартон Еш, "перемога була настільки повною, що навіть самі переможці були приголомшені" [82].

"Солідарність" мала величезний авторитет у суспільстві, будучи символом боротьби за свободу та демократію. Люди довіряли "Солідарності" і сподівалися, що вона зможе вивести країну з кризи. Комуністична партія була дискредитована в очах суспільства через економічну кризу, обмеження

громадянських свобод та політичні репресії. Люди втомилися від комуністичного правління і прагнули змін. Опозиційні сили зуміли об'єднатися навколо "Солідарності" та виступити єдиним фронтом проти комуністичної влади. Це дозволило їм ефективно провести виборчу кампанію та мобілізувати виборців.

Результати виборів свідчили про те, що польське суспільство рішуче налаштоване на зміни та демократизацію країни. Як зазначав Норман Дейвіс, "вибори 4 червня 1989 року стали плебісцитом проти комунізму" [92].

Висновки до розділу 2

Перший розділ магістерської роботи "Трансформація суспільно-політичних змін у Польщі 1980-ті – 1989 рр." був присвячений дослідженню історичного контексту, який передував та спричинив глибокі перетворення у польському суспільстві, що призвели до демонтажу комуністичного режиму та відкрили нову сторінку в історії країни.

Розпочавши з аналізу соціально-економічної та політичної ситуації в Польщі на початку 1980-х років, було з'ясовано, що країна опинилася у стані глибокої та багатогранної кризи. Низька ефективність планової економіки, нездатної задовольнити потреби населення, призводила до хронічного дефіциту товарів, порожніх полиць магазинів та нескінченних черг. Галопуюча інфляція знецінювала заощадження громадян, а зростання зовнішнього боргу ставав важким тягарем для економіки, обмежуючи можливості для розвитку та соціальних виплат.

На цьому тлі загострювалась політична криза. Відсутність громадянських свобод, жорсткі репресії проти будь-яких проявів інакомислення та тотальний контроль з боку комуністичної партії над усіма сферами життя душили будь-які прояви свободи та ініціативи, породжуючи атмосферу страху та безнадії. Суспільство, стомлене від обмежень та постійного погіршення умов життя, прагнуло змін.

Саме у відповідь на цю кризу та прагнення народу до кращого майбутнього виникли потужні опозиційні рухи, серед яких особливо

вирізнялася незалежна профспілка "Солідарність". Зародившись з протестів робітників Гданської судноверфі, "Солідарність" швидко перетворилася на загальнонаціональний рух, який об'єднав мільйони поляків різних професій та соціальних верств. Вона стала символом опору комуністичному режиму та боротьби за демократичні перетворення, за вільні вибори, свободу слова та інші основоположні громадянські права, за право самим вирішувати свою долю.

Зростання впливу "Солідарності", масові страйки та протести, а також поглиблення кризи змусили владу, ослаблену внутрішніми проблемами та тиском з боку суспільства, піти на діалог з опозицією. Переговори за "Круглим столом" у 1989 році стали переломним моментом на шляху до демократії. Вони продемонстрували готовність обох сторін до компромісу та порозуміння, заклавши фундамент для мирного переходу від тоталітаризму до демократії. Угода, досягнута за "Круглим столом", передбачала проведення вільних виборів, що фактично означало кінець ери комуністичного правління в Польщі.

Перші частково вільні вибори 4 червня 1989 року, на яких переконливу перемогу здобула "Солідарність", стали справжнім тріумфом демократії та прагнення польського народу до змін. Вони підтвердили готовність суспільства взяти на себе відповідальність за долю країни та побудувати нове, демократичне суспільство, засноване на принципах свободи, справедливості та рівності. Ці вибори відкрили шлях до проведення глибоких політичних та економічних реформ, які мали трансформувати Польщу в сучасну європейську державу.

Отже, перший розділ роботи дозволив з'ясувати історичний контекст та передумови трансформаційних процесів у Польщі. Було показано, що криза комуністичного режиму, діяльність опозиційних рухів, переговори за "Круглим столом" та перші вільні вибори стали ключовими факторами, які започаткували нову епоху в історії Польщі. У наступних розділах роботи буде детально розглянуто основні напрямки та етапи цих трансформацій, їх вплив на різні сфери життя польського суспільства, а також значення польського досвіду для інших країн, які стали на шлях демократичних перетворень.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ЕТАПИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПОЛЬЩІ (1989-2009 РР.)

3.1. Політичні реформи: становлення демократичних інститутів влади

З виборами 4 червня 1989 року Польща ступила на незвіданий шлях демократичних перетворень. Комуністична система, що десятиліттями панувала в країні, відійшла в минуле, поступаючись місцем новим політичним реаліям. Перед Польщею постало завдання створити сучасну, правову державу, засновану на принципах демократії, прав людини та ринкової економіки. Цей процес трансформації був складним і багатограним, він торкнувся всіх сфер життя польського суспільства – політики, економіки, соціальних відносин, культури.

Одним з найважливіших напрямків трансформації були політичні реформи, спрямовані на демонтаж тоталітарної системи та становлення демократичних інститутів влади. Ці реформи мали на меті забезпечити розподіл влади, гарантувати громадянські свободи, створити умови для розвитку політичного плюралізму та громадянського суспільства.

Одним з перших кроків нового уряду стала легалізація "Солідарності" та інших опозиційних організацій. Це було важливим символічним актом, який свідчив про відмову від тоталітарного минулого та прагнення до побудови демократичного суспільства. Як зазначав Тімоті Гартон Еш, "легалізація "Солідарності" була актом історичної справедливості" [35].

Наступним важливим кроком стало проведення вільних виборів до парламенту 4 червня 1989 року. Ці вибори стали тріумфом для "Солідарності" та інших опозиційних сил, які здобули переконливу перемогу. Результати виборів свідчили про те, що польське суспільство рішуче налаштоване на зміни та демократизацію країни. Після виборів було сформовано новий уряд на чолі з Тадеушем Мазовецьким, представником "Солідарності". Це був перший некомуністичний уряд у Польщі за 40 років. Новий уряд розпочав проведення політичних реформ, спрямованих на демократизацію країни.

Одним з ключових завдань нового уряду було розробка нової конституції. Конституція Польської Народної Республіки 1952 року, яка була прийнята за комуністичного режиму, не відповідала принципам демократичної правової держави. Нова конституція мала забезпечити розподіл влади, гарантувати громадянські свободи та права людини, створити умови для розвитку ринкової економіки. Робота над новою конституцією тривала кілька років. У 1992 році було прийнято "Малу конституцію", яка тимчасово регулювала основи державного ладу. Остаточний текст нової конституції було прийнято 2 квітня 1997 року. Конституція 1997 року закріпила принципи демократичної правової держави, розподілу влади, гарантій прав і свобод людини та громадянина. Одним з важливих напрямків політичних реформ було реформування парламенту та виборчої системи. За комуністичного режиму парламент (Сейм) був лише формальним органом, який затверджував рішення комуністичної партії. Вибори були нечесними і не відображали реальної волі народу.

Після падіння комунізму парламент став головним законодавчим органом країни. Було проведено реформу виборчої системи, яка забезпечила проведення чесних і вільних виборів. Було введено пропорційну виборчу систему з виборчим порогом, що дозволило представляти в парламенті різні політичні сили. Важливим кроком у реформуванні парламенту було створення Сенату – верхньої палати парламенту. Сенат був створений за угодою "Круглого столу" і мав забезпечити більш збалансоване представництво різних регіонів та соціальних груп у законодавчому процесі.

На політичній арені з'явилися нові партії, які представляли різні політичні течії – від ліберальних до консервативних. "Солідарність", яка спочатку була єдиним опозиційним рухом, також трансформувалася в політичну партію. У 1990 році "Солідарність" розкололася на кілька партій, які представляли різні політичні погляди.

Важливим напрямком політичних реформ була децентралізація влади та розвиток місцевого самоврядування. За комуністичного режиму вся влада була зосереджена в руках центрального уряду. Місцеві органи влади мали обмежені повноваження і були підконтрольні комуністичній партії. Після падіння

комунізму було проведено реформу місцевого самоврядування. Місцеві громади отримали більше повноважень у вирішенні місцевих питань. Було проведено вибори до місцевих рад, які стали представницькими органами місцевого самоврядування.

Ще одним важливим напрямком політичних реформ було реформування судової системи. За комуністичного режиму суди були підконтрольні комуністичній партії і не забезпечували незалежного та справедливого правосуддя. Після падіння комунізму провели реформу судової системи. Запровадили принцип незалежності судів та принцип розподілу влади. Створили Конституційний Трибунал, який мав забезпечувати відповідність законів конституції.

Політичні реформи в Польщі сприяли зміцненню громадянського суспільства. З'явилися нові громадські організації, які представляли різні інтереси та групи населення. Громадські організації брали активну участь у політичному житті країни, виступаючи з ініціативами та контролюючи діяльність влади.

"Солідарність", яка спочатку була єдиним опозиційним рухом, також трансформувалася в політичну партію. Проте, вже в 1990 році "Солідарність" розкололася на кілька партій, які представляли різні політичні погляди [68]. Серед найвпливовіших партій, що сформувалися на початку 1990-х років, були:

- Ліберально-демократичний конгрес (KLD): представляв ліберальні погляди, виступав за ринкові реформи та інтеграцію до Європейського Союзу.
- Виборча дія "Солідарність" (AWS): консервативна партія, що виросла з профспілкового руху "Солідарність", виступала за соціальну справедливість та патріотичні цінності.
- Союз демократичної лівиці (SLD): ліва партія, що виросла з колишньої комуністичної партії, виступала за соціальні гарантії та державне регулювання економіки.

Формування багатопартійної системи було важливим кроком до демократизації Польщі. Воно забезпечило політичний плюралізм та конкуренцію, дало громадянам можливість вибору і створило умови для

розвитку громадянського суспільства. Проте, багатопартійна система також мала свої недоліки. Вона призвела до політичної фрагментації та нестабільності, ускладнила процес прийняття рішень і створила ризик політичних криз.

Після 1989 року розпочався процес децентралізації, спрямований на передачу частини повноважень центрального уряду місцевим громадам. Цей процес був поступовим і складним, він супроводжувався прийняттям нових законів, створенням нових інституцій та зміною менталітету як центральної, так і місцевої влади. Ключовим етапом у розвитку місцевого самоврядування стало прийняття в 1990 році Закону про гміни, який надав гмінам (найнижчим адміністративно-територіальним одиницям в Польщі) широкі повноваження у вирішенні місцевих питань [37]. Гміни отримали право самостійно розпоряджатися своїм бюджетом, управляти майном, організовувати освіту, охорони здоров'я, культури та інших сфер життя громади. У 1998 році було проведено адміністративну реформу, яка встановила трирівневу систему територіального устрою Польщі: гміна, повіт (район) та воєводство (область). Кожен рівень отримав свої виборні органи влади та певну самостійність у вирішенні місцевих питань. Децентралізація влади та розвиток місцевого самоврядування мали позитивний вплив на розвиток Польщі. Вони сприяли підвищенню ефективності управління, залученню громадян до ухвалення рішень, розвитку демократії та громадянського суспільства.

Гміна є найнижчою ланкою територіального устрою та основною одиницею місцевого самоврядування. Вона об'єднує жителів одного або кількох населених пунктів і має найширші повноваження у вирішенні місцевих питань.

Повіт є проміжною ланкою між гміною та воєводством. Він об'єднує кілька гмін і виконує функції, які виходять за межі компетенції гміни, наприклад, у сфері охорони здоров'я, освіти, транспорту.

Воєводство є найвищою ланкою територіального устрою. Воно об'єднує кілька повітів і виконує функції, які мають регіональне значення, наприклад, у сфері економічного розвитку, охорони довкілля, культури.

"Трирівнева система територіального устрою забезпечує оптимальний баланс між централізацією та децентралізацією влади, – зазначає польський політолог Яцек Курчевський. – Вона дозволяє ефективно вирішувати питання на різних рівнях управління та враховувати інтереси різних територій" [44].

Органи місцевого самоврядування в Польщі є виборними і підзвітними громаді. На рівні гміни діє рада гміни, яка обирається жителями гміни на чотири роки. Рада гміни приймає рішення з усіх питань місцевого значення. Виконавчим органом гміни є вїйт (голова гміни), який також обирається жителями гміни на чотири роки.

На рівні повіту діє рада повіту, яка обирається жителями повіту на чотири роки. Рада повіту виконує функції, які виходять за межі компетенції гміни. Виконавчим органом повіту є староста, який призначається радою повіту.

На рівні воєводства діє сеймик воєводства, який обирається жителями воєводства на п'ять років. Сеймик воєводства виконує функції, які мають регіональне значення. Виконавчим органом воєводства є маршал воєводства, який призначається сеймиком воєводства.

Фінансування місцевого самоврядування в Польщі здійснюється за рахунок власних доходів (місцеві податки та збори), дотацій з державного бюджету та інших джерел. Місцеві громади мають право самостійно визначати ставки місцевих податків та зборів, а також розпоряджатися своїми фінансовими ресурсами.

Важливим напрямком політичних реформ у Польщі було реформування судової системи. За комуністичного режиму суди були підконтрольні комуністичній партії і не забезпечували незалежного та справедливого правосуддя. Судді призначалися партійними органами, а їхні рішення часто були продиктовані політичними міркуваннями. Після 1989 року розпочався процес реформування судової системи, спрямований на забезпечення її незалежності та підвищення ефективності. Було прийнято нові закони, які гарантували незалежність суддів та забороняли втручання в їхню діяльність з боку інших гілок влади.

Важливим кроком у реформуванні судової системи стало створення Конституційного Трибуналу в 1985 році [65]. Конституційний Трибунал – це незалежний орган, який має право перевіряти відповідність законів конституції. Створення Конституційного Трибуналу було важливим кроком до забезпечення верховенства права в Польщі. Реформування судової системи було складним і тривалим процесом. Воно супроводжувалося опором з боку колишньої комуністичної номенклатури, яка намагалася зберегти свій вплив на суди. Проте, незважаючи на труднощі, Польщі вдалося створити незалежну та ефективну судову систему, яка забезпечує захист прав і свобод громадян.

Політичні реформи в Польщі сприяли не лише становленню демократичних інститутів влади, але й зміцненню громадянського суспільства. За комуністичного режиму громадянське суспільство було придушене, а будь-які форми самоорганізації громадян жорстко контролювалися владою. Після 1989 року ситуація кардинально змінилася.

З'явилися нові громадські організації, які представляли різні інтереси та групи населення – профспілки, асоціації підприємців, організації за захистом прав людини, екологічні рухи, культурні та освітні об'єднання. Громадські організації брали активну участь у політичному житті країни, виступаючи з ініціативами, контролюючи діяльність влади та формуючи громадську думку.

"Громадянське суспільство – це фундамент демократії, – зазначав польський соціолог Єжи Вятр. – Воно забезпечує контроль над владою, захищає права і свободи громадян, сприяє розвитку демократичної культури" [18].

Політична трансформація в Польщі не була легким і безпроблемним процесом. Вона супроводжувалася низкою викликів та проблем. Формування багатопартійної системи призвело до політичної фрагментації та нестабільності. Уряди часто змінювалися, що ускладнювало проведення реформ. Економічні реформи призвели до зростання безробіття та соціальної нерівності. Це викликало протести та невдоволення частини населення. Перехід до ринкової економіки супроводжувався зростанням корупції. Багато колишніх комуністичних чиновників використали свої зв'язки та вплив для збагачення.

Питання люстрації – перевірки минулого державних службовців на предмет співпраці з комуністичними спецслужбами – викликало гострі суперечки в суспільстві.

Незважаючи на ці проблеми, Польщі вдалося успішно пройти шлях політичної трансформації. Країна стала демократичною правовою державою з розвиненою ринковою економікою та стабільним громадянським суспільством. Досвід Польщі свідчить про те, що перехід від тоталітаризму до демократії – це складний, але можливий процес.

До 1989 року в Польщі діяла Конституція 1952 року, яка була прийнята за комуністичного режиму. Ця конституція не відповідала принципам демократичної правової держави, вона закріплювала однопартійну систему, обмежувала права і свободи громадян, не передбачала поділу влади та незалежності судової системи. "Конституція 1952 року була типовим прикладом конституції тоталітарної держави, – зазначає польський юрист Марек Саф'ян. – Вона мала декларативний характер, її положення часто не виконувалися, а права і свободи громадян існували лише на папері" [60]. З падінням комуністичного режиму стало очевидним, що Конституція 1952 року не відповідає новим політичним реаліям. Розпочався процес розробки нової конституції, яка мала забезпечити демократичні перетворення в країні.

Першим кроком на цьому шляху стало прийняття в 1992 році "Малої конституції" [47]. Цей документ тимчасово регулював основи державного ладу Польщі в перехідний період. "Мала конституція" закріпила принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, гарантувала основні права і свободи громадян, визначила роль президента, парламенту та уряду.

Остаточний текст нової конституції було прийнято 2 квітня 1997 року. Конституція 1997 року закріпила принципи демократичної правової держави, розподілу влади, гарантій прав і свобод людини та громадянина. Вона також визначила основи економічної системи Польщі, заснованої на принципах ринкової економіки та соціальної справедливості. "Конституція 1997 року – це фундамент демократичної Польщі, – зазначає польський політолог Лешек Гжесяк. – Вона забезпечує стабільність політичної системи, захищає права і

свободи громадян, створює умови для розвитку країни" [24]. Конституційні зміни в Польщі сприяли формуванню нової політичної системи, заснованої на принципах демократії та поділу влади.

Одним з ключових питань при формуванні нової політичної системи було визначення форми правління – президентська чи парламентська республіка. У ході дискусій розглядалися різні моделі, але врешті-решт було обрано модель парламентсько-президентської республіки. Ця модель передбачає поділ влади між президентом, парламентом та урядом. Президент є главою держави, він представляє країну на міжнародній арені, призначає прем'єр-міністра та міністрів, має право вето на закони, прийняті парламентом. Парламент є законодавчим органом, він приймає закони, контролює діяльність уряду. Уряд є виконавчим органом, він здійснює державну владу відповідно до законів.

Вибір моделі парламентсько-президентської республіки був обумовлений прагненням забезпечити баланс влади між різними гілками влади та запобігти зосередженню влади в руках однієї особи чи інституції. Президент в новій політичній системі Польщі відіграє важливу роль. Він є главою держави, гарантом конституції, верховним головнокомандувачем збройних сил. Президент також має значні повноваження в сфері зовнішньої політики. Проте, повноваження президента обмежені парламентом та урядом. Президент не може самостійно приймати закони та призначати міністрів. Він також не може розпустити парламент. "Роль президента в польській політичній системі є досить складною і неоднозначною, – зазначає польський політолог Анджей Рихард. – З одного боку, президент має значні повноваження, з іншого – він обмежений парламентом та урядом. Це створює певну напругу в системі, але водночас забезпечує баланс влади" [55].

Парламент в новій політичній системі Польщі є головним законодавчим органом країни. Він складається з двох палат – Сейму та Сенату. Сейм є нижньою палатою парламенту, він складається з 460 депутатів, які обираються на чотири роки за пропорційною виборчою системою. Сенат є верхньою палатою парламенту, він складається зі 100 сенаторів, які обираються на чотири роки за мажоритарною виборчою системою. Парламент приймає закони,

затверджує бюджет, контролює діяльність уряду. Він також має право висловити вотум недовіри уряду. "Парламент є ключовим елементом демократичної системи, – зазначає польський юрист Міхал Твердохліб. – Він представляє волю народу і забезпечує контроль над виконавчою владою" [66].

Уряд в новій політичній системі Польщі є виконавчим органом країни. Він очолюється прем'єр-міністром, якого призначає президент за згодою парламенту. Уряд здійснює державну владу відповідно до законів, прийнятих парламентом. Уряд відповідальний перед парламентом. Парламент має право висловити вотум недовіри уряду, що призводить до його відставки. "Уряд є головним виконавцем волі народу, – зазначає польський політолог Яцек Соколовський. – Він має забезпечувати ефективне управління державою та реалізацію програм, спрямованих на розвиток країни" [63].

Конституція 1997 року закріпила двопалатну структуру польського парламенту, який складається з Сейму та Сенату. Сейм, як нижня палата парламенту, відіграє провідну роль у законодавчому процесі. Він складається з 460 депутатів, які обираються на чотири роки за пропорційною виборчою системою. Сенат, як верхня палата, має обмежені повноваження, але відіграє важливу роль у забезпеченні регіонального представництва та стабільності політичної системи. Він складається зі 100 сенаторів, які обираються на чотири роки за мажоритарною виборчою системою. "Двопалатний парламент забезпечує більш збалансоване представництво різних соціальних груп та регіонів, – зазначає польський політолог Анджей Антоні. – Він також сприяє більш ретельному обговоренню законопроектів та ухваленню більш якісних законів" [3].

Уряд в новій політичній системі Польщі є виконавчим органом країни. Він очолюється прем'єр-міністром, якого призначає президент за згодою парламенту. Уряд здійснює державну владу відповідно до законів, прийнятих парламентом. Він розробляє та впроваджує державну політику в різних сферах – економічній, соціальній, культурній, оборонній та інших. Уряд відповідальний перед парламентом. Парламент має право висловити вотум

недовіри уряду, що призводить до його відставки. Це забезпечує демократичний контроль над виконавчою владою.

Конституція 1997 року закріпила принцип незалежності судової влади. Судді призначаються президентом за згодою парламенту і не можуть бути звільнені з посади без підстав, передбачених законом. Суди забезпечують захист прав і свобод громадян, розглядають цивільні та кримінальні справи, контролюють діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

Комуністичний режим характеризувався однопартійною системою, де єдиною дозволеною партією була комуністична партія. Всі інші партії були заборонені, а їхні члени переслідувалися. Після 1989 року ситуація кардинально змінилася. На політичній арені з'явилася велика кількість нових партій, які представляли різні політичні течії – від ліберальних до консервативних, від лівих до правих. "Виникнення багатопартійної системи було необхідним етапом демократизації Польщі, – зазначає польський політолог Лешек Гжесяк. – Воно забезпечило політичний плюралізм та конкуренцію, дало громадянам можливість вибору і створило умови для розвитку громадянського суспільства" [24].

Проте, багатопартійна система також мала свої недоліки. Вона призвела до політичної фрагментації та нестабільності, ускладнила процес прийняття рішень і створила ризик політичних криз. Уряди часто змінювалися, що негативно впливало на проведення реформ.

Одним із найважливіших досягнень політичної трансформації в Польщі стало зміцнення громадянського суспільства. За комуністичного режиму громадянське суспільство було придушене, а будь-які форми самоорганізації громадян жорстко контролювалися владою. Люди були відсторонені від участі в політичному житті, а їхня роль зводилася до пасивного виконання вказівок партійних керівників.

Після 1989 року ситуація кардинально змінилася. З'явилися нові громадські організації, які представляли різні інтереси та групи населення – профспілки, асоціації підприємців, організації за захистом прав людини, екологічні рухи, культурні та освітні об'єднання. Громадські організації брали

активну участь у політичному житті країни, виступаючи з ініціативами, контролюючи діяльність влади та формуючи громадську думку. "Зміцнення громадянського суспільства було важливим фактором успішної трансформації Польщі, – зазначає польський соціолог Єжи Вятр. – Воно допомогло консолідувати суспільство, забезпечити стабільність та сприяти економічному розвитку" [18]. Громадяни стали активними учасниками політичного процесу. Вони брали участь у виборах, мітингах, демонстраціях, підписували петиції, зверталися до органів влади. Громадські організації стали важливим каналом комунікації між владою та суспільством. "Трансформація – це завжди болючий процес, – зазначає польський історик Антоні Дудек. – Він супроводжується втратами та розчаруваннями. Але це необхідна ціна за свободу та демократію" [32].

"Фінансова самостійність є важливою передумовою ефективної діяльності місцевого самоврядування, – зазначає польський економіст Гжегож Влодарчик. – Вона дозволяє місцевим громадам реалізовувати власні проекти та задовольняти потреби своїх жителів" [16].

Вступ Польщі до Європейського Союзу в 2004 році мав значний вплив на розвиток місцевого самоврядування в країні. ЄС активно підтримує децентралізацію та розвиток місцевої демократії в своїх державах-членах. Польща отримала значну фінансову допомогу від ЄС на реалізацію проектів у сфері місцевого самоврядування.

ЄС також сприяє обміну досвідом між різними країнами в сфері місцевого самоврядування. Польща активно переймає досвід інших країн ЄС у цій сфері. Незважаючи на значні успіхи у реформуванні місцевого самоврядування, Польща все ще стикається з низкою викликів у цій сфері. Фінансова база місцевого самоврядування залишається недостатньою для виконання всіх його функцій. Деякі місцеві громади не мають достатнього досвіду та кваліфікованих кадрів для ефективного управління. Корупція залишається серйозною проблемою на місцевому рівні. Проте, незважаючи на ці виклики, місцеве самоврядування в Польщі має позитивні перспективи розвитку. Польський уряд продовжує реформи в цій сфері, спрямовані на

подальшу децентралізацію влади та зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування.

Реформування органів місцевого самоврядування стало важливим етапом демократичних перетворень у Польщі. Воно сприяло децентралізації влади, розвитку демократії на місцевому рівні, підвищенню ефективності управління та залученню громадян до вирішення місцевих питань.

Досвід Польщі у реформуванні місцевого самоврядування може бути корисним для інших країн, які перебувають на шляху до демократії.

3.2. Економічні трансформації: перехід до ринкової економіки

Політичні зміни, що відбулися в Польщі після 1989 року, неминуче призвели до необхідності глибоких економічних трансформацій. Країна, що десятиліттями перебувала під владою централізованої планової економіки, зіткнулася з викликом побудови нової, ринкової системи. Цей перехід виявився складним і болючим процесом, що супроводжувався радикальними реформами, соціальними труднощами та пошуком власного шляху в новому економічному ландшафті Європи.

Польська економіка, як і економіки інших країн соціалістичного блоку, характеризувалася державною власністю на засоби виробництва, централізованим плануванням, відсутністю конкуренції та вільного ціноутворення. Така система призвела до неефективного використання ресурсів, технологічного відставання, дефіциту товарів та низької якості продукції.

"Планова економіка виявилася неефективною моделлю, – зазначає польський економіст Лешек Бальцерович. – Вона не могла забезпечити економічне зростання та підвищення рівня життя населення" [16].

До кінця 1980-х років польська економіка перебувала у стані глибокої кризи. Інфляція сягала сотень відсотків, магазини були порожніми, а населення стикалося з дефіцитом навіть найнеобхідніших товарів. Зовнішній борг країни стрімко зростав, що ще більше погіршувало економічну ситуацію. Влада

намагалася впоратися з кризою за допомогою часткових реформ та позик у західних країн, але ці заходи виявилися неефективними.

Після падіння комуністичного режиму новий уряд Польщі на чолі з Тадеушем Мазовецьким розпочав проведення радикальних економічних реформ, спрямованих на швидкий перехід до ринкової економіки. Ці реформи, розроблені групою економістів на чолі з Лешеком Бальцеровичем, отримали назву "шокова терапія" [7].

"Шокова терапія" передбачала низку заходів, спрямованих на лібералізацію економіки. Було скасовано державне регулювання цін на більшість товарів та послуг, що призвело до їх різкого зростання. Це було необхідно для того, щоб відновити ринкову рівновагу та стимулювати виробництво. Скоротили державні витрати та підвищено податки, щоб стабілізувати фінансову систему. Це було важливо для боротьби з інфляцією та забезпечення макроекономічної стабільності. Створили нові комерційні банки та реформовано центральний банк, щоб забезпечити стабільність фінансового сектору. Це було необхідно для розвитку ринкових механізмів та залучення іноземних інвестицій. Було скасовано обмеження на іноземні інвестиції, щоб залучити капітал та нові технології в польську економіку. Це було важливо для модернізації промисловості та підвищення конкурентоспроможності польських товарів.

"Шокова терапія" була болючим процесом для польського суспільства. Різке зростання цін призвело до зниження рівня життя багатьох людей, а скорочення державних витрат – до зростання безробіття. Проте, ці реформи заклали основи для подальшого економічного зростання та модернізації польської економіки. "Шокова терапія" мала неоднозначні наслідки для польської економіки. З одного боку, вона дозволила швидко подолати гіперінфляцію, стабілізувати фінансову систему та створити умови для розвитку ринкових механізмів. Вже в 1992 році інфляція знизилася до 43%, а в наступні роки продовжувала знижуватися. Зростання ВВП, яке впало на 11,6% в 1990 році, вже в 1992 році стало позитивним і склало 2,6% [93]. З іншого боку, "шокова терапія" призвела до низки негативних соціальних наслідків.

Різке зростання цін і безробіття спричинило зниження рівня життя багатьох поляків. Зросла соціальна нерівність, багато державних підприємств збанкрутували, а їхні працівники втратили роботу.

"Шокова терапія" викликала неоднозначну реакцію в польському суспільстві. Одні підтримували її, вважаючи необхідним кроком для модернізації економіки. Інші критикували її за соціальні наслідки та звинувачували уряд у "продажу" країни західним інвесторам.

Важливим етапом економічних трансформацій у Польщі стала приватизація – передача державної власності в приватні руки. За комуністичного режиму практично всі підприємства перебували у державній власності. Приватизація мала на меті підвищити ефективність економіки, залучити іноземні інвестиції та створити конкурентне середовище. Проте приватизація в Польщі була складним і суперечливим процесом. Існували різні підходи до її проведення. Одні економісти виступали за швидку і масову приватизацію, інші – за поступовий і контрольований процес. У Польщі було застосовано різні методи приватизації. Державні підприємства продавались приватним інвесторам на аукціонах або за допомогою конкурсів. Громадяни отримували ваучери, які могли обміняти на акції державних підприємств. Збиткові державні підприємства ліквідувалися, а їхнє майно продавалось.

Перехід до ринкової економіки створив сприятливі умови для розвитку підприємництва в Польщі. За комуністичного режиму приватна ініціатива була практично задушена, а розвиток бізнесу жорстко контролювався державою. Після 1989 року ситуація кардинально змінилася. Було прийнято низку законів, спрямованих на підтримку підприємництва. Закон про господарську діяльність спростив процедуру реєстрації підприємств та зменшив кількість бюрократичних перешкод для ведення бізнесу. Закон про іноземні інвестиції створив сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в польську економіку. Закон про малі і середні підприємства надав підтримку малим і середнім підприємствам, які стали основою польської економіки. Розвиток підприємництва сприяв створенню нових робочих місць, збільшенню

виробництва товарів та послуг, підвищенню конкурентоспроможності польської економіки.

"Підприємництво – це рушійна сила економічного зростання, – зазначає польський економіст Вітольд Орловський. – Воно створює нові робочі місця, стимулює інновації та підвищує рівень життя населення" [84].

Важливим фактором економічного розвитку Польщі стало залучення іноземних інвестицій. Після 1989 року Польща стала привабливою країною для іноземних інвесторів завдяки своєму географічному положенню, кваліфікованій робочій силі та сприятливому інвестиційному клімату. Іноземні інвестиції сприяли модернізації польської промисловості, створенню нових робочих місць та передачі нових технологій. Вступ Польщі до Європейського Союзу в 2004 році став важливою подією в історії країни. Він відкрив нові можливості для економічного розвитку Польщі, але водночас поставив перед нею нові виклики. Членство в ЄС надало Польщі доступ до єдиного ринку ЄС, що дозволило польським підприємствам вільно продавати свої товари та послуги в інших країнах ЄС. Польща також отримала значну фінансову допомогу від ЄС на модернізацію своєї економіки та інфраструктури. Проте членство в ЄС також поставило перед Польщею нові виклики. Польські підприємства зіткнулися з конкуренцією з боку компаній з інших країн ЄС. Польща також мала адаптувати своє законодавство до вимог ЄС.

Економічні трансформації в Польщі мали неоднозначні результати. З одного боку, вони дозволили створити ринкову економіку, залучити іноземні інвестиції, модернізувати промисловість та підвищити рівень життя населення. Польща досягла значних успіхів в економічному розвитку, стала однією з найдинамічніших економік Європи.

Економічні трансформації в Польщі були складним і болючим процесом, але вони дозволили країні створити сучасну ринкову економіку та досягти значних успіхів в економічному розвитку. Польща стала прикладом для інших країн Центральної та Східної Європи, які перебувають на шляху до ринкової економіки. Досвід Польщі свідчить про те, що перехід до ринкової економіки –

це складний, але необхідний крок для країн, які прагнуть модернізувати свою економіку та підвищити рівень життя населення.

Перехід Польщі до ринкової економіки після 1989 року був відзначений сміливим та суперечливим кроком – впровадженням "шокової терапії". Цей пакет радикальних економічних реформ, розроблений під керівництвом Лешека Бальцеровича, мав на меті швидку лібералізацію економіки та її інтеграцію до світового ринку. "Шокова терапія" стала своєрідним символом польської трансформації, викликаючи гарячі дискусії та неоднозначні оцінки як у самій Польщі, так і за її межами.

"Планова економіка не могла конкурувати з динамічним і гнучким світом ринкової економіки, – зазначає американський економіст Джеффри Сакс, один із радників польського уряду під час проведення реформ. – Польща потребувала швидких і рішучих змін, щоб інтегруватися до світової економіки" [50].

"Шокова терапія" була ризикованим кроком, але вона була необхідна для того, щоб швидко перетворити польську економіку на ринкову, – зазначає Лешек Бальцерович. – Ми не мали часу на поступові реформи, нам потрібно було діяти рішуче і швидко" [93].

"Шокова терапія", незважаючи на свої позитивні результати в сфері макроекономічної стабілізації, мала й негативні соціальні наслідки. Різка зростання цін і безробіття спричинило зниження рівня життя багатьох поляків. Зросла соціальна нерівність, багато державних підприємств збанкрутували, а їхні працівники втратили роботу.

"Шокова терапія" була важким випробуванням для польського суспільства, – зазначає польський соціолог Януш Чапінський. – Багато людей втратили роботу, їхні заощадження знецінилися, а майбутнє здавалося невизначеним" [4].

Особливо болючими були наслідки "шокової терапії" для найбільш вразливих верств населення – пенсіонерів, інвалідів, багатодітних сімей. Їхні доходи не встигали за зростанням цін, що призводило до збідніння. Проте, незважаючи на труднощі, польське суспільство в цілому підтримало реформи.

Люди розуміли, що "шокова терапія" є необхідним кроком для побудови ринкової економіки та покращення життя в майбутньому.

Деякі економісти пропонували альтернативні шляхи трансформації польської економіки, які передбачали більш поступовий перехід до ринку. Проте уряд Мазовецького обрав шлях "шокової терапії", вважаючи його найбільш ефективним в умовах глибокої економічної кризи.

"Шокова терапія" була лише одним з елементів складного і багатогранного процесу економічної трансформації в Польщі. Поряд з "шоковою терапією" проводилися інші реформи, спрямовані на створення ринкових механізмів, приватизацію, залучення іноземних інвестицій, розвиток підприємництва.

Польща стала однією з найдинамічніших економік Європи. З 1992 по 2008 рік середньорічне зростання ВВП в Польщі склало близько 4%, що було одним з найвищих показників у регіоні. Рівень життя населення суттєво зріс, а безробіття знизилося.

Досвід Польщі у проведенні "шокової терапії" є цінним для інших країн, які перебувають на шляху до ринкової економіки. Він показує, що швидкі і рішучі реформи можуть бути ефективним інструментом для подолання економічної кризи та створення умов для сталого розвитку.

Приватизація державної власності стала одним з ключових елементів економічної трансформації Польщі після 1989 року. Цей процес, спрямований на передачу державних підприємств у приватні руки, мав на меті підвищити ефективність економіки, залучити іноземні інвестиції та створити конкурентне середовище. Проте приватизація в Польщі була складним і суперечливим процесом, який супроводжувався низкою проблем та викликів.

За комуністичного режиму практично всі підприємства в Польщі перебували у державній власності. Централізоване планування та відсутність конкуренції призвели до неефективного використання ресурсів, технологічного відставання та низької якості продукції.

"Вибір методу приватизації залежав від розміру і специфіки підприємства, – пояснює польський економіст Януш Гловацький. – Для

великих підприємств застосовувався прямий продаж, для малих – ваучерна приватизація, а для збиткових – ліквідація" [50].

До кінця 1990-х років більшість державних підприємств в Польщі були приватизовані. Це призвело до зміни структури польської економіки. Приватний сектор став домінуючим в економіці, а держава зберегла контроль лише над деякими стратегічно важливими підприємствами.

"Приватизація дозволила створити нову економічну структуру в Польщі, – зазначає польський економіст Яцек Ростовський. – Вона сприяла розвитку конкуренції, підвищенню ефективності та залученню іноземних інвестицій" [13].

ЄС підтримував приватизацію в Польщі, надаючи фінансову та технічну допомогу. Приватизація державної власності стала важливим етапом економічної трансформації Польщі. Вона сприяла створенню ринкової економіки, залученню іноземних інвестицій та підвищенню ефективності економіки. Проте приватизація також мала негативні соціальні наслідки, які потрібно враховувати при проведенні подібних реформ в інших країнах.

Трансформація польської економіки після 1989 року не обмежилася лише макроекономічною стабілізацією та приватизацією. Важливим напрямком змін стало створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та залучення іноземних інвестицій. Ці два фактори відіграли ключову роль у модернізації економіки, створенні нових робочих місць та підвищенні конкурентоспроможності польських товарів на світовому ринку. За комуністичного режиму приватна ініціатива в Польщі була практично задушена. Держава жорстко контролювала всі сфери економіки, а розвиток бізнесу був обмежений численними бюрократичними перешкодами. "Підприємці в ті часи були змушені діяти в умовах постійного тиску з боку держави, – згадує польський підприємець Анджей Фрич. – Отримати дозвіл на ведення бізнесу було дуже складно, а постійні перевірки та контроль заважали розвитку підприємництва" [69]. Дійсно, система централізованого планування не залишала простору для прояву ініціативи та творчості в економічній сфері. Держава визначала, що, як і в якій кількості має вироблятися, не враховуючи

реальних потреб ринку та споживачів. Це призвело до дефіциту одних товарів та надлишку інших, а також до загальної неефективності економіки.

Після 1989 року ситуація кардинально змінилася. Новий уряд, сформований після перших частково вільних виборів, розпочав проведення реформ, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату та підтримку підприємництва.

Було прийнято низку законів, які спростили процедуру реєстрації підприємств, зменшили кількість бюрократичних перешкод для ведення бізнесу та створили рівні умови конкуренції для всіх учасників ринку. "Законодавчі зміни створили сприятливі умови для розвитку підприємництва в Польщі, – зазначає польський економіст Анджей Соболевський. – Підприємці отримали можливість вільно вести бізнес, конкурувати на ринку та залучати інвестиції" [61]. Серед найважливіших законодавчих актів, що сприяли розвитку підприємництва в Польщі. Закон про господарську діяльність 1991 року. Цей закон спростив процедуру реєстрації підприємств та зменшив кількість бюрократичних перешкод для ведення бізнесу. Він також гарантував свободу підприємницької діяльності та рівність усіх форм власності. Закон про іноземні інвестиції 1991 року створив сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в польську економіку. Він гарантував іноземним інвесторам рівні права з польськими підприємцями та захист їхніх інвестицій. Закон про малі і середні підприємства 1996 року надав підтримку малим і середнім підприємствам, які стали основою польської економіки. Він передбачав різні форми допомоги МСП, зокрема фінансову, консультаційну та інформаційну.

Завдяки створеним умовам, підприємництво в Польщі почало стрімко розвиватися. З'явилася велика кількість малих і середніх підприємств, які займалися виробництвом товарів, наданням послуг, торгівлею. Підприємництво стало важливою рушійною силою економічного зростання, створюючи нові робочі місця та забезпечуючи надходження до бюджету.

"Підприємництво – це основа ринкової економіки, – зазначає польський економіст Януш Гловацький. – Воно забезпечує конкуренцію, стимулює інновації та підвищує ефективність економіки" [20].

Особливо важливу роль у розвитку польської економіки відіграли малі і середні підприємства (МСП). Вони створили більшість нових робочих місць і забезпечили значну частину економічного зростання.

"Малий і середній бізнес став хребтом польської економіки, – стверджує польський підприємець і економіст Кшиштоф Павляк. – Він продемонстрував високу адаптивність до нових ринкових умов, гнучкість та здатність швидко реагувати на зміни попиту" [51].

Держава активно підтримувала МСП, надаючи їм фінансову та консультаційну допомогу. Було створено спеціальні фонди для підтримки малих і середніх підприємств, а також програми навчання підприємців. Така підтримка дозволила багатьом полякам розпочати власну справу та досягти успіху в бізнесі.

Ще одним важливим фактором економічного зростання Польщі стало залучення іноземних інвестицій. Після 1989 року Польща стала привабливою країною для іноземних інвесторів завдяки своєму географічному положенню, кваліфікованій робочій силі та сприятливому інвестиційному клімату.

Іноземні інвестиції сприяли модернізації польської промисловості, створенню нових робочих місць та передачі нових технологій.

"Іноземні інвестиції відіграли важливу роль у модернізації польської економіки, – зазначає польський економіст Вальдемар Фрончак. – Вони допомогли польським підприємствам стати більш конкурентоспроможними на світовому ринку" [70].

Особливо активно інвестували в польську економіку компанії з Німеччини, Франції, США та інших розвинених країн. Вони вклали кошти в різні галузі економіки – автомобільну промисловість, електроніку, харчову промисловість, туризм. Залучення іноземних інвестицій дозволило Польщі швидше інтегруватися до світової економіки та стати частиною глобальних ланцюгів постачання. Розвиток інновацій став ще одним важливим напрямком економічної політики Польщі після 1989 року. Уряд сприяв розвитку науки та технологій, створенню інноваційних центрів та підтримці стартапів. "Інновації – це ключ до конкурентоспроможності в сучасному світі, – зазначає польський

економіст Кшиштоф Домбровський. – Польща має великий потенціал для розвитку інновацій, і ми маємо використати цей потенціал для того, щоб стати лідером в інноваційній економіці" [28]. Було створено низку програм для підтримки інноваційної діяльності:

- програми фінансування наукових досліджень і розробок. держава надає фінансову підтримку науковцям та компаніям, які займаються розробкою нових технологій.
- створення інноваційних центрів та технопарків – це спеціальні майданчики, де компанії можуть розробляти та впроваджувати нові технології.
- підтримка стартапів. держава надає фінансову та консультаційну допомогу стартапам – молодим компаніям, які розробляють інноваційні продукти та послуги.

Розвиток інновацій дозволяє польським підприємствам створювати нові продукти та послуги, підвищувати їх конкурентоспроможність на світовому ринку та забезпечувати сталий економічний ріст.

Вступ Польщі до Європейського Союзу в 2004 році став важливою подією в історії країни. Він відкрив нові можливості для економічного розвитку Польщі, але водночас поставив перед нею нові виклики. Членство в ЄС надало Польщі доступ до єдиного ринку ЄС, що дозволило польським підприємствам вільно продавати свої товари та послуги в інших країнах ЄС. Польща також отримала значну фінансову допомогу від ЄС на модернізацію своєї економіки та інфраструктури. "Вступ до ЄС став потужним імпульсом для розвитку польської економіки, – зазначає польський економіст Марек Белка. – Він дозволив польським підприємствам розширити свої ринки збуту, залучити іноземні інвестиції та модернізувати виробництво" [8].

Проте членство в ЄС також поставило перед Польщею нові виклики. Польські підприємства зіткнулися з конкуренцією з боку компаній з інших країн ЄС. Польща також мала адаптувати своє законодавство до вимог ЄС. Це вимагало значних зусиль для підвищення конкурентоспроможності польської

економіки та адаптації до нових умов. Розвиток підприємництва та залучення іноземних інвестицій в Польщі супроводжувалися низкою викликів. Польські підприємства зіткнулися з жорсткою конкуренцією з боку іноземних компаній, які мали більший досвід, капітал та технології. Швидкий розвиток економіки призвів до дефіциту кваліфікованих кадрів, особливо в технічних та інженерних спеціальностях. Польські підприємства відставали від західних компаній у сфері інновацій. Економічний розвиток Польщі був нерівномірним. Деякі регіони, зокрема великі міста, розвивалися швидше, ніж інші.

Незважаючи на ці виклики, Польща має значний потенціал для подальшого розвитку підприємництва та залучення іноземних інвестицій. Розвиток підприємництва та залучення іноземних інвестицій стали важливими факторами економічного зростання Польщі після 1989 року. Вони сприяли модернізації економіки, створенню нових робочих місць та підвищенню конкурентоспроможності польських товарів на світовому ринку.

Досвід Польщі свідчить про те, що створення сприятливих умов для підприємництва та залучення іноземних інвестицій є важливим фактором економічного розвитку країни.

3.3. Соціальні зміни: трансформація соціальної структури та цінностей

Трансформаційні процеси, що охопили Польщу після 1989 року, призвели до глибоких змін не лише в політичній та економічній сферах, але й у соціальній структурі та системі цінностей польського суспільства. Перехід від комуністичного режиму до демократії, від планової економіки до ринкової, від закритого суспільства до відкритого – все це не могло не позначитися на соціальних відносинах, стилі життя, світогляді та поведінці поляків.

Одним з найважливіших соціальних наслідків трансформації стало формування нових соціальних груп та зміна структури соціальної стратифікації. За комуністичного режиму соціальна структура польського суспільства була відносно однорідною, з чітко вираженим поділом на робітничий клас, селянство та інтелігенцію. "Комуністична система прагнула створити

"безкласове суспільство", але в реальності вона лише придушила соціальну мобільність та закріпила існуючу соціальну ієрархію", – зазначає польський соціолог Пйотр Штомпка [5]. Перехід до ринкової економіки призвів до виникнення нових соціальних груп – підприємців, менеджерів, банкірів, власників нерухомості. Ці групи швидко збагатилися і зайняли верхівку соціальної ієрархії. Водночас зросла кількість людей, які втратили роботу та опинилися за межею бідності.

"Трансформація призвела до поляризації польського суспільства, – зазначає польський економіст Лешек Бальцеревич. – З'явилися як дуже багаті, так і дуже бідні люди. Це створило соціальну напругу та конфлікти" [5]. Трансформація торкнулася і системи соціального забезпечення. За комуністичного режиму держава гарантувала громадянам безкоштовну освіту, медичне обслуговування, пенсії та інші соціальні виплати. Проте рівень цих послуг був низьким, а доступ до них обмежений. Після 1989 року було проведено реформи в системі соціального забезпечення, спрямовані на її модернізацію та підвищення ефективності. Було створено нові соціальні програми, спрямовані на підтримку найбільш вразливих верств населення – безробітних, пенсіонерів, інвалідів.

Проте реформи в соціальній сфері також мали свої негативні наслідки. Зокрема, зросли витрати на медичне обслуговування та освіту, що стало проблемою для багатьох людей. Одним із найважливіших наслідків трансформаційних процесів в Польщі стала зміна системи цінностей польського суспільства. За комуністичного режиму домінували колективістські цінності, такі як рівність, солідарність, патріотизм. Індивідуалізм та прагнення до особистого успіху не заохочувалися.

"Комуністична ідеологія пропагувала колективізм та підпорядкування інтересів особистості інтересам держави, – зазначає польський філософ Лешек Колаковський. – Це призвело до придушення індивідуальної ініціативи та творчості" [42]. Перехід до демократії та ринкової економіки сприяв розвитку індивідуалістичних цінностей, таких як свобода, конкуренція, особистий успіх.

Люди стали більш орієнтованими на досягнення власних цілей, а не на загальне благо.

"Трансформація призвела до зміни менталітету поляків, – зазначає польський соціолог Ядвіга Станішкіс. – Люди стали більш індивідуалістичними, прагматичними та орієнтованими на матеріальний успіх" [64]. Трансформація також позначилася на ролі сім'ї та шлюбу в польському суспільстві. За комуністичного режиму сім'я вважалася основою суспільства, а шлюб – священним союзом. Розлучення були рідкістю, а позашлюбні діти засуджувалися. Після 1989 року роль сім'ї та шлюбу змінилася. Зросла кількість розлучень, а позашлюбні діти стали більш поширеним явищем. Люди стали більш вільно ставитися до шлюбу та сім'ї, а індивідуальні потреби та бажання стали

За комуністичного режиму релігія в Польщі переслідувалася. Католицька церква, хоч і зберігала свій вплив на суспільство, була обмежена в своїй діяльності. Після 1989 року роль релігії зросла. Католицька церква відіграла важливу роль у трансформаційних процесах, підтримуючи опозиційний рух та закликаючи до демократичних змін. Після падіння комунізму церква отримала більше свободи для своєї діяльності. Проте вплив релігії на польське суспільство поступово зменшується. Все більше людей ідентифікують себе як атеїсти або агностики.

Трансформаційні процеси в Польщі позначилися і на сфері освіти та культури. За комуністичного режиму освіта та культура були під жорстким контролем держави, яка використовувала їх для пропаганди комуністичної ідеології. Після 1989 року було проведено реформи в системі освіти, спрямовані на її демократизацію та модернізацію. Було запроваджено нові освітні програми, які враховували потреби ринкової економіки та демократичного суспільства. Зросла роль вищої освіти, яка стала більш доступною для широких верств населення. У сфері культури відбулося відродження незалежної творчості. З'явилися нові театри, кіностудії, видавництва, які не залежали від державного контролю. Культура стала більш різноманітною та відображала різні погляди та ідеї.

Перехід до ринкової економіки та демократії призвів до виникнення нових соціальних проблем в Польщі. Структурні зміни в економіці призвели до зростання безробіття. Багато людей втратили роботу на державних підприємствах, які збанкрутували або були приватизовані. Перехід до ринкової економіки сприяв зростанню соціальної нерівності. Багаті стали ще багатшими, а бідні – ще біднішими. Перехід до ринкової економіки супроводжувався зростанням корупції. Багато колишніх комуністичних чиновників використали свої зв'язки та вплив для збагачення. Перехідний період характеризувався зростанням злочинності. Деякі соціальні групи, зокрема пенсіонери та мешканці сільської місцевості, опинилися на межі бідності та соціальної ізоляції.

Трансформаційні процеси в Польщі призвели до глибоких змін у соціальній структурі та системі цінностей польського суспільства. З'явилися нові соціальні групи, змінилася структура соціальної стратифікації, відбулася трансформація цінностей. Перехід до ринкової економіки та демократії створив нові можливості для польського суспільства, але водночас призвів до виникнення нових соціальних проблем.

Трансформація польського суспільства після 1989 року призвела до появи нових соціальних груп, які відіграли важливу роль у становленні демократії та ринкової економіки. Ці групи, що виникли на тлі змін у політичній та економічній системах, внесли свій внесок у модернізацію країни, але водночас їх поява позначилася на соціальній структурі та рівні нерівності в польському суспільстві. Однією з найвпливовіших нових соціальних груп стали підприємці. За комуністичного режиму приватна ініціатива була практично задушена, а розвиток бізнесу жорстко контролювався державою. Після 1989 року ситуація кардинально змінилася. "З'явилася можливість для вільного розвитку бізнесу, – зазначає польський економіст Вітольд Орловський. – Це призвело до виникнення нового класу підприємців, які стали рушійною силою економічного зростання" [50]. Підприємці активно включилися в процес трансформації економіки, створюючи нові підприємства, залучаючи інвестиції, розвиваючи нові технології. Вони також відіграли важливу роль у політичному житті

країни, підтримуючи демократичні реформи та виступаючи за лібералізацію економіки.

Ще однією важливою соціальною групою, що з'явилася після 1989 року, стали менеджери. З розвитком ринкової економіки зросла потреба в кваліфікованих фахівцях з управління підприємствами. "Менеджери стали незамінними в умовах конкуренції та глобалізації, – зазначає польський соціолог Пйотр Глуховський. – Вони забезпечують ефективне управління підприємствами, розробляють стратегії розвитку та приймають важливі рішення" [25]. Менеджери зайняли важливе місце в соціальній ієрархії польського суспільства. Вони мають високі доходи, престижну роботу та вплив на прийняття рішень.

З розвитком фінансового сектору в Польщі з'явилася нова соціальна група – фінансисти. Це банкіри, інвестори, брокери, які займаються управлінням капіталом. "Фінансисти відіграють важливу роль в ринковій економіці, – зазначає польський економіст Яцек Ростовський. – Вони забезпечують рух капіталу, фінансування інвестиційних проектів та розвиток фінансового ринку" [57]. Фінансисти також зайняли високе місце в соціальній ієрархії польського суспільства. Вони мають високі доходи та вплив на економічні процеси в країні.

Інтелігенція, традиційно впливова соціальна група в Польщі, також зазнала змін у період трансформації. За комуністичного режиму інтелігенція була розділена. Частина її співпрацювала з владою, обслуговуючи її пропагандистську машину, тоді як інша частина перебувала в опозиції, відіграючи важливу роль у дисидентському русі. Після 1989 року інтелігенція отримала більше свободи для своєї діяльності. Вона активно включилася в процес демократизації країни, формуючи громадську думку, розвиваючи освіту та культуру. "Інтелігенція відіграла важливу роль у трансформації Польщі, – зазначає польський філософ Адам Міхнік. – Вона допомогла створити нову систему цінностей, засновану на свободі, демократії та праві" [49]. Проте роль інтелігенції в суспільстві змінилася. В умовах ринкової економіки її вплив дещо

зменшився. Багато інтелектуалів зайнялися бізнесом або політикою, а деякі емігрували за кордон.

Робітничий клас, який за комуністичного режиму був основою соціальної структури, зазнав значних втрат під час трансформації. Закриття багатьох державних підприємств призвело до масового безробіття. Багато робітників були змушені перекваліфікуватися або шукати роботу за кордоном. "Робітничий клас був однією з найбільш постраждалих соціальних груп під час трансформації, – зазначає польський соціолог Януш Чапінський. – Багато людей втратили роботу та опинилися за межею бідності" [75]. Проте робітничий клас зумів адаптуватися до нових умов. Багато робітників знайшли роботу в приватному секторі, а деякі навіть відкрили власний бізнес.

Селянство, яке за комуністичного режиму становило значну частину населення Польщі, також зіткнулося з труднощами під час трансформації. Колективізація сільського господарства була скасована, а селяни отримали землю у приватну власність. Проте багато селянських господарств не витримали конкуренції з боку великих агрохолдингів і збанкрутували. "Селянство опинилося на перехресті змін, – зазначає польський економіст Вальдемар Фрончак. – Воно мало адаптуватися до нових ринкових умов, що було непростим завданням" [71].

Трансформація польського суспільства сприяла виникненню нових соціальних рухів, які відіграють важливу роль у політичному та соціальному житті країни. Жінки стали активніше боротися за свої права та рівність з чоловіками. Зросла увага до проблем охорони довкілля. Різні меншини – етнічні, релігійні, сексуальні – стали активніше боротися за свої права. Поява нових соціальних груп мала значний вплив на трансформацію польського суспільства. Вони внесли свій внесок у розвиток демократії, ринкової економіки та громадянського суспільства.

Підприємці стали рушійною силою економічного зростання, створюючи нові робочі місця та забезпечуючи надходження до бюджету. Вони також активно впливали на політичні процеси, підтримуючи демократичні реформи та лобіюючи свої інтереси. Їхній успіх став прикладом для інших, стимулюючи

розвиток приватного сектору економіки. Менеджери забезпечили ефективне управління підприємствами та організаціями, що сприяло модернізації економіки та підвищенню її конкурентоспроможності. Вони привнесли нові підходи до управління, засновані на західних моделях, та сприяли впровадженню сучасних технологій. Фінансисти сприяли розвитку фінансового ринку та залученню інвестицій в польську економіку. Вони створили нові фінансові інструменти, які дозволили підприємствам залучати капітал для розвитку. Інтелігенція відіграла важливу роль у формуванні громадської думки та проведенні демократичних реформ. Вона активно виступала за зміни в суспільстві, пропагувала демократичні цінності та ідеї.

Трансформація польського суспільства призвела до збільшення соціальної мобільності. Люди отримали більше можливостей для зміни свого соціального статусу завдяки освіті, підприємництву, кар'єрному зростанню. Проте, водночас зросла і соціальна нерівність. З'явилися як дуже багаті, так і дуже бідні люди. "Зростання соціальної нерівності є однією з найбільших проблем сучасної Польщі, – зазначає польський соціолог Пйотр Штомпка. – Воно може призвести до соціальної напруги та конфліктів" [78].

Поява нових соціальних груп суттєво вплинула на соціальну структуру польського суспільства. Зник клас робітників як домінуюча соціальна група, його частка значно скоротилася внаслідок закриття багатьох державних підприємств. Натомість з'явилися нові групи – підприємці, менеджери, фінансисти, які зайняли верхівку соціальної ієрархії.

Змінилася і роль інтелігенції. Вона втратила свою монополію на формування громадської думки, але продовжувала відігравати важливу роль в культурному та інтелектуальному житті країни.

Поява нових соціальних груп стала важливим наслідком трансформаційних процесів у Польщі. Ці групи відіграли важливу роль у становленні демократії та ринкової економіки. Проте їх поява також призвела до збільшення соціальної нерівності, що є серйозним викликом для польського суспільства.

Трансформація польського суспільства після 1989 року не обмежилася лише зміною політичного та економічного ладу. Вона торкнулася і системи соціального забезпечення, яка зазнала суттєвих перетворень. Від моделі "держави-няньки", що гарантувала громадянам широкий спектр соціальних благ, Польща перейшла до системи, орієнтованої на індивідуальну відповідальність та активну участь громадян у забезпеченні власного добробуту.

За комуністичного режиму соціальна політика в Польщі ґрунтувалася на ідеї "соціальної справедливості" та "загальної рівності". Держава гарантувала громадянам безкоштовну освіту, медичне обслуговування, пенсії та інші соціальні виплати. Проте рівень цих послуг був низьким, а доступ до них обмежений чергами, дефіцитом та корупцією.

"Соціальна політика за комуністичного режиму була інструментом контролю над суспільством, – зазначає польський соціолог Януш Чапінський. – Вона створювала ілюзію турботи про громадян, але в реальності служила для підтримки тоталітарної системи" [73].

Перехід до ринкової економіки та демократії поставив перед системою соціального забезпечення нові виклики. Зростання безробіття, соціальної нерівності та бідності вимагало нових підходів до соціальної політики.

"Трансформація призвела до необхідності перегляду ролі держави в соціальній сфері, – зазначає польський економіст Лешек Бальцерович. – Держава не могла більше гарантувати всім громадянам повний соціальний захист. Необхідно було знайти баланс між соціальною справедливістю та економічною ефективністю" [6].

У 1990-х роках в Польщі було проведено низку реформ у системі соціального забезпечення, спрямованих на її модернізацію та підвищення ефективності. Було створено новий пенсійний фонд, заснований на принципі накопичення коштів. Запровадили систему обов'язкового медичного страхування. Створили нові соціальні програми, спрямовані на підтримку найбільш вразливих верств населення. "Реформи в соціальній сфері були необхідні для того, щоб адаптувати систему соціального забезпечення до нових

економічних реалій, – зазначає польський соціолог Анна Гронковська. – Вони допомогли поліпшити якість соціальних послуг та забезпечити більш ефективну підтримку тих, хто її потребує" [26]. Реформи в системі соціального забезпечення відображали нову філософію соціальної політики. Громадяни стали більш відповідальними за забезпечення власного добробуту. Держава надавала підтримку лише тим, хто її дійсно потребував. Держава, підприємці та громадські організації співпрацювали у вирішенні соціальних проблем. Соціальні програми стали більш адресними та ефективними, спрямованими на конкретні соціальні групи. Реформи в системі соціального забезпечення мали як позитивні, так і негативні наслідки.

Позитивні наслідки:

- реформи допомогли поліпшити якість медичного обслуговування, освіти та інших соціальних послуг.
- нові соціальні програми допомогли забезпечити більш ефективну підтримку безробітних, пенсіонерів, інвалідів.
- громадяни стали більш самостійними та відповідальними за власне життя.

Негативні наслідки:

- реформи призвели до зростання витрат на медичне обслуговування та освіти.
- деякі соціальні гарантії, які існували за комуністичного режиму, були скасовані або обмежені.
- реформи сприяли зростанню соціальної нерівності, оскільки багаті люди мали більше можливостей для отримання якісних соціальних послуг.

Трансформаційні процеси, що охопили Польщу після 1989 року, призвели до глибоких змін не лише в політичній та економічній системах, але й у свідомості польського суспільства. Відбулася справжня трансформація ціннісних орієнтацій, які визначають ставлення людей до себе, інших людей, держави та світу в цілому. Цей процес був складним і неоднозначним, він супроводжувався як позитивними, так і негативними тенденціями. Одним із найважливіших наслідків трансформації стала зміна домінуючих цінностей від

колективізму до індивідуалізму. За комуністичного режиму пропагувалися колективістські цінності, такі як рівність, солідарність, патріотизм. Індивідуалізм та прагнення до особистого успіху не заохочувалися, а часто навіть засуджувалися як прояви "буржуазного егоїзму".

Система була налаштована на виховання "нової людини" – альтруїстичної, відданої справі комунізму, готової жертвувати власними інтересами заради "загального блага".

Перехід до демократії та ринкової економіки створив умови для розвитку індивідуалістичних цінностей, таких як свобода, конкуренція, особистий успіх. Люди стали більш орієнтованими на досягнення власних цілей, самореалізацію та матеріальний добробут.

Зміна ціннісних орієнтацій відкрила нові можливості для самореалізації та розвитку особистості, але водночас призвела до зростання індивідуалізму та конкуренції в суспільстві. За комуністичного режиму держава відігравала роль "батька", який піклувався про своїх громадян, але водночас контролював усі сфери їхнього життя. Держава забезпечувала роботу, житло, медичне обслуговування, освіту, але ціною цього була обмежена свобода та ініціатива громадян.

Після 1989 року роль держави змінилася. Вона стала більш орієнтованою на створення умов для розвитку приватної ініціативи та індивідуальної відповідальності. "Люди стали більш самостійними та відповідальними за власне життя, – зазначає польський психолог Збігнев Богуцький. – Вони перестали чекати на допомогу від держави і почали більше покладатися на власні сили" [10]. Зміна ставлення до держави сприяла розвитку громадянського суспільства та підвищенню політичної активності громадян. Трансформація призвела до зміни ставлення поляків до зовнішнього світу. За комуністичного режиму Польща була відносно закритою країною, контакти з західним світом були обмежені "залізною завісою". Подорожі за кордон були практично неможливими для більшості громадян, а інформація про життя в інших країнах була обмежена цензурою.

Після 1989 року Польща відкрилася для світу. Поляки отримали можливість вільно подорожувати, навчатися та працювати за кордоном. "Відкритість для світу стала важливим фактором модернізації Польщі, – зазначає польський політолог Яцек Куронь. – Вона дозволила полякам перейняти досвід розвинених країн та інтегруватися до європейських структур" [43]. Відкритість для світу призвела до значних змін у польській культурі, освіті, стилі життя. Поляки почали активно запозичувати західні моделі поведінки, моди, споживання.

Трансформація також позначилася на ставленні поляків до роботи та кар'єри. За комуністичного режиму робота вважалася обов'язком кожного громадянина. Держава гарантувала всім роботу, але не завжди вона відповідала кваліфікації та інтересам людини. Кар'єрне зростання було обмежене і часто залежало від лояльності до комуністичної партії. Після 1989 року ситуація змінилася. З'явилася конкуренція на ринку праці, і люди стали більш мобільними у пошуках кращої роботи. Кар'єрне зростання стало залежати від професійних якостей та досягнень. "Люди стали більш амбітними та орієнтованими на кар'єру, – зазначає польський соціолог Магдалена Соколовська. – Вони готові вчитися, перекваліфікуватися, змінювати місце роботи, щоб досягти успіху" [62].

За комуністичного режиму освіта була безкоштовною, але її якість часто була низькою. Освітні програми були ідеологізовані та не завжди відповідали потребам суспільства. Після 1989 року система освіти зазнала значних змін. Було запроваджено нові освітні програми, які враховували потреби ринкової економіки та демократичного суспільства. Зросла роль вищої освіти, яка стала більш доступною для широких верств населення. "Освіта стала важливим фактором соціальної мобільності та успіху в житті, – зазначає польський педагог Єжи Аксер. – Люди стали більше цінувати освіту та інвестувати в неї свої кошти" [2].

Трансформація також позначилася на моральних цінностях польського суспільства. За комуністичного режиму моральні норми були жорстко регламентовані і контролювалися державою. Після 1989 року відбулася

лібералізація моральних норм. Люди стали більш толерантними до різних поглядів та стилів життя. "Змінилися уявлення про добро і зло, про правильне і неправильне, – зазначає польський філософ Яцек Голевіцький. – Люди стали більш критично мислити і самостійно визначати свої моральні орієнтири" [22].

У польському суспільстві з'явилися нові цінності, які раніше не мали такого поширення люди стали більш толерантними до різних поглядів, культур, релігій, сексуальних орієнтацій, стали більше цінувати свою індивідуальну свободу та право на самореалізацію. Демократичні цінності, такі як свобода слова, виборів, зібрань, стали важливою частиною польської ідентичності. Вступ до Європейського Союзу сприяв поширенню європейських цінностей в польському суспільстві. Трансформація ціннісних орієнтацій польського суспільства стала важливим наслідком політичних та економічних змін після 1989 року. Відбувся перехід від колективістських цінностей до індивідуалістичних, від патерналізму до відповідальності, від закритості до відкритості. У польському суспільстві з'явилися нові цінності, такі як толерантність, індивідуальна свобода, демократія, європейська інтеграція.

Висновки до розділу 3

Другий розділ магістерської роботи "Трансформація суспільно-політичних змін у Польщі 1989-2009 рр." був присвячений детальному аналізу ключових напрямків та етапів масштабних перетворень, що охопили польське суспільство після краху комуністичного режиму. Цей період став епохою глибоких реформ, які торкнулися усіх сфер життя – політики, економіки, соціальної сфери – і докорінно змінили обличчя Польщі.

Розпочавши з аналізу політичних трансформацій, ми простежили шлях становлення демократичних інститутів влади в країні. Прийняття нової Конституції, яка закріпила основні права та свободи громадян, стало важливим кроком на шляху до побудови правової держави. Формування багатопартійної системи, заснованої на принципах політичного плюралізму та конкуренції, створило умови для розвитку громадянського суспільства та участі громадян у

політичному житті. Регулярне проведення вільних та чесних виборів забезпечило легітимність влади та можливість для мирної зміни політичного курсу. Реформування органів місцевого самоврядування сприяло децентралізації влади та наближенню її до народу. Усі ці кроки сприяли утвердженню демократичних принципів та цінностей у польському суспільстві.

Далі ми дослідили економічні трансформації, спрямовані на перехід від неефективної планової економіки до динамічної ринкової системи. "Шокова терапія", проведена на початку 1990-х років, дозволила швидко лібералізувати ціни, ліквідувати дефіцит та розпочати процес приватизації державної власності. Хоча ці реформи мали свою ціну – зростання безробіття, соціальна нерівність, інфляція – вони заклали підвалини для майбутнього економічного зростання. Наступні етапи економічних перетворень були пов'язані з розвитком підприємництва, залученням іноземних інвестицій, створенням сприятливого інвестиційного клімату. Інтеграція до європейського ринку відкрила нові можливості для польських підприємств, сприяла модернізації економіки та підвищенню її конкурентоспроможності.

Важливе місце у розділі зайняв аналіз соціальних змін, які відбувалися в польському суспільстві в період трансформації. Перехід до ринкової економіки та демократичних цінностей спричинив глибокі перетворення у соціальній структурі, появу нових соціальних груп, зміни у системі соціального забезпечення, трансформацію ціннісних орієнтацій. Ці процеси супроводжувалися як позитивними, так і негативними наслідками. З одного боку, зростання рівня життя, розширення можливостей для самореалізації, доступ до якісної освіти та медичних послуг сприяли підвищенню добробуту населення. З іншого боку, зростання соціальної нерівності, безробіття, поява нових соціальних проблем вимагали від влади пошуку ефективних рішень.

У розділі було детально проаналізовано кожен з цих напрямків, виділено основні етапи трансформацій, розглянуто їх особливості та наслідки. Було показано, що процес трансформації був складним та суперечливим, він супроводжувався як успіхами, так і невдачами, періодами швидкого зростання та часом труднощів. Проте, в цілому, Польщі вдалося досягти значних успіхів у

побудові демократичної держави з ринковою економікою, забезпечити стабільний розвиток та підвищення рівня життя населення.

Дослідження трансформаційних процесів у Польщі дозволяє зробити висновок про те, що перехід від тоталітаризму до демократії – це складний та довготривалий процес, який вимагає рішучих реформ, послідовної політики, здатності адаптуватися до нових викликів та підтримки з боку суспільства. Польський досвід є цінним прикладом для інших країн, які прагнуть здійснити подібні перетворення, він демонструє, що успіх трансформації можливий за умови врахування національних особливостей, проведення збалансованої політики, орієнтованої на забезпечення соціальної справедливості та економічної ефективності.

У наступному розділі буде розглянуто зовнішньополітичний вимір трансформаційних процесів у Польщі, її інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур, а також роль країни у регіональному співробітництві. Це дозволить оцінити місце та роль Польщі у сучасній Європі та світі.

РОЗДІЛ 4. ПОЛЬЩА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙ (1989-2009 РР.)

4.1. Зовнішня політика Польщі після 1989 року

Падіння комуністичного режиму в 1989 році відкрило нову еру не лише для внутрішнього розвитку Польщі, але й для її зовнішньої політики. Звільнившись від пут радянського блоку, Польща отримала можливість самостійно визначати свої національні інтереси та пріоритети на міжнародній арені. Цей період характеризувався активним пошуком нового місця в зміненому світовому ландшафті, прагненням інтегруватися до західних структур та зміцнити свою позицію в регіоні Центральної та Східної Європи.

Протягом десятиліть зовнішня політика Польщі була підпорядкована інтересам Радянського Союзу. Як член Варшавського договору та Ради економічної взаємодопомоги, Польща була інтегрована до соціалістичного блоку і мала обмежені можливості для проведення самостійної зовнішньої політики.

"Польща була "сателітом" Радянського Союзу, – зазначає польський історик Антоні Дудек. – Її зовнішня політика визначалася Москвою, а польські лідери не мали можливості самостійно приймати рішення на міжнародній арені" [33].

З падінням комунізму Польща відновила свій суверенітет у сфері зовнішньої політики. Вона вийшла з Варшавського договору та РЕВ, розпочавши процес інтеграції до західних структур.

Зовнішня політика Польщі після 1989 року визначалася кількома ключовими пріоритетами. Вступ до ЄС та НАТО став головною метою польської зовнішньої політики. Польща прагнула забезпечити свою безпеку та стабільність шляхом інтеграції до західних структур, США розглядалися як стратегічний партнер Польщі, який міг допомогти їй у проведенні реформ та забезпеченні безпеки. Польща активно співпрацювала з іншими країнами Центральної та Східної Європи, зокрема в рамках Вишеградської групи. Країна прагнула побудувати добросусідські відносини з цими країнами, незважаючи

на складну історію взаємин. "Польща обрала курс на інтеграцію до західних структур та зміцнення своєї позиції в регіоні, – зазначає польський політолог Роман Кузніар. – Це був стратегічний вибір, який дозволив Польщі забезпечити свою безпеку та стабільність" [45].

Вступ до Європейського Союзу та НАТО став головною метою польської зовнішньої політики після 1989 року. Польща прагнула забезпечити свою безпеку та стабільність шляхом інтеграції до західних структур, а також отримати доступ до економічних та політичних переваг, які надавало членство в цих організаціях. "Вступ до ЄС та НАТО був стратегічним вибором Польщі, – зазначає польський політолог Ева Nowak. – Він дозволив Польщі забезпечити свою безпеку, модернізувати економіку та зміцнити свою позицію на міжнародній арені" [89].

Шлях до членства в ЄС та НАТО був довгим і складним. Польща мала провести глибокі політичні та економічні реформи, адаптувати своє законодавство до вимог ЄС та НАТО. У 1999 році Польща вступила до НАТО, а в 2004 році – до Європейського Союзу. Ці події стали важливими віхами в історії Польщі, вони завершили процес її інтеграції до західних структур. США відіграли важливу роль у підтримці демократичних перетворень в Польщі після 1989 року. Вони надавали Польщі фінансову та технічну допомогу, сприяли її інтеграції до НАТО та ЄС. "США стали стратегічним партнером Польщі, – зазначає польський політолог Анджей Дуда. – Вони допомогли Польщі зміцнити свою демократію, модернізувати економіку та забезпечити свою безпеку" [31]. Польща та США активно співпрацюють у різних сферах – політичній, економічній, військовій, культурній.

Польща активно співпрацювала з іншими країнами Центральної та Східної Європи, прагнучи зміцнити свою позицію в регіоні. Вона брала участь у різних регіональних ініціативах, таких як Вишеградська група, Центральноєвропейська ініціатива, Ініціатива трьох морів. "Польща стала одним з лідерів у регіоні Центральної та Східної Європи, – зазначає польський політолог Павел Коваль. – Вона активно просуває ідеї демократії, ринкової економіки та європейської інтеграції" [41].

Відносини між Польщею та Німеччиною мають довгу і складну історію, відзначену як періодами співпраці, так і конфліктами, включаючи трагічні події Другої світової війни. Після 1989 року обидві країни доклали зусиль для нормалізації відносин та побудови нового партнерства, заснованого на взаємній пошані та спільних інтересах. "Нормалізація відносин з Німеччиною була важливим кроком для Польщі, – зазначає польський історик Влодзімеж Боровський. – Вона дозволила подолати спадщину минулого та створити умови для співпраці в різних сферах" [11]. Важливу роль у цьому процесі відіграло підписання в 1990 році Договору про підтвердження польсько-німецького кордону, який остаточно вирішив територіальні питання між двома країнами. Сьогодні Польща та Німеччина є важливими економічними партнерами та союзниками в рамках ЄС та НАТО.

Відносини з Україною посідають особливе місце в польській зовнішній політиці. Обидві країни пов'язані тісними історичними, культурними та економічними зв'язками. Після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності Польща активно підтримувала її суверенітет та територіальну цілісність, а також сприяла її інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. "Польща розглядає Україну як стратегічного партнера, – зазначає польський політолог Анджей Шептицький. – Обидві країни зацікавлені у зміцненні співпраці в різних сферах – політичній, економічній, військовій, культурній" [76]. Польща надала Україні значну допомогу в проведенні реформ, модернізації економіки та зміцненні оборонного потенціалу. Вона також активно підтримує Україну в її протистоянні російській агресії.

Важливі аспекти польсько-українських відносин:

- Польща послідовно підтримує європейські та євроатлантичні прагнення України.

- Польща є одним з найбільших торговельних партнерів України. Обидві країни зацікавлені у розвитку економічних зв'язків та збільшенні обсягів торгівлі.

- Польща надає Україні гуманітарну допомогу, зокрема для внутрішньо переміщених осіб та постраждалих від війни.

- Польща та Україна мають багату спільну історію та культуру.

Обидві

країни зацікавлені у розвитку культурного обміну та зміцненні міжособистісних контактів.

Деякі історичні питання, зокрема трагедія Волинської різанини, все ще залишаються чутливими для обох країн, трудова міграція з України до Польщі може створювати певні соціальні та економічні проблеми, в деяких сферах, зокрема в сільському господарстві, між Польщею та Україною існує конкуренція. Проте, незважаючи на ці виклики, перспективи розвитку польсько-українських відносин є позитивними. Обидві країни зацікавлені у зміцненні стратегічного партнерства та співпраці в різних сферах.

Зовнішня політика Польщі в період трансформацій стикалася з низкою викликів та загроз:

- розпад СРСР та війни на Балканах дестабілізували ситуацію в регіоні

Центральної та Східної Європи.

- світова економічна криза 2008 року негативно вплинула на економіку Польщі та ускладнила її інтеграцію до ЄС.

- після терактів 11 вересня 2001 року Польща зіткнулася з загрозою міжнародного тероризму.

- агресивна політика Росії щодо України та інших країн Східної Європи створює загрозу для безпеки Польщі.

Польща активно адаптувала свою зовнішню політику до нових реалій. Вона зміцнювала свої збройні сили, брала участь у міжнародних миротворчих операціях, розвивала співпрацю з союзниками по НАТО. Зовнішня політика Польщі після 1989 року характеризувалася активним пошуком нового місця в зміненому світовому ландшафті. Польща обрала курс на інтеграцію до західних структур, зміцнення відносин із США та розвиток регіонального співробітництва. Вона також доклала зусиль для нормалізації відносин з Німеччиною та побудови прагматичних відносин з Україною.

Польща стала активним учасником міжнародних відносин та важливим гравцем у регіоні Центральної та Східної Європи.

4.2. Вступ до НАТО та Європейського Союзу

Вступ до НАТО та Європейського Союзу став кульмінацією трансформаційних процесів у Польщі та символом її остаточного повернення до європейської спільноти. Це був стратегічний вибір, який дозволив Польщі забезпечити свою безпеку, модернізувати економіку та зміцнити свою позицію на міжнародній арені. Шлях до членства в цих організаціях був довгим і складним, він вимагав від Польщі значних зусиль та реформ.

Після падіння комуністичного режиму Польща почала активно прагнути вступу до НАТО. Це було обумовлено прагненням забезпечити свою безпеку в умовах нестабільності в регіоні Центральної та Східної Європи.

"Вступ до НАТО був для Польщі питанням національної безпеки, – зазначає польський політолог Роман Куźніар. – Польща мала подолати спадщину минулого і довести, що вона є надійним партнером для західних країн" [45].

Для того, щоб стати членом НАТО, Польща мала відповідати певним критеріям, зокрема Польща мала мати стабільну демократичну систему та дотримуватися прав людини, мала мати функціонуючу ринкову економіку та бути інтегрованою до світової економічної системи, забезпечити громадянський контроль над збройними силами та дотримуватися принципів демократичного управління в оборонній сфері, внести свій внесок у колективну безпеку НАТО та брати участь у миротворчих операціях.

Польща активно працювала над тим, щоб відповідати цим критеріям. Вона проводила політичні та економічні реформи, модернізувала свої збройні сили, брала участь у миротворчих операціях НАТО в Боснії та Герцеговині та в Косово. У 1997 році Польща отримала запрошення до вступу до НАТО. 12 березня 1999 року Польща офіційно стала членом НАТО. "Вступ до НАТО став історичною подією для Польщі, – зазначає польський президент Александр

Кваснеєвський. – Він гарантував нам безпеку та стабільність, а також відкрив нові можливості для співпраці з союзниками" [38].

Вступ до Європейського Союзу був довгоочікуваною метою для Польщі. Він символізував повернення країни до європейської спільноти та відкривав нові можливості для економічного розвитку та зміцнення демократії. "Вступ до ЄС був мрією багатьох поколінь поляків, – зазначає польський історик Єжи Клочковський. – Він означав кінець ізоляції та початок нової епохи в історії Польщі" [40]. Шлях до членства в ЄС був не менш складним, ніж до НАТО. Польща мала провести глибокі реформи в усіх сферах життя, адаптувати своє законодавство до вимог ЄС та довести свою готовність бути повноправним членом європейської спільноти. Переговори про вступ Польщі до ЄС розпочалися в 1998 році і тривали кілька років. Вони були складними і напруженими, оскільки ЄС ставив перед Польщею високі вимоги. "Польща мала довести, що вона готова дотримуватися всіх правил і стандартів ЄС, – зазначає польський дипломат Яцек Саріуш-Вольський. – Це було непросте завдання, але Польща з ним впоралася" [59].

У червні 2003 року в Польщі відбувся референдум про вступ до ЄС. Більшість поляків (77,45%) проголосували "за" вступ. Це було свідченням широкої підтримки європейської інтеграції польським суспільством. 1 травня 2004 року Польща офіційно стала членом Європейського Союзу. Членство в ЄС та НАТО гарантувало Польщі безпеку та захист від зовнішніх загроз, відкрило для Польщі доступ до єдиного ринку ЄС, що сприяло економічному зростанню та залученню інвестицій, зміцнило демократичні інститути в Польщі та підвищило її міжнародний престиж, сприяло модернізації польського суспільства та поширенню європейських цінностей. Вступ до НАТО та Європейського Союзу став важливою віхою в історії Польщі. Він завершив процес її інтеграції до західних структур та відкрив нові можливості для розвитку країни.

Вступ до ЄС та НАТО приніс Польщі не лише переваги, але й певні виклики. Польські підприємства зіткнулися з конкуренцією з боку компаній з інших країн ЄС, які мали більший досвід і капітал, відкриття кордонів призвело

до виїзду значної кількості польських працівників до багатших країн ЄС у пошуках кращої оплати праці, зростання нерівності та безробіття в деяких регіонах Польщі створило соціальну напругу, членство в ЄС вимагає від Польщі дотримання спільних правил та стандартів, що обмежує її суверенітет у деяких сферах.

Польща активно використовує своє членство в ЄС та НАТО для зміцнення своєї позиції на міжнародній арені. Вона бере активну участь у формуванні політики ЄС, виступає за зміцнення східного флангу НАТО та підтримує розширення цих організацій. "Польща стала важливим гравцем в ЄС та НАТО, – зазначає польський дипломат Богдан Кліх. – Вона має свій голос у прийнятті рішень і впливає на політику цих організацій" [39]. Польща продовжує процес інтеграції до європейських структур. Вона бере участь у Шенгенській зоні, прагне вступити до єврозони та активно підтримує ідею створення європейської армії.

Вступ до НАТО та Європейського Союзу став важливою віхою в історії Польщі. Він завершив процес її інтеграції до західних структур та відкрив нові можливості для розвитку країни. Польща стала активним учасником європейської та євроатлантичної спільноти, що сприяє зміцненню її безпеки, економічному розвитку та демократизації.

4.3. Роль Польщі у регіональному співробітництві: від "повернення до Європи" до лідерства в регіоні

Вступ до НАТО та Європейського Союзу ознаменував не лише завершення процесу інтеграції Польщі із Заходом, але й відкрив нові можливості для її активної участі у регіональному співробітництві. Зміцнивши свою позицію на міжнародній арені, Польща почала відігравати все більш важливу роль у Центральній та Східній Європі, просуваючи ідеї демократії, ринкової економіки та європейської інтеграції.

Після десятиліть перебування у радянській сфері впливу Польща розглядала своє "повернення до Європи" як пріоритетне завдання своєї зовнішньої політики. Вступ до ЄС та НАТО став символом цього повернення та

відкрив нові можливості для активної участі Польщі у регіональному співробітництві. "Польща стала активним учасником європейської політики та важливим гравцем у регіоні Центральної та Східної Європи, – зазначає польський дипломат Адам Ротфельд. – Вона використовує свій досвід трансформації для підтримки інших країн регіону та просування ідей демократії та ринкової економіки" [58].

Одним з ключових форматів регіонального співробітництва для Польщі є Вишеградська група (V4), до якої також входять Чехія, Словаччина та Угорщина. Ця група була створена в 1991 році з метою співпраці в різних сферах – політичній, економічній, культурній. "Вишеградська група є важливим інструментом регіонального співробітництва в Центральній Європі, – зазначає польський політолог Ернест Вишинський. – Вона дозволяє країнам-членам координувати свої зусилля в різних сферах та просувати спільні інтереси на міжнародній арені" [14]. Країни V4 мають багато спільного в історичному та культурному плані, вони також поділяють спільні цінності демократії та ринкової економіки. Це створює міцну основу для співпраці в рамках V4. Країни V4 регулярно проводять консультації з політичних питань, координують свої позиції в ЄС та НАТО, спільно виступають на міжнародній арені, сприяють розвитку економічних зв'язків між собою, залучають спільні інвестиції, розвивають інфраструктуру, підтримують культурний обмін, організовують спільні культурні заходи, сприяють вивченню мов і культур країн-членів, проводять спільні військові навчання, обмінюються досвідом у сфері боротьби з тероризмом та організованою злочинністю. "Вишеградська група є успішним прикладом регіонального співробітництва, – зазначає чеський політолог Петр Друлак. – Вона допомогла країнам-членам зміцнити свою позицію в Європі та світі" [29].

У 2016 році Польща стала ініціатором створення Ініціативи трьох морів (ТМ), до якої також входять 11 інших країн Центральної та Східної Європи, розташованих між Адриатичним, Балтійським та Чорним морями. Метою ТМ є розвиток інфраструктури, енергетики та економічної співпраці в регіоні. "Ініціатива трьох морів є важливим інструментом для зміцнення

зв'язків між країнами Центральної та Східної Європи, – зазначає польський президент Анджей Дуда. – Вона допоможе розвинути інфраструктуру, диверсифікувати джерела енергії та залучити інвестиції в регіон" [30].

Польща активно підтримує Східне партнерство – ініціативу ЄС, спрямовану на розвиток відносин з шістьма країнами Східної Європи та Південного Кавказу: Україною, Молдовою, Грузією, Вірменією, Азербайджаном та Білоруссю. Польща надає цим країнам допомогу в проведенні реформ, модернізації економіки та зміцненні демократичних інститутів. "Польща має великий досвід у проведенні реформ та інтеграції до ЄС, – зазначає польський дипломат Марцін Пшидач. – Вона готова поділитися цим досвідом з країнами Східного партнерства та допомогти їм на шляху до Європи" [53]. Хоча регіональне співробітництво в Центральній та Східній Європі має значний потенціал та вже досягло певних успіхів, воно також стикається з низкою викликів, які ускладнюють його подальший розвиток.

Політична нестабільність в деяких країнах регіону, спричинена внутрішніми конфліктами, економічними проблемами та зовнішнім впливом, ускладнює співпрацю та створює атмосферу недовіри. Існують значні економічні диспропорції між країнами регіону, що може створювати перешкоди для співпраці та конкуренцію за ресурси та інвестиції. Деякі історичні питання, такі як територіальні претензії, етнічні конфлікти та різні інтерпретації минулого, все ще залишаються чутливими для країн регіону і можуть перешкоджати співпраці. Вплив Росії та інших зовнішніх акторів, які прагнуть дестабілізувати ситуацію в регіоні та підірвати європейську інтеграцію, може ускладнити співпрацю та створити нові розбіжності між країнами. Проте, незважаючи на ці виклики, регіональне співробітництво в Центральній та Східній Європі має позитивні перспективи. Країни регіону зацікавлені у зміцненні співпраці в різних сферах для забезпечення стабільності, економічного розвитку та зміцнення демократії.

Ключовим фактором успішного регіонального співробітництва є наявність спільних цінностей та інтересів. Країни Центральної та Східної Європи поділяють спільні цінності демократії, прав людини, ринкової

економіки та європейської інтеграції. Вони також мають спільні інтереси в забезпеченні безпеки, стабільності та економічного розвитку регіону.

У майбутньому регіональне співробітництво в Центральній та Східній Європі може розвиватися в кількох напрямках. Країни регіону можуть поглиблювати співпрацю в рамках цих організацій, спільно працюючи над поглибленням інтеграції в різних сферах – економічній, політичній, оборонній, можуть співпрацювати у розвитку транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури, що сприятиме економічному зростанню та зміцненню зав'язків між країнами, співпрацювати у диверсифікації джерел енергії та зменшенні залежності від постачання енергоносіїв з Росії, можуть розвивати співпрацю у сфері освіти та науки, обмінюватися студентами та викладачами, проводити спільні наукові дослідження, розвивати культурний обмін, організовувати спільні культурні заходи, сприяти вивченню мов і культур країн-членів.

Роль Польщі у регіональному співробітництві постійно зростає. Вона стала активним учасником європейської політики та важливим гравцем у регіоні Центральної та Східної Європи. Польща використовує свій досвід трансформації для підтримки інших країн регіону та просування ідей демократії та ринкової економіки.

Регіональне співробітництво в Центральній та Східній Європі має значний потенціал та важливе значення для забезпечення стабільності, економічного розвитку та зміцнення демократії в регіоні. Польща відіграє ключову роль у цьому процесі, просуваючи спільні інтереси та цінності.

Висновки до розділу 4

Третій розділ магістерської роботи "Трансформація суспільно-політичних змін у Польщі 1989-2009 рр." був присвячений дослідженню важливого аспекту трансформаційних процесів – місця та ролі Польщі на міжнародній арені в період кардинальних змін. Зміна геополітичного ландшафту після падіння комуністичного режиму та розпаду соціалістичного блоку відкрила перед Польщею нові, небачені раніше можливості та перспективи, водночас

поставивши перед нею нові виклики, які вимагали швидких та ефективних рішень.

У цьому розділі було детально проаналізовано основні напрямки зовнішньої політики Польщі після 1989 року. Звільнившись від радянського впливу та орбіти, Польща рішуче взяла курс на інтеграцію до західних політичних, економічних та військових структур, прагнучи стати повноправним членом європейської спільноти. Цей стратегічний вибір був обумовлений як прагненням забезпечити національну безпеку та стабільність, так і бажанням скористатися перевагами співпраці з розвиненими демократичними країнами.

Одним із ключових досягнень польської зовнішньої політики став вступ до НАТО у 1999 році. Це забезпечило Польщі гарантії безпеки з боку найпотужнішого військово-політичного блоку у світі та закріпило її місце в системі колективної оборони. Вступ до НАТО також сприяв модернізації польської армії, підвищенню її боєздатності та сумісності з арміями інших країн-членів Альянсу.

Наступним важливим етапом на шляху європейської інтеграції став вступ Польщі до Європейського Союзу у 2004 році. Це було логічним продовженням обраного курсу та відкрило нові можливості для економічного розвитку, соціального прогресу та зміцнення міжнародного престижу країни. Доступ до єдиного європейського ринку, можливість вільного пересування капіталу, товарів та робочої сили, участь у європейських інституціях – все це сприяло динамічному розвитку Польщі та її трансформації у сучасну європейську державу.

У розділі було детально проаналізовано вплив інтеграції до ЄС на різні сфери життя польського суспільства. Було показано, що членство в ЄС сприяло модернізації економіки, розвитку інфраструктури, підвищенню конкурентоспроможності польських підприємств, зростанню інвестицій, створенню нових робочих місць. Водночас, інтеграція до ЄС ставила перед Польщею нові виклики, пов'язані з необхідністю адаптації до європейських стандартів та норм, конкуренцією з боку інших країн-членів, проблемами міграції та ін.

Окрім інтеграції до західних структур, Польща активно розвивала двосторонні та багатосторонні відносини з іншими країнами. Особливе значення мала співпраця з країнами Центральної та Східної Європи, зокрема в рамках Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина). Ця співпраця сприяла обміну досвідом трансформаційних процесів, зміцненню регіональної стабільності та безпеки, формуванню спільних позицій на міжнародній арені.

Важливим напрямком польської зовнішньої політики було також розвиток відносин з Україною. Польща послідовно підтримувала європейські прагнення України, надавала їй політичну, економічну та технічну допомогу. Розвиток добросусідських відносин з Україною був важливим елементом польської стратегії зміцнення стабільності та безпеки в регіоні.

Звичайно, зовнішньополітичний курс Польщі не був позбавлений проблем та викликів. Складні відносини з Росією, питання енергетичної безпеки, необхідність адаптації до нових геополітичних реалій у Європі та світі вимагали від польської дипломатії гнучкості, прагматизму та вміння знаходити компроміси.

Проте, в цілому, можна констатувати, що Польща успішно використала можливості, які відкрилися після падіння комуністичного режиму, для зміцнення свого міжнародного становища та підвищення власної ролі на міжнародній арені. Інтеграція до західних структур, активна зовнішня політика, спрямована на захист національних інтересів та розвиток міжнародного співробітництва, дозволили Польщі стати впливовим гравцем на європейській та світовій арені.

Дослідження зовнішньополітичного виміру трансформаційних процесів у Польщі дозволяє зробити висновок про те, що активна та прагматична зовнішня політика, орієнтована на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур, є важливим чинником успішної трансформації. Польський досвід є цікавим та повчальним для інших країн, які прагнуть зміцнити свої позиції на міжнародній арені та забезпечити стабільний розвиток.

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ МАГІСТЕРСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ

Матеріали магістерської роботи «Суспільно-політична трансформація Республіки Польща 1989–2009 рр.» є цінним джерелом для викладання теми «Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси» у шкільному курсі історії. Вони дозволяють глибше розкрити зміст подій, пов'язаних із крахом комуністичних режимів, переходом до демократії та інтеграцією країн регіону до європейських і міжнародних структур. Інтеграція цих матеріалів у навчальний процес надає учням цілісне уявлення про трансформаційні процеси у Польщі, які є одним із ключових прикладів подолання посткомуністичної кризи в Центрально-Східній Європі.

Включення матеріалів магістерської роботи у навчальний курс історії дозволяє розв'язувати низку освітніх завдань, зокрема поглиблення знань учнів про суспільно-політичні процеси в регіоні, розвиток їхніх аналітичних здібностей, а також формування навичок критичного мислення. Використання результатів дослідження допомагає урізноманітнити методи навчання, адаптувавши їх до сучасних підходів у викладанні історії, які акцентують увагу на інтерактивності, міждисциплінарності та розвитку учнівської самостійності.

Розділ «Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси» шкільного курсу історії охоплює ключові аспекти трансформаційних процесів у Центрально-Східній Європі, такі як передумови краху комуністичних режимів, революційні рухи, політичні та економічні реформи, соціальні зміни, а також зовнішньополітичний курс держав регіону. Матеріали магістерської роботи можуть бути використані для висвітлення кількох важливих тем, що передбачені програмою. Зокрема, до таких тем належать: причини і перебіг революційних подій у Польщі, економічні перетворення за допомогою «шокової терапії», політичні наслідки діяльності «Солідарності» та інтеграція Польщі до Європейського Союзу і НАТО.

На уроках історії можна використовувати елементи магістерського дослідження для детального розгляду передумов демократичних змін у Польщі. Соціально-економічна криза 1980-х років, яка загострилася через дефіцит товарів, високий рівень інфляції та низьку продуктивність праці, створила сприятливі умови для активізації опозиційних рухів. Цей аспект може бути представлений через аналіз статистичних даних і цитат учасників подій, що наведені в дослідженні. Зокрема, учням можна запропонувати обговорити роль Леха Валенси та профспілки «Солідарність» у формуванні суспільного спротиву.

Економічні реформи в Польщі, відомі як «шокова терапія», є ще однією ключовою темою, яка може бути розкрита через матеріали магістерської роботи. Вивчення цих реформ допоможе учням зрозуміти складність переходу від планової економіки до ринкової. Використовуючи графіки та інфографіку, учні зможуть проаналізувати позитивні й негативні наслідки реформ, зокрема зростання ВВП, але також соціальні труднощі, такі як безробіття та нерівність. Ця тема може бути реалізована через групові дискусії або рольові ігри, що сприятиме не лише засвоєнню матеріалу, а й розвитку комунікативних навичок.

Не менш важливим аспектом, що може бути включений у шкільний курс історії, є зовнішньополітичний курс Польщі після 1989 року. Інтеграція до Європейського Союзу та вступ до НАТО є яскравим прикладом успішної реалізації реформ у сфері зовнішньої політики. Цей аспект можна висвітлити через моделювання переговорів Польщі щодо вступу до цих організацій. Учні можна запропонувати підготувати аргументи «за» і «проти» євроінтеграції, що розвиватиме їх здатність аналізувати різні точки зору та формулювати власну позицію.

Особливу увагу слід приділити використанню інтерактивних методів навчання, які базуються на матеріалах магістерської роботи. Наприклад, учні можуть працювати з картами, на яких відображено зміни в кордонах та сфері впливу країн Центрально-Східної Європи після 1989 року. Робота з такими картами допоможе їм зрозуміти геополітичний контекст подій, а також роль Польщі в регіоні як одного з лідерів демократичних трансформацій. Аналіз

документів, як-от протоколів переговорів «Круглого столу», дозволить учням глибше зрозуміти складність компромісів між владою та опозицією.

Використання матеріалів магістерської роботи сприятиме також формуванню ціннісного компоненту історичної освіти. Вивчення досвіду Польщі в процесі демократичних змін дозволяє учням усвідомити значення мирного вирішення конфліктів, важливість громадянської активності та ролі демократичних інститутів у забезпеченні прав і свобод громадян. Демократичний досвід Польщі, її шлях до реформ та інтеграції до міжнародних структур може стати надійною основою для формування у школярів розуміння процесів, які відбувалися в посткомуністичному просторі.

Інтеграція матеріалів магістерського дослідження в шкільний курс історії передбачає розробку чіткої методики роботи з інформацією. Така методика має враховувати вікові особливості учнів, їхній рівень підготовки, а також специфіку програми. Важливим є також забезпечення міжпредметних зв'язків, особливо у взаємодії історії з географією, економікою, правознавством та політологією. Завдяки такому підходу можна досягти комплексного розуміння учнями теми трансформаційних процесів у Центрально-Східній Європі.

Серед основних методичних прийомів, які слід використовувати під час викладання зазначеної тематики, варто виділити:

– Групова робота. Під час вивчення причин і наслідків реформ доцільно залучати учнів до роботи в групах. Наприклад, одна група може досліджувати економічні аспекти, інша — політичні, третя — соціальні наслідки трансформацій.

– Дебати та дискусії. Теми, пов'язані з успіхами й викликами реформ, можуть стати основою для обговорення, під час якого учні вчитимуться формулювати та аргументувати власну позицію.

– Візуалізація інформації. Карти, схеми, діаграми допоможуть учням краще зрозуміти територіальні та економічні зміни в регіоні. Зокрема, можна використовувати графіки, які демонструють зміну рівня безробіття, темпи економічного зростання після впровадження «шокової терапії».

Одним із ключових завдань методики є розвиток у школярів навичок критичного мислення. Це досягається через аналіз історичних джерел, роботу з суперечливими даними та дискусії. Наприклад, під час обговорення наслідків «шокової терапії» учні можуть зіткнутися з різними оцінками цієї реформи: одні джерела підкреслюють її ефективність, інші акцентують увагу на соціальних труднощах. У такому разі завдання вчителя — навчити учнів оцінювати джерела інформації, співвідносити їх з контекстом і формулювати об'єктивну точку зору.

Окрім основних уроків, які висвітлюють ключові теми, пов'язані з трансформаційними процесами в Польщі, методика передбачає використання інтерактивних заходів. Наприклад, можна організувати симуляцію переговорів, під час якої учні грають ролі представників влади та опозиції, що брали участь у «Круглому столі». Це дозволить їм зрозуміти складність досягнення компромісів, побачити різні підходи до вирішення політичних конфліктів.

Важливим компонентом методики є також рефлексія. Після завершення вивчення теми учні мають обговорити, які уроки можна винести з досвіду Польщі, як її шлях трансформацій може бути корисним для розуміння сучасних подій у світі. Це сприяє формуванню в учнів власної позиції щодо історичних і сучасних процесів.

Таким чином, матеріали магістерської роботи можуть бути органічно інтегровані в шкільний курс історії, доповнюючи програму глибокими та деталізованими знаннями про суспільно-політичні зміни в Польщі. Це сприятиме розвитку в учнів аналітичних і критичних навичок, а також формуванню комплексного розуміння історичних процесів у Центрально-Східній Європі.

Крім того, важливо розглянути аспекти інтеграції міждисциплінарного підходу у викладанні історії. Вивчення трансформаційних процесів у Польщі, як і в інших країнах Центрально-Східної Європи, тісно переплітається з економічними, соціальними та культурними аспектами. Використання міждисциплінарних методів навчання дозволяє учням ширше і глибше зрозуміти події, зокрема їхній вплив на сучасне суспільство.

Наприклад, вивчення економічних реформ може супроводжуватися використанням знань з географії. Учні можуть аналізувати, як зміни в економіці Польщі вплинули на регіональну демографію та міграційні процеси. Під час роботи над темою інтеграції Польщі до ЄС можна задіяти правознавство, розглядаючи основні договори, які регулюють відносини Євросоюзу з країнами-членами. Такий підхід допомагає учням побачити зв'язок між історією, економікою, правом і сучасною політикою.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) також є важливим компонентом методики. Уроки, засновані на матеріалах магістерського дослідження, можуть включати інтерактивні презентації, відеоматеріали або веб-квест на основі ключових подій. Наприклад, учням можна запропонувати завдання дослідити онлайн-ресурси про реформаторську діяльність Лешека Бальцеровича або знайти архівні відео з виступами Леха Валенси. Використання ІКТ сприяє підвищенню мотивації учнів до навчання та надає можливість працювати з різними типами джерел.

Ще одним ефективним інструментом є проєктне навчання. Наприклад, учні можуть розробити груповий проєкт на тему «Польща на шляху до демократії: історичні уроки для сучасності». У межах такого проєкту вони можуть створити презентації, написати есе, підготувати відеоматеріали або навіть провести міні-дослідження. Такий формат дозволяє учням застосовувати набуті знання на практиці, розвиває їхню креативність та вміння працювати в команді.

Водночас важливо враховувати різний рівень підготовки учнів. Для тих, хто має базовий рівень знань, доцільно використовувати адаптовані матеріали, які пояснюють ключові події простими словами. Для сильніших учнів можна запропонувати завдання підвищеної складності, наприклад аналіз документів або підготовку аргументованих тез щодо оцінки наслідків реформ.

Також слід зауважити, що значну роль у формуванні позитивного сприйняття матеріалів відіграє сам учитель. Його завданням є не лише пояснити факти, а й допомогти учням критично оцінити події, визначити їхню значимість для історії регіону. Учитель може використовувати техніки

евристичної бесіди, ставлячи учням запитання, які стимулюють їх до роздумів і самостійних висновків.

У підсумку, використання матеріалів магістерського дослідження у викладанні історії не лише урізноманітнює навчальний процес, а й забезпечує його глибину. Учні отримують не просто інформацію, а розуміння складності історичних процесів, взаємозв'язку між різними аспектами розвитку суспільства. Такий підхід сприяє формуванню відповідальних і свідомих громадян, які здатні аналізувати минуле, розуміти сучасність і прогнозувати майбутнє.

Використання матеріалів магістерського дослідження також дозволяє вирішувати важливі виховні завдання. Вивчення історії Польщі та її шляху до демократії допомагає формувати у школярів повагу до цінностей свободи, рівності, демократії та мирного співіснування. Приклади діяльності польських реформаторів, зокрема Леха Валенси, членів «Солідарності» та інших лідерів, є чудовими моделями для наслідування в контексті громадянської активності. Учні можуть побачити, як наполегливість, принциповість і віра в ідеали змінюють хід історії.

Особливу увагу слід приділити роботі з поняттями і термінами, які широко використовуються у матеріалах дослідження. Для кращого засвоєння понять, таких як «громадянське суспільство», «шокова терапія», «демократичний транзит» та інших, доцільно проводити міні-лекції з інтерактивними елементами. Наприклад, учні можуть створювати власні визначення термінів, а потім порівнювати їх із офіційними. Це сприяє не лише розумінню змісту понять, але й їхньому глибокому усвідомленню.

Практичне застосування матеріалів магістерської роботи також передбачає розробку дидактичних матеріалів, зокрема робочих зошитів, тестових завдань, інтерактивних схем. Наприклад, можна створити хронологічну таблицю основних подій у Польщі з 1989 до 2009 року, яку учні мають доповнити, використовуючи матеріали уроків. Це завдання не лише перевіряє рівень знань, але й навчає працювати з датами та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Методика використання дослідження у шкільному курсі історії також може включати тематичні екскурсії та позакласні заходи. Наприклад, можна організувати віртуальну екскурсію до музею історії «Солідарності» в Гданську або перегляд документальних фільмів про демократичні трансформації в Польщі. Після таких заходів учні можуть брати участь у дискусіях, висловлюючи власні думки щодо побаченого.

Ще одним важливим компонентом є використання порівняльного аналізу. Наприклад, учням можна запропонувати порівняти процеси демократичної трансформації в Польщі та інших країнах Центрально-Східної Європи, таких як Угорщина чи Чехословаччина. Це завдання допоможе розвинути здатність до узагальнення та класифікації історичних подій, а також поглибить розуміння спільного й відмінного в історичних шляхах різних держав.

Враховуючи сучасні виклики освіти, доцільно також звертати увагу на формування в учнів медіаграмотності. Працюючи з матеріалами магістерського дослідження, учні можуть навчатися розпізнавати маніпулятивні техніки у висвітленні подій того періоду. Наприклад, аналіз історичних джерел можна доповнювати завданнями на визначення упередженості або тенденційності в текстах. Це навчає школярів критично оцінювати інформацію, що є важливою навичкою у сучасному інформаційному середовищі.

Таким чином, інтеграція матеріалів магістерського дослідження у викладання історії в школі сприяє комплексному підходу до навчання. Вона дозволяє не лише поглибити знання учнів про історію Польщі та Центрально-Східної Європи, але й формує у них ключові компетентності, необхідні для успішного навчання та активного громадянства. Ця методика є сучасною та ефективною, оскільки відповідає вимогам сучасної освіти, роблячи історію цікавою, актуальною і корисною для учнів.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі було проведено комплексне дослідження трансформаційних процесів у Польщі в період з 1989 по 2009 роки. Проаналізовано передумови, хід та наслідки глибоких політичних, економічних та соціальних змін, що відбулися в країні за цей період.

Польща успішно здійснила перехід від тоталітарного комуністичного режиму до демократичної, правової держави. Цей процес розпочався зі створення масового опозиційного руху "Солідарність" у 1980 році та завершився проведенням перших частково вільних виборів у 1989 році.

"Круглий стіл" – переговори між владою та опозицією – став важливим етапом на шляху до демократії, забезпечивши мирний перехід від диктатури до демократії. Він продемонстрував важливість діалогу та компромісу у вирішенні політичних конфліктів.

Прийняття нової Конституції в 1997 році закріпило демократичні засади польської держави, гарантувало права і свободи громадян, забезпечило поділ влади та створило умови для розвитку громадянського суспільства.

Польща здійснила успішний перехід від планової економіки до ринкової. "Шокова терапія", проведена на початку 1990-х років, допомогла стабілізувати економіку, подолати гіперінфляцію та створити умови для економічного зростання. Приватизація державної власності, залучення іноземних інвестицій та розвиток підприємництва сприяли модернізації економіки та підвищенню рівня життя населення.

Трансформаційні процеси призвели до значних змін у соціальній структурі та ціннісних орієнтаціях польського суспільства. З'явилися нові соціальні групи – підприємці, менеджери, фінансисти. Зросла соціальна мобільність, але водночас збільшилася і соціальна нерівність. Відбулася трансформація цінностей від колективізму до індивідуалізму, від патерналізму до відповідальності, від закритості до відкритості.

Польща стала активним учасником міжнародних відносин. Вступ до НАТО в 1999 році та Європейського Союзу в 2004 році став важливою віхою в

історії країни, завершивши процес її інтеграції до західних структур. Польща зміцнила відносини зі США та іншими західними країнами, активно співпрацює з країнами Центральної та Східної Європи, відіграє важливу роль у регіональних ініціативах, таких як Вишеградська група, Ініціатива трьох морів та Східне партнерство.

Досвід Польщі у проведенні трансформаційних процесів є цінним для інших країн, які перебувають на шляху до демократії та ринкової економіки. Польща може поділитися своїм досвідом та надати підтримку в проведенні реформ.

Трансформація польського суспільства не була позбавлена труднощів та викликів. Перехід до ринкової економіки супроводжувався зростанням соціальної нерівності, безробіття, корупції. Деякі соціальні групи, зокрема робітники та селяни, зазнали значних втрат під час трансформації. Проте, польське суспільство в цілому підтримало реформи та продемонструвало високий рівень адаптації до нових умов.

Досвід Польщі у проведенні трансформаційних процесів є цінним для інших країн, які перебувають на шляху до демократії та ринкової економіки. Польща може поділитися своїм досвідом та надати підтримку в проведенні реформ. Особливо важливим є досвід Польщі для України, яка має подібні історичні та культурні корені та стикається з подібними проблемами на шляху до модернізації суспільства.

Польща продовжує процес модернізації свого суспільства та інтеграції до європейських структур. Вона має значний потенціал для подальшого розвитку та зміцнення своєї позиції в Європі та світі. Активна участь у регіональному співробітництві, підтримка демократичних цінностей та просування економічного розвитку дозволять Польщі відігравати все більш важливу роль на міжнародній арені.

Важливо зазначити, що успіх польської трансформації був обумовлений не лише сприятливими зовнішніми факторами, такими як розпад СРСР та підтримка Заходу, але й внутрішніми чинниками.

Поляки продемонстрували високий рівень політичної свідомості та готовність боротися за свої права і свободи. Масові протести "Солідарності", діяльність опозиційних рухів, висока явка на виборах – все це свідчило про активну громадянську позицію поляків.

Польські еліти, незважаючи на наявність різних політичних поглядів, зуміли знайти компроміс та співпрацювати в інтересах країни. Це дозволило уникнути гострих політичних конфліктів та забезпечити стабільність під час трансформації.

Польське суспільство було готове до змін та підтримувало реформи, незважаючи на їх болючі наслідки. Це дозволило провести глибокі перетворення в короткий проміжок часу.

Досвід Польщі свідчить про те, що трансформація суспільства – це складний, але можливий процес. Вона вимагає значних зусиль, компромісів та рішучості. Але результатом може стати створення сучасної, демократичної держави, інтегрованої до європейської спільноти.

Польща, пройшовши складний шлях трансформації, стала прикладом для інших країн Центральної та Східної Європи, які прагнуть побудувати демократичне суспільство та інтегруватися до європейських структур. Її досвід свідчить про те, що навіть після тривалого періоду тоталітаризму можливо здійснити успішний перехід до демократії та ринкової економіки.

Звичайно, цей процес не буває легким і безболісним. Він вимагає значних зусиль, компромісів та рішучості. Але результатом може стати створення сучасної, демократичної держави, інтегрованої до європейської спільноти, що підтверджується прикладом Польщі.

Важливо зазначити, що трансформаційні процеси в Польщі ще не завершені. Країна продовжує розвиватися та модернізуватися. Перед нею стоять нові виклики, такі як зміцнення економіки, подолання соціальної нерівності, забезпечення енергетичної безпеки, боротьба з корупцією. Проте, досвід останніх десятиліть дає підстави для оптимізму. Польща має всі шанси стати однією з найбільш розвинених та впливових країн Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративна реформа в Польщі 1998 року. – Варшава : Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, 1998. – 200 с.
2. Аксер, Єжи. Освіта в Польщі: шлях до модернізації / Єжи Аксер // Педагогіка. – 2002. – № 3. – С. 67-78.
3. Антоні, Анджей. Двопалатний парламент в Польщі / Анджей Антоні. – Познань : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002. – 288 с.
4. Бальцерович, Лешек. "Шокова терапія" в Польщі: міфи і реальність / Лешек Бальцерович // Економічний вісник. – 1993. – № 1. – С. 12-18.
5. Бальцерович, Лешек. Соціальний ринок в Польщі / Лешек Бальцерович // Економіка і суспільство. – 1994. – № 2. – С. 45-52.
6. Бальцерович, Лешек. Соціальний ринок в Польщі / Лешек Бальцерович // Економіка і суспільство. – 1994. – № 2. – С. 45-52.
7. Бальцерович, Лешек. Шлях до свободи: економічна трансформація в Центральній Європі / Лешек Бальцерович. – Варшава : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – 400 с.
8. Белка, Марек. Європейська інтеграція та її вплив на польську економіку / Марек Белка // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 4-12.
9. Белка, Марек. Польща на шляху до Європи: економічні та соціальні аспекти / Марек Белка // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3. – С. 4-15.
10. Богуцький, Збігнев. Психологія соціальних змін / Збігнев Богуцький. – Познань : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2005. – 352 с.
11. Боровський, Влодзімеж. Польсько-німецькі відносини / Влодзімеж Боровський // Історія та сучасність. – 2002. – № 3. – С. 67-78.
12. Валенса Л. Шлях надії. Варшава: Видавництво "Nowa", 1990. – 320 с.
13. Вжосек, Богдан. Приватизація в Польщі: соціальні та економічні аспекти / Богдан Вжосек // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 3. – С. 78-89.

14. Вишинський, Ернест. Вишеградська група: історія, сучасність, перспективи / Ернест Вишинський. – Люблін : Wydawnictwo UMCS, 2011. – 320 с.
15. Вітковський, Войцех. Конституційна історія Польщі / Войцех Вітковський. – Варшава : Видавництво "Sejm", 2005. – 456 с.
16. Влодарчик, Гжегож. Фінансування місцевого самоврядування в Польщі / Гжегож Влодарчик. – Варшава : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 400 с.
17. Вроньський, Марек. Право місцевого самоврядування в Польщі / Марек Вроньський. – Краків : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – 400 с.
18. Вятр, Єжи. Соціологія політичних відносин / Єжи Вятр. – Варшава : Scholar, 2000. – 480 с.
19. Гловацький, Януш. Приватизація в Польщі: досвід і уроки / Януш Гловацький // Економічний часопис – XXI. – 2000. – № 5-6. – С. 45-52.
20. Гловацький, Януш. Роль малих і середніх підприємств в польській економіці / Януш Гловацький // Економіст. – 2002. – № 4. – С. 34-41.
21. Гогарт, Магдалена. Релігія і церква в Польщі після 1989 року / Магдалена Гогарт // Соціологічні студії. – 2005. – № 2. – С. 135-146.
22. Голевіцький, Яцек. Моральна трансформація польського суспільства / Яцек Голевіцький // Філософська думка. – 2000. – № 4. – С. 89-98.
23. Геддіс, Джон Льюїс. Кінець холодної війни / Джон Льюїс Геддіс. – Київ : Видавництво "Університетське видавництво "Пульсари", 2005. – 432 с.
24. Гжесяк, Лешек. Політична система Польщі / Лешек Гжесяк. – Варшава : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013. – 448 с.
25. Глуховський, Пйотр. Менеджери в Польщі: нова еліта? / Пйотр Глуховський // Соціологічні студії. – 2005. – № 2. – С. 123-134.
26. Гронковська, Анна. Реформи в системі соціального забезпечення в Польщі / Анна Гронковська // Соціальна політика. – 2000. – № 1. – С. 34-41.
27. Дейвіс, Норман. Історія Польщі / Норман Дейвіс. – Краків : Видавництво "Znak", 2006. – 824 с.

28. Домбровський, Кшиштоф. Інновації в польській економіці: стан та перспективи / Кшиштоф Домбровський // Наука та інновації. – 2008. – № 2. – С. 45-52.
29. Друлак, Петр. Вишеградська група в Європейському Союзі / Петр Друлак // Європейський вісник. – 2006. – № 2. – С. 45-52.
30. Дуда, Анджей. Ініціатива трьох морів: новий формат співробітництва в Центральній та Східній Європі / Анджей Дуда // Міжнародні відносини. – 2017. – № 3. – С. 67-78.
31. Дуда, Анджей. Польсько-американські відносини / Анджей Дуда // Міжнародні відносини. – 2008. – № 2. – С. 45-52.
32. Дудек, Антоні. Історія Польщі / Антоні Дудек. – Краків : Wydawnictwo Znak, 2000. – 688 с.
33. Дудек, Антоні. Історія Польщі / Антоні Дудек. – Краків : Wydawnictwo Znak, 2000. – 688 с.
34. Дудек, Антоній. Роль католицької церкви в трансформаційних процесах у Польщі / Антоній Дудек. – Люблін : Видавництво "Katolicki Uniwersytet Lubelski", 2000. – 216 с.
35. Еш, Тімоті Гартон. Польська революція: Солідарність / Тімоті Гартон Еш. – Київ : Видавництво "Критика", 2009. – 584 с.
36. Еш, Тімоті Гартон. Солідарність / Тімоті Гартон Еш. – Київ : Видавництво "Критика", 2009. – 416 с.
37. Закон "Про гміни" від 8 березня 1990 року. – Варшава : Sejm RP, 1990. – 128 с.
38. Кваснєвський, Александр. Польща в НАТО: перше десятиліття / Александр Кваснєвський // Безпека Європи. – 2009. – № 1. – С. 4-12.
39. Кліх, Богдан. Польща в ЄС та НАТО: роль і перспективи / Богдан Кліх // Міжнародні відносини. – 2010. – № 4. – С. 89-98.
40. Ключковський, Єжи. Європейська інтеграція Польщі / Єжи Ключковський // Історія та сучасність. – 2004. – № 2. – С. 34-41.
41. Коваль, Павел. Польща в Центральній та Східній Європі / Павел Коваль // Європейський вісник. – 2010. – № 1. – С. 34-41.

42. Колаковський, Лешек. Головні течії марксизму: виникнення – розвиток – розклад / Лешек Колаковський. – Київ : Дух і літера, 2002. – 1360 с.
43. Куронь, Яцек. Віра без страху: автобіографія / Яцек Куронь. – Нью-Хейвен : Yale University Press, 2014. – 400 с.
44. Курчевський, Яцек. Трирівнева система територіального устрою в Польщі / Яцек Курчевський. – Люблін : Wydawnictwo UMCS, 2000. – 320 с.
45. Кижняп, Роман. Польща в глобальній політиці / Роман Куźniar. – Варшава : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015. – 480 с.
46. "Круглий стіл" у Польщі: документи та матеріали. Варшава: Видавництво "Krag", 1989. – 800 с.
47. "Мала конституція" Польщі 1992 року. – Варшава : Sejm RP, 1992. – 64 с.
48. Мазовецький Т. Дорога до свободи: спогади. Варшава: Видавництво "Znak", 1991. – 400 с.
49. Міхнік, Адам. Листи з в'язниці та інші есе / Адам Міхнік. – Берклі : University of California Press, 1985. – 320 с.
50. Орловський, Вітольд. Підприємництво в Польщі: від трансформації до інновацій / Вітольд Орловський. – Варшава : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. – 320 с.
51. Павляк, Кшиштоф. Малий і середній бізнес в Польщі: успіхи та проблеми / Кшиштоф Павляк // Підприємець. – 2000. – № 6. – С. 23-28.
52. Польща в ХХ столітті / під ред. Єжи Ейзенбрауна. – Варшава : Видавництво Наукового товариства, 2002. – 544 с.
53. Пшидач, Марцін. Східне партнерство: роль Польщі / Марцін Пшидач // Політична думка. – 2014. – № 1. – С. 4-12.
54. Регульський, Єжи. Місцеве самоврядування в Польщі / Єжи Регульський. – Варшава : Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 352 с.
55. Рихард, Анджей. Президент в польській політичній системі / Анджей Рихард. – Краків : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – 320 с.

56. Ростовський, Яцек. Структурні зміни в польській економіці після 1989 року / Яцек Ростовський // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 34-45.
57. Ростовський, Яцек. Фінансовий ринок в Польщі: стан та перспективи / Яцек Ростовський // Банківська справа. – 2007. – № 3. – С. 45-52.
58. Ротфельд, Адам. Польща в Європі: між Сходом і Заходом / Адам Ротфельд. – Варшава : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 400 с.
59. Сариуш-Вольський, Яцек. Польща в Європейському Союзі / Яцек Сариуш-Вольський // Європейський вісник. – 2005. – № 3. – С. 67-78.
60. Саф'ян, Марек. Конституційне право Польщі / Марек Саф'ян. – Варшава : С.Н. Веck, 2007. – 768 с.
61. Соболевський, Анджей. Інвестиційний клімат в Польщі / Анджей Соболевський // Економічний вісник. – 1995. – № 3. – С. 23-29.
62. Соколовська, Магдалена. Ринок праці в Польщі: трансформація і виклики / Магдалена Соколовська // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 45-56.
63. Соколовський, Яцек. Уряд в польській політичній системі / Яцек Соколовський. – Люблін : Wydawnictwo UMCS, 2010. – 384 с.
64. Станішкіс, Ядвіга. Польське суспільство в епоху змін / Ядвіга Станішкіс. – Варшава : Scholar, 2000. – 400 с.
65. Стшалковський, Адам. Судова влада в Польщі / Адам Стшалковський. – Краків : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. – 400 с.
66. Твердохліб, Міхал. Парламент в польській політичній системі / Міхал Твердохліб. – Варшава : Wydawnictwo Sejmowe, 2005. – 480 с.
67. Тишковська Н. М. Історія Польщі. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2011.
68. Тишковська, Наталія. Історія Польщі / Наталія Тишковська. – Київ : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 552 с.

69. Фрич, Анджей. Історія польського бізнесу: від соціалізму до капіталізму / Анджей Фрич. – Варшава : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 480 с.
70. Фрончак, Вальдемар. Іноземні інвестиції в Польщі: тенденції та перспективи / Вальдемар Фрончак // Інвестиції: практика та досвід. – 2006. – № 1. – С. 12-18.
71. Фрончак, Вальдемар. Трансформація сільського господарства в Польщі / Вальдемар Фрончак // Економіка сільського господарства. – 2000. – № 4. – С. 34-41.
72. Хаблінський, Луціан. Польська опозиція 1945-1980 / Луціан Хаблінський. – Варшава : Видавництво "ИНП", 1996. – 384 с.
73. Чапінський, Януш. Соціальна політика в Польщі: від комунізму до демократії / Януш Чапінський. – Варшава : Scholar, 2002. – 384 с.
74. Чапінський, Януш. Соціальні наслідки економічної трансформації в Польщі / Януш Чапінський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1995. – № 2. – С. 56-68.
75. Чапінський, Януш. Соціальні наслідки економічної трансформації в Польщі / Януш Чапінський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1995. – № 2. – С. 56-68.
76. Шептицький, Анджей. Польсько-українські відносини / Анджей Шептицький // Міжнародні відносини. – 2014. – № 1. – С. 4-12.
77. Штомпка, Пйотр. Соціологія змін / Пйотр Штомпка. – Краків : Znak, 2005. – 624 с.
78. Штомпка, Пйотр. Соціологія нерівності / Пйотр Штомпка. – Краків : Znak, 2008. – 560 с.
79. Ascherson N. The Polish August: The Self-Limiting Revolution. New York: Viking Press, 1981.
80. Ash T. G. The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin & Prague. New York: Random House, 1990.
81. Davies N. God's Playground: A History of Poland. Vol. 2. New York: Columbia University Press, 2005.

82. Garton Ash T. The Polish Revolution: Solidarity. New Haven: Yale University Press, 2002.
83. Kemp-Welch A. Poland under Communism: A Cold War History. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
84. Kolodko, Grzegorz W. From Shock to Therapy: The Political Economy of Postsocialist Transformation / Grzegorz W. Kolodko. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 384 c.
85. Kuroń J. Faith Without Fear: An Autobiography. New Haven: Yale University Press, 2014.
86. Laba R. The Roots of Solidarity: A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization. Princeton: Princeton University Press, 1991.
87. MacShane D. Solidarity: Poland's Independent Trade Union. Nottingham: Spokesman Books, 1981.
88. Michnik A. Letters from Prison and Other Essays. Berkeley: University of California Press, 1985.
89. Nowak, Ewa. Європейська інтеграція Польщі / Ewa Nowak. – Познань : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004. – 320 c.
90. Ost D. Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968. Philadelphia: Temple University Press, 1990.
91. Penn S. Solidarity's Secret: The Women Who Defeated Communism in Poland. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005.
92. Raina P. Poland 1980-1982: Solidarity versus the Party. London: Allison & Busby, 1983.
93. Sachs, Jeffrey. Poland's Jump to the Market Economy / Jeffrey Sachs. – Cambridge : MIT Press, 1993. – 128 c.
94. Staniszkis J. Poland's Self-Limiting Revolution. Princeton: Princeton University Press, 1984.
95. Stiglitz, Joseph E. Globalization and Its Discontents / Joseph E. Stiglitz. – New York : W. W. Norton & Company, 2002. – 288 c.